

КИЇВ

KYI W

журнал
літератури, науки, мистецтва,
критики і суспільного життя

2-3

БЕРЕЗЕНЬ
КВІТЕНЬ
ТРАВЕНЬ
ЧЕРВЕНЬ

1957

MARCH
APRIL
MAY
JUNE

KYIW

838 N. 7th St.
Philadelphia 23, Pa.
Tel. WA 3-1699

LITERARY AND ART MAGAZINE

Published Bi-Monthly

Publisher and Editor Bohdan Romanenchuk

Subscription \$3.60 per year.

Single copy: \$0.60.

Entered as second class matter at the Post Office at Philadelphia, Pa.

No. 2-3 (41-42)

MARCH—APRIL—MAY—JUNE, 1957

VOL. VIII

З М І С Т

1. Овідій, Орфей і Еврідіка, вірш ..	49	14. С. Гординський, Поезія молодих	95
2. Р. Климкович, Східний вітер, оп.	51	15. Р. Пачовський, На другий бік ..	100
3. О. Лягурицька, Тилинка, Конвалії, Резеда	60	16. Д. Гонга, Отаманщина, спогади	107
4. Л. Храплива, Пісні, оповід.	61	17. Б. Гомзини, Данило Скоропадський спогади	116
5. Наша антологія: Шарль Бодлер	65	18. Огляди й рецензії:	
6. Ш. Бодлер, Із „Квітів зла“	66	Б. Романенчук. В. Підмогильний,	
7. Ю. Бедзик, Поліська мелодія, оп.	68	„Невеличка драма“. О. Мак. „Чудасій, „Бог всгну“.	
8. М. Островерха, З цикло: Наборзі	73	І. Качуровський. „Шлях невідомого“.	
9. Ф. Саган, Меню, уривок	76	С. Гординський. І. Качуровський.	
10. Ф. Жіру, В обороні Фр. Саган ..	80	„В далекий гавані“.	
11. В. Дубина, ** вірш	84	М. Борисівський. „Київ“.	
12. М. Ситник, Ніч, вірш	84	Г. Лужницький. „Записки ЧСВВ“.	119
13. О. Тарнавський, Світова література в 1956 р.	85	20. Бібліографія	128

На пресовий фонд „Києва“ зложили:

М. Караман, Філадельфія	5.00	О. Москалевич, Шікаго	1.50
Ю. Кононів, Ірвінгтон	3.00	М. Белендюк, Асторія	1.50
І. Скіра, Філадельфія	1.50	В. Ніньовський, Едмонтон	1.00
Н. Спольська, Торонто	1.50		

Всім жертводавцям складаємо щиру подяку і просимо інших підтримати своїми датками наш журнал.

З різних пригін, від нас залежних і незалежних, 2. з. журналу дуже спізнилося, тому видаємо два зисла разом, 2 і 3, в подвійному об'ємі, а передплатників і зисагів просимо вибаження за спізнення. Чергове зисло (4) вийде своєчасно — в половині серпня. Ціна цього зисла \$1.20. В-во „КІЇВ“

Статті підписані справжнім прізвищем або відомим псевдонімом, чи ініціалами не завжди висловлюють погляди редакції. За підписані статті відповідають їх автори.

Передруки і переклади за згодою редакції і поданням джерела.

Овідій

ОРФЕЙ І ЕВРІДКА

(До 2000-ліття з дня народин Овідія)

Убравши шапрановий плащ, Гіменей крізь безмежжя
Прямує в країну ціконів, на їх узбережжя;
Орфей надаремно на нього гукає і кличе:
Вкінці він приходить — та в його не ясне обличчя,
Не співи весільні, ворожби щасливій; видко
У нього в руці смолоскип і димиться той їдко,
Горіти не хоче, хоч він ним махає невпинно.
Ще гірше було, ніж він думав: нещасну дружину
Його, як з дружками-наядами бігла по травах,
Вкусила у ногу смертельно гадюка лукава.

Співець родопейський, богам пожалівшись даремне,
Ще пробує щастя шукати у тіней підземних;
Крізь браму тенарську до Стіксу зійшов він, зухвалий,
Де душі померлих і тіні жажливі блукали.
Там перед лицем Персефони стає й перед грізним
Царем непривітного царства, і голосом ніжним
Співає: „Боги, у підземному царстві заперті,
Куди зійдемо і ми всі, що родилися смертні,
Признаюсь вам широ, що я у країну цю темну
Зійшов не на те, щоб Тартар озирати таємно,
Ані щоб Медузі, потворі страшній придушити
Три шиї, навколо вужами гідкими обвиті, —
Але по дружину прийшов я: її, молоду ще,
Гадюка натоптана вбила трійлом своїм злющим.
Хотів я стерпіти нещастя, затерти і спомин,
Та Амор мене переміг, що й богам теж відомий.
Не знаю, чи знана любов тут, та, мабуть, що знана,
Якщо лиш правдивий переказ прадавній, кохання
Вас двоє з'єднало також. — На страшну цю пустиню,
На хаос німих цих просторів, окутаних тінню,
Молю: Еврідіку померлу мені поверніте!
До вас ми належим. Хвилину побувши на світі,
Скоріш чи пізніш ми тут знайдем оселю єдину,
Сюди, у домівку останню, прямуєм безвпину, —

Ви будете тільки над нами, земними, найдовше.
Отак і дружина, до пізнього віку дійшовши,
Ще вашою буде. Тепер же даруйте їй волю,
Зо мною хай піде. Коли ж не вблагаю злу Долю,
Назад не вернуса. Тоді забирайте обоє!“

Коли він співав так, торкаючи струни рукою,
Всі тіні заплакали. Кинув по воду схилатись
Тантал. Іксіон зупинився, на колі розп'ятий,
Супи не довбають Тітея, пристали з ситами
Беліди, Сізіф відпочити оперся на камінь.
Зворушені співом, як кажуть, уперше риданням
Зросились тоді Евменіди. Мольби та благання
Послухали цар і цариця підземного краю:
І ось Еврідіку з-між тіней нових викликають,
Поранена в ногу, повільно підходить дружина,
Співцеві її віддають — лиш умова єдина:
Щоб, поки не вийде на землю з долин цих підземних,
Не смів озиратись, бо буде вся ласка даремне. —

Стрімчастою стежкою йшли у німому мовчанні.
Все густо вкривала імла. По дорозі тій тьмяній
Уже до границі земного доходили світу,
Як раптом співець наш, бажаючи милу узріти,
Оглянувся й — горе! — вона вже зникає в безкраї...
Рамена йще простягає, мов любка хапає,
Та приви́ду він не зловив, той щезає в просторі,
І хоч умирає удруге, не чує докорів
Ні жалю (чи ж мала жалітись вона за кохання?),
Лиш тихо: — „Прощай!“ — проказала дружині востанне
І знову запалась туди, звідкіля появилась.
Дарма він благає, щоб знову вернулася мила —
Замкнув перевізник дорогу; сім днів без поживи
На березі в смутку співець нещасливий,
Кормився журбою, терпінням, гіркими сльозами,
Богам дорікаючи гнівним, і, з жалю нестямний,
Вернувся в Родопу свою, в буйновітряний Гемон.

Переклав С. Гординський

Східний вітер

I.

Сірі кам'яні хрести, ряди невеликих, покритих блющем і травою могил і більше нічого. Справді, більше нічого.

Це так для кожного постороннього, так для чужинця. Для нас воно йнакше.

Для нас це розпучливий зов роздертої душі, це придавлений гомін із безлічі молодих, гарячою кров'ю набряклих грудей. Для нас це частина нас самих, це наше зранене, але неподолане змагання.

Сумні ці могили з трьома скромними й суворими буквами У. Г. А. на хрестах і з виритими в камені іменами, що затираються від дотику років.

Одначе в погідні дні, як сонце заливає намогильні хрести теплим, золотавим промінням, виглядають ці могили навіть привітно. Тоді подобають вони на казкових велетнів, які спочивають знеможені глибоким сном і вижидають дня пробудження. Тоді віє від них щось тепле, знайоме й неначе рідне.

Часами повіває східний вітер. Стрепенуться калинові кущі, захвилюють трави і мимохіть звертаємо наші обличчя до вітру, до свіжої синяви небо-схили і до молодих хмаринок, що пливуть над далекими шляхами.

Над шляхами далеких походів, що розбігаються поза голубими обр'ями. Над шляхами армій, над шляхами, що безнастанно зовуть . . .

Поручник Євген Родович задумався. Помалу блукав він поглядом по вогкому ще від недавнього дощу моріжку, по напучнявілій сірій землі і знову зупинився на кам'яному хресті з дворянським написом: Володимир Гніздовський — Чотар У. Г. А. Ще раз відчитував його прижмуреними очима і знову глядів перед себе в дощову сіраву.

Тут, на військовому цвинтарі, почував він себе знову вояком. Була це дивна зустріч для нього. Він стояв тут живий, одначе вже від кількох років без однострою; товариші зброї, в яких таки було ще право на однострій, спали тут, під цими кам'яними хрестами. Одначе на військовому цвинтарі здавалося йому, що всі вони разом ще вояки, що армія ще існує . . . Володимирова могила була йому ближча, від усіх інших. У своїх холодних обіймах держала вона молоде тіло колишнього друга.

— І могла ж ця земля його не пригорнути, як вона була його найбільшою любов'ю . . . — пригадалися йому слова польового духовника, одначе він не знав уже, де й коли чув їх. Не було це на Володимировому похороні, чотар Гніздовський ще жив тоді, ці слова причулися йому, як підсвідомий спомин із чийогось іншого вояцького похорону. Дивна думка, говорити про чийсь похорон на полі бою . . . Хто ж гине одинцем? Спільне було життя й спільні були бої, спільне було вмирання й спільні похорони. Одні жили, інші падали, але на їхньому кінці не кінчилося все. Було щось, що існувало даліше і що, мабуть, даліше існує: армія! . . .

Родович сперся об дерево і розглядався кругом. У проглядному повітрі вогкої весни видніли горбки й поля вперше баченої околиці. З другої сторони, на заході, блистіли скроплені дощем криші й вежі міста. Густі хмари висіли ще над ним і низько стелилися дими.

Для поворотця з війни немає на довгий час ні чужої, ні своєї сторони і цей краєвид видавався Родовичеві частинно знайомим. Для Володимира були це рідні сторони. Дивним збігом обставин упав він під час Чортківської офензиви недалеко свого родинного міста. В ті дні не були вже два приятелі

в одній військовій частині. Вони розлучилися під Жмеринкою і від того часу не було в них уже ніякого зв'язку. Аж до теперішньої зустрічі . . .

Чотар Гніздовський . . . Він був справжній старшина, хоча в часах їхнього раннього знайомства Родовичеві важко було повірити, що Володимир стане таким, яким і був пізніше і яким згинув. Це був погідний юнак, який не любив війська й не вірив у якунебудь доцільність війни. Як вони зустрілися вперше над Стрипою, Родович був уже поворотцем з австрійської війни і мав за собою п'ять твердих і багатих досвідом літ. Вдягнутися в однострій іншої армії було для нього легше, ніж переставитися на невійськове життя тепер, у повоєнних роках, тимбільше, що нова армія здавалася йому сповненням того, що росло й дозрівало вже від кількох років — збройним самовизначенням його народу. Володимир вступив до Української Галицької Армії просто з університету. Вступив добровольцем з почуття обов'язку, але він таки не вірив у зброю. Твердив, що війна недоцільна сама собою і що ніяка ціль не може її виправдати. Він вірив, що українське питання розв'яжеться мирним способом у висліді загального та всестороннього поступу. Можливо, що якраз ці внутрішні суперечності зблизили двох товаришів зброї. Це були тільки внутрішні різниці, бо назовні Володимир стався бути таким же добрим і карним вояком, як кожний інший в армії. В годинах утоми знаходив Родович у соняшному світі Володимирових думок і поглядів відпруження й відпочинок, і це якраз зміцнювало їх приязнь. Погідна й витончена вдача Володимирова була для Родовича неначе м'який і ніжний дотик жіночої руки — те, чого недостача так сильно давалася відчутти в твердості й суворості вояцького життя. Одначе Володимир змінявся. Ця переміна не тривала довго, лише наступила в дивно короткому часі. Пристрасна нехить до всього зв'язаного з війною замінилася в нову пристрасть — у захоплення вояцтвом. Те, що Родович називав у свого приятеля внутрішнім спротивом, стало внутрішнім наказом, що робив із нього зразкового старшину. Їх приязнь не змінилася, лиш пізніше спиралася не на суперечностях і принадах відмінності, але на взаємному почутті довір'я та відповідальності. Причин цієї переміни не вдалося Родовичеві збагнути і два приятелі не стрічалися тоді вже так часто. Перед початком Чортківської офензиви перенесли Володимира до іншої частини, а незабаром після того прийшла вістка, що він згинув у бою десь на Галицькому Поділлі, недалеко від свого родинного міста. Тепер, стоячи над могилою товариша зброї, здавалося Родовичеві, що постать усміяненого й духово віддаленого від дійсности юнака розвіялася десь у блакиті наддніпрянських степів, а з вогчю темряви галицького лісу глядить на нього строге й бліде обличчя твердого для себе самого й для інших старшини. І тепер відчував він, що йому якось незручно звернутися до товариша сердечним і теплим словом „Влодку“, лише слід йому кликнути до нього дружньо, але по-мужеськи: „Пане чотарю Гніздовський! . . .“

Наглий несподіваний шелест перервав задуму. З правої сторони, від загального цвинтаря зближалася постать молодої жінки. Йшла звинною та пливкою ходою помежи густими травами й держала в руках китицю квітів. Підходила щораз ближче і нагло спрямувала свої кроки до Володимирової могили. Родович відступив набік, у сторону калинових дерев і здивовано дивився за нею. Незнайома приступила до могили, поклала китицю та стала прочищувати намогильний моріжок від посохлих листків прив'язлого терноводубового вінка, що висів на кам'яному хресті. Швидко помітила вона Родовича й кинула на нього короткий, здивовано-допитливий погляд. Потім знову звернулася до могили й помалу, неначе пестливо, укладала квіти.

Перелетна тінь з'явилася на обличчі Родовича. Він звувив свої очі й холодним, пронизливим зором глядів у сторону могили. Потім відвернувся й рішучою ходою покинув військовий цвинтар.

На заході, над сірою далечинню міста розійшлися дощові хмари. Довга

смуга чистого неба простягнулася над обр'ями. Він дивився в цю мерехтливу синяву, вдихав свіжий, подошевий запах кушів і мимоволі пригадувалася йому молода жінка з квітами над вояцькою могилою.

* * *

На другий день пішов Родович знову на військовий цвинтар. Знову хилив вітер трави і знову вгиналися під його подувом молоді калинові дерева, тільки замість мряки й дощових краплин мерехтіло на буйній зелені яскраве проміння весняного сонця.

Біля Володимирової могили завважив він знову її постать.

Клячала біля могили та прочищувала моріжок від молодого бадилля.

Цим разом Родович не завернувся, лише повільним, але твердим кроком підійшов до могили. Став біля неї та склонив голову у молитві.

Вона завважила його й помалу встала.

— Вибачте! — промовила молодим, звучним голосом. — Я бачила вас уже вчора біля цієї могили. Ви знали чотаря Гніздовського?

— Ми служили в одній частині, — відповів сухо Родович.

— Були ви з ним тоді, як він згинув?

— Ні. Тоді він був уже в іншій частині.

Вона гляділа на нього трохи здивованим, допитливим поглядом своїх великих очей і по хвилині промовила тихо:

— Я його сестра . . . В'ячеслава.

Родович відрухово підняв голову та поглянув перед себе на зелене горбковиння. Дивним, чистим позвуком шумів весняний вітер у молодих травах і в прозорому, блакитному повітрі. Він звернув свій погляд на неї і зустрівся із синьо-сріблестим мерехтінням її очей.

— Я поручник Родович, — сказав звучнішим голосом. — Чотар Гніздовський, ваш брат, був моїм приятелем. Ми були разом около півтора року. В ньому втратила наша армія одного з найкращих і багатонадійних старшин.

— Не знаєте, якою смертю він згинув?

— Знаю тільки, що впав на полі бою. Десь тут, у цій околиці.

Вона притакнула головою мовчки.

— Ви віддавна в нашому місті? — запитала по хвилині.

— Два дні.

— Чи ви відвідали б нас, щоб розказати про нього моїй матері?

— Навіщо відкривати стару рану, — сказав вагаючись, і ледве помітна тінь промайнула його обличчям. — Я не думаю, щоб мое оповідання . . .

— Не бійтеся, мати не буде плакати і вам не буде незручно розказувати, — перервала В'ячеслава. — Не розказуйте про смерть! Ви ж бачили його живим.

Кілька хвилин мовчали. В'ячеслава докінчувала прибирати хрест.

— Ми бачили його востаннє, — розказувала, — як Галицька Армія переходила Збруч. Це були його перші місяці у війську. Від того часу багато змінилося. Він змінився теж. Зразу не був він такий, яким знаємо його тепер з оповідань його товаришів, чи хоч би з ваших слів . . .

Родович глянув на неї здивовано.

— Ми розумілися дуже добре, як брат і сестра, — пояснила вона. — Як він перебував за границею на студіях, ми завжди переписувалися. Навіть під час війни одержала я від нього кілька листів з України. Як довго він був з нами, ми ніяк не могли уявити собі його справжнім вояком і старшиною . . .

— Він зразу не любив війська, це правда. Не скажу, що це була якраз його від'ємна риса. Для багатьох це звичайна річ, бо військова служба тверда, а війна жорстока, — говорив помалу Родович. — Однак пізніше він дуже змінився. Його початкова нехоть до війська не була виявом слабости чи вигоди, лише впливала з його світоглядом.

— Я знаю це. Одначе, що змінило його?

— Я не знайшов на це задовільної відповіді, панно Гніздовська, хоча тут можна знайти чимало можливих пояснень. Ще вчора думав я про це тут, на цьому місці.

— Можливо, що я зможу відповісти вам на це питання, — сказала швидко В'ячеслава. — Покажу вам його листи. Прийдете до нас?

— Прийду напевно. Але, чи дозволите привести з собою одного старого товариша, полковника Армії УНР? — сказав він, вагаючись. — Він чужий у цьому місті. Приїхав учора зі мною.

— Будемо раді.

Родович дивився на відсвіжуючий блиск її очей, і пригадалася йому вчорашня синя смуга неба, що мерехтіла над містом, і міцний запах кущів по дощі...

Вона виїняла з ручної торбинки карточку й подала йому, споглядаючи на нього з легкою усмішкою, що майже незамітно промайнула на її обличчі і востаннє спалахнула в очах.

— Ми тут живемо. Завтра вечором.

Він мовчки вклонився й задумано дивився їй услід.

Потім звернувся до могили й придивлявся кам'яному хрестові. В соняшному світлі зарисовувалися гостро й виразно три букви: У. Г. А.

II.

На далеких шляхах походів загубилася наша доля. На широких армійських шляхах розвіялися з пилем незавершенні змагання молодого народу. Опустілі окопи травою поросли, і збіжжя покрило колишні побоєвища...

На безконечних шляхах Подніпров'я віднайшли ми самі себе. Землею Галицькою, Поділлям золотим ішли ми до Дніпра, потом і кров'ю скропили цю землю. І зрозуміли ми, що під нашим блакитним небом збігаються всі шляхи одного великого народу...

У тьмяні галицькі ночі надслухуємо, як від східних обріїв дме холодний і свіжий вітер. Глядимо в зорі, що провадили велику армію туди, де шляхи біжать на схід.

На дальші шляхи Подніпров'я...

* * *

— Не такі то шляхи в нас, на Придніпрянщині. Широкі вони, широченні... — сказав полковник Вашенко. — І довгі вони. Тут, у Галичині, виїдеш з одного села й бачиш уже друге. У нас не так. Як виберешся з села в село, то таки добре прогуляєшся на свіжому повітрі.

— Якщо одноденну, або й довшу подорож можна назвати прогулянкою... — відповів Родович. — Бувало, питаю я бабуні: далеко ще до другого села? А вона мені: та де там, паночку, ось зараз за горбом! А їдеш тим горбом цілу ніч.

— А все таки хочеться почвалати ніччю по засніженому степу.

— Нічого, полковнику! Чвалали ми по ваших широких степах, походите трохи і ви по наших галицьких доріжках.

— Ну, щож, походимо. Різниця тільки в тому, що там машерували ми добровільно, а тут доводиться тюпати в характері емігранта.

— Ви не в Варшаві і не в Парижі, пане полковнику, а на своїй землі. З Галичиною ви вже зжилися.

— Не зрозумійте мене хибно, дорогий Євгене Степановичу! — сказав полковник Вашенко і дружньо положив руку Родовичеві на плече. — Я люблю Галичину, але, знаєте, старого козака тягне в степи, як вовка до лісу.

— Не тільки вас, Дем'яне Тимотеєвичу... — відповів у задумі Родович.

Мовчки перейшли вулицю на другу сторону. Довечірній присмерк огортав місто. Родович подав полковникові цигарку і сказав веселіше:

— Ще почалаємо вашими широкими степами . . . А покищо підемо ось цією вузьенькою вуличкою наліво. Десь тут повинні жити Гніздовські.

— Куди ви мене ведете? — заворушився полковник. — Це значить, що ви вже відшукали могилу Володимира Івановича.

— Я був уже двічі на військовому цвинтарі.

— Ви нічого мені не казали. Я теж пішов би на його могилу.

— Підемо щераз.

— Якщо йдемо тепер до Гніздовських, то вже ви мусіли познайомитись із кимсь із його сім'ї.

— З сестрою. На цвинтарі.

— Про це не розказували ви мені нічого. Може це була якась неприємна зустріч?

— Дивна зустріч, — сказав Родович. — Першого разу, як я прийшов на цвинтар, стояв я край могили та згадував минуле. Ви знаєте, що ми приятелювали. І тоді, як я там стояв, надійшла молода жінка й принесла квіти на могилу. Я це відчув так, неначе б вона перешкодила мені, так сказати б, у сердечній гутірці з товаришем, розсердився та відійшов . . .

— Чого ж було сердитися?

— Знаєте, дорогий полковнику, ми всі вже ніби вернулися, але в дійсності ще таки не вернулися з війни додому. Там, серед товаришів, мені здавалося, що ніби армія ще існує . . . Вона прийшла і я думав собі: чого вона тут шукає, що може в'язати її з Володимиром? Якась там одна, чи дві зустрічі, кілька поцілунків, кілька беззмістовних слів — от і все. Мені здавалося, що вона не належить сюди.

— Я не сказав би, що таке обезцінювання кохання, це якраз вояцька риса.

— Я знаю дуже добре, що в житті Володимира не було жінки, яку б він справді любив.

— Це могло бути одностороннє почування з її сторони. Але як дівчина не забула і кілька років по його смерті все ще приносить квіти на вояцьку могилу, то це таки гарно.

— Я не думав тоді про неї, лише про себе, — відповів Родович сердито. — Ця зустріч мене чомусь вразила.

Старий полковник мовчав кілька хвилин і з легкою усмішкою глядів у присмерк.

— Ви хіба не скажете, — промовив він, — що ви не думали про неї пізніше . . .

— Я думав дуже багато. Ця жінка зробила на мене дивне враження. В рисах її обличчя було щось знайоме, неначе призабуте, щось нерозгадано гарне . . .

— Відомо, це його сестра, — сказав полковник і глянув на Родовича. — Чи не так?

— Це вона. Тоді я ще не знав цього. Потім я навіть і припускав згадану вами можливість, що це таки жінка, яку він любив і тоді . . .

— І тоді . . .

— Тоді я думав, що я тимбільше повинен держати себе оподалік від неї. Право до неї було в нього, а тепер він неживий . . .

Полковник закурив другу цигарку і сказав споглядаючи на Родовича збоку:

— Тепер знаєте, що вона його сестра.

— Про це дізнався я на другий день, як зустрів її знову на тому самому місці.

— Ви зустрілися випадково другим разом?

— Зовсім випадково. Я пішов туди ще раз, а вона окрашувала могили, бо Зелені Свята недалеко. Ви знаєте, що в Галичині ходять на Зелені Свята на вояцькі могили.

Полковник мовчки притакнув головою. Потім докурював спокійно цигарку й задумливо глядів у вечірнє небо.

— Дорогий Євгене Степановичу! — сказав він м'яко, але виразно. — Ви сказали, що підемо ще раз туди, на схід, що знову буде армія . . . Дай, Боже! Це, так сказати б, наше поготівля. Але поки ми тут, а ви навіть у своїй рідній волості. Пригадуєте собі, як ми хоронили наших товаришів, які впали на полі бою. Ми віддавали їм останню пошану як слід, але зараз після того ми забавлялися та веселилися, бо не знали, кому з нас доведеться завтра згинути. Так було під час війни, а тепер війна покищо закінчена. Життя йде вперед. Верніться вже справді додому! Ви ще такий молодий, ви в Галичині, а галичани, відомо, тверда порода . . .

* * *

Крізь відчинені вікна вливався вечірній легіт.

На обрїях запалювалися перші світла далеких кам'яниць і сутінки щораз більше огортали кімнату. Серед півтемряви було вигідно переносити свої думки за словами Родовича на схід, на подільські побоевища.

Їх четверо було: Родович, старий полковник, В'ячеслава та її мати. П'ятий дивився на них мовчки з образу на стіні — у вояцькій шапці і з великими, вимовними очима.

Родович розказував. Спокійним, рівномірним голосом оповідав про події Листопадової ночі, боротьбу за Львів, відворот за Збруч, Чортківську офензиву . . . аж до смерти Володимира.

Його мати справді не плакала. Глибокими, старечими очима слідкувала за устами Родовича, часами кидала задуманий погляд на образ сина, або вдивлялася в темряву кімнати. Можливо, що в цих хвиликах з'являлася перед її очима струнка постать сина на тлі степової снігової. Тоді появлялася на її устах ледве помітна болюча усмішка.

Опісля розказував Родович про власні переживання: похід з'єдинених армій на Київ, Чотирикутник смерті і Зимовий похід. Здавалося, наче сніжна заметіль, голод, тиф і загальна смерть уносилися над його словами.

Полковник мовчав і спокійно курив.

В'ячеслава доливала гостям чаю та, спершись ліктем на поруччя крісла, дивилася уважно на Родовича. Йому здавалося, що в її обличчі багато подібного з Володимировими рисами. Особливо тоді, як вона ставила питання. Тоді пробивалася та сама свіжа чуттєвість і відчувався той самий молодечий розмах думки. Він дивився на риси її вродливого обличчя і відчував, що вона йому щораз ближча. Не знав тільки, чому. Чи сама собою, чи тому, що в такі години нам близький кожний, хто говорить тією самою мовою і хто так само любить цю землю. Кожний, хто поклоняється в душі перевтомленій постаті в сірому однострою, хто просякає кров'ю.

В кімнаті сталося щораз темніше і щораз холодніше повівав нічний вітер.

А Родовичеві здавалося, що в душі стає щораз тепліше.

* * *

Було вже близько півночі, як В'ячеслава попросила Родовича в сусідню кімнату, щоб показати Володимирові листи. Мати осталася за столом і тихо продовжувала з полковником гутірку.

В'ячеслава вийняла з коробки кілька пожовклих листів, розгорнула один з них і подала Родовичеві.

— Цей скаже вам найбільше, — промовила. — Думаю, що варто читати його з цього місця.

Він читав листа мовчки і пригадував собі призабутий характер письма товариша.

„... Цього листа пишу нічю, при свічці, в невеликому подільському селі. Як читатимеш його, ми напевно будемо вже на іншому місці. Цей безнастанний рух, нестримний похід тішить мене. Я тішуся кожним новим селом, кожним небаченим досі містечком. У вояка немає, в дійсності, постійного місця, але він усюди дома. Ти напевно усміхнешся, читаючи це речення та думаючи, що я називаю себе справжнім вояком. Знаю, що це не буде недозрілива усмішка — тільки усмішка здивування, бо з Твоїх останніх, хоч і нечисленних листів бачу, що Ти вже помітила в мені якусь, несподівану для Тебе, перемену. Ти пишеш, що в моїх листах пробивається щораз частіше й сильніше своєрідне задоволення з мого дотеперішнього вояцького стану і навіть деяке захоплення воєнним життям. Питаєш мене, де подівся колишній миролюбивий і противоєнно наставлений Володимир. Він таки тут, він машерує тепер по придніпрянських балках і байраках. Я міг би властиво сказати, що якраз вояки покликані в першу чергу до того, щоб хоронити та забезпечити загальний і тривалий мир, що це якраз вони найбільш миролюбні люди вже по своїй природі, але знаю, що таке твердження Тебе не переконає. Не переконає воно Тебе не так, може, саме собою, як радше тим, що воно походить від мене. Це правда, що я завжди відкидав війну, як останній засіб поладження якоїсь оправданої та доброї справи і що я вірив у можливість розв'язки нашого питання іншими, безкровними засобами. Я твердив навіть, що сьогодні не було б зовсім воєн, якби всі ті великі люди, що погинули на війні, віджили були своє і дали людству свою працю й здібності. Тоді війни були б пережитком. Одначе багато дечого змінилося останніми часами. Ти пишеш, що ступінь чотаря врадував мене правдоподібно більше, ніж докторський титул і всі інші відзначення, які я мав у часі моїх студій. Це не старшинський ступінь змінив мене, це щось інше, щось глибше й сильніше. Часами маю враження, що одна подія вплинула на мене найсильніше та зробила з мене, як кажуть, вояка. Очевидно, одна подія не всилі основно змінити людину, для цього треба цілого ряду переживань, яких війна дає подостатком. Можливо теж, що це була частинно й моя особиста амбіція і спричинена нею потреба дорівняти моїм товаришам зброї, які в більшості мають за собою кілька літ неабиякого воєнного досвіду і, можливо, що вже вродилися на краших вояків. Одначе одна подія зробила на мене особливе враження та врилася дуже глибоко в мою пам'ять. Якраз про неї хочу Тобі розказати.

Одного дня перейшла моя частина Збруч. Я покинув Галицьку землю та вперше опинився на землі, яку ми завжди звали Великою Україною. Я опинився на нашій і ненашій землі. На „нашій“, бо ми вже з дитинства любили її й тужили за нею, а на „ненашій“, бо ми її ніколи не бачили, тільки знали з книжок і оповідань. Під розвиненими прапорами перейшли ми Збруч, колишню нещасну границю, та ввійшли в найближче подільське село. Нас вітали як рідних, і майже все село вийшло нам назустріч. На церковному майдані привітали нас люди хлібом і сіллю. Маленька дівчинка вручила мені китицю квітів. Я передав квіти вістунові та взяв вродливу подоляночку на руки. Вона обняла мене довірливо за шию, і я бачив, як променіли в неї дитячі очі. Старий, сивоволосий учитель підступив до мене і заговорив дрижачим голосом: „Мені доводилося бувати у Галичині, доводилося теж і співпрацювати з галичанами, хоч і великі були в цьому перешкоди й труднощі. Бачите шрами від нагайки на моему чолі? Це мені за те, що я незаконним шляхом перевозив сюди книжки з Галичини. Багато дечого можна було б розказати, але чого тут говорить...“ А старенький священик глядів на мене глибоким поглядом своїх добродушних очей і ледве чутно говорив: „З Богом покинули ви рідну волость і прийшли до нас. Хай Бог і далше вас прова-

дить!“ Я дивився на смагле, вродливе личко й на темні, розвіяні вітром кучері маленької землячки, яка тулилася до мене, і вперше відчув, що для цих людей не жаль мені і власного життя. Це та сама кров одного великого народу обабіч Збруча, це те саме серце б'ється в нас і битиметься повік. Я охопив поглядом увесь майдан і задержав зір на схилі майдану, над річкою, де уставлялися наші вози й батарея. В сонці виблискували дула гармат і рядом уставлені скоростріли. І тоді здалося мені, що в мені щось промовило: Благословенна Зброя! . . . Я зрозумів уперше, що бувають часи, коли Божа ласка спливає на смертоносне оружжя, особливо тоді, коли ми не жалуємо і власного життя за наших єдинокровних братів. Що з того, що дехто з нас згине в бою? Дальше шумітимуть наші степи, плістимуть ріки й гомонітиме наша мова. Тут, у полі, серед хлопців нашої сотні не можу охопити своїм умом усіх подій, які розвиваються із незвичайною швидкістю, не знаю і малої частини того, що знають правління, ті, що кермують політикою, але знаю дуже добре, що ми машеруємо правильним шляхом. Давніше я думав, що ті, які описують бувальщину нашого народу, перецінюють воєнні сторінки нашої минувшини, але тепер я певний, що наше століття дало нам щось таке велике, що не забудеться ніколи — це Українська Галицька Армія“.

Родович перестав читати. Поклав листа на стіл і сказав дивлячися в задумі в темряву вікон:

— Я радий, що можу називати його своїм приятелем і другом.

— Мій брат . . . — сказала тихо В'ячеслава.

III.

Вітер віяв знову. Молоді, соковиті трави висказували невгомним шумом радість своєї молодости. Хвилювали, знімалися та доторкали свіжими билинами камінних хрестів. А по всьому розливалось ярке соняшне проміння.

Знову військовий цвинтар.

Тільки тепер він у повіях повної весни. Трави вже вибуяли, міцні барви польових квітів жеврюють серед них і вітер лопотить безнастанно в калиновому гіллі. А сіро-срібні хрести дивляться погідним виглядом перед себе і стоять немов живі й непорушні вояцькі ряди . . .

Весна підходить чомусь найкраще з усіх пір року до нашої землі. Якраз весною щось нас спонукує її так пристрасно любити. Якраз тоді розуміємо себе найкраще, ми, діти цієї буйної країни. Як із сходу повіє свіжий степовий вітер, повітря насититься відживчою вогкістю, задзвенять струмки стопленого снігу, а на обрїях замерехтять тепла, життєдайна синява, тоді віднаходимо себе вповні та почуваємо себе народом великої країни. Тоді справді живемо й радуємося . . .

Навіть якщо ми на вояцькому цвинтарі.

Мабуть і вони, які лежать під запечатаними золотим тризубом хрестами, кохають так як і ми весну. А може вони самі є частиною великої, вічної весни? Вони напевно ждали на те, щоб неспокійні вітри стерли їм з обличчя кров, пил і піт та сповістили кругом, що весна прийшла.

А вітри приходять. Приходять щороку та приносять їм гомін широких і могутніх пісень із сходу, куди вони дивилися юними очима, як кров заливала сірі однострої.

Вони ж і справді весна . . .

* * *

— Мені здається, що всі найкращі слова в нашій мові починаються на букву „в“, — сказав Родович. — Весна . . . воля . . . віра . . . велич . . . військо . . .

В'ячеслава глянула на нього усміхненими очима, а потім звернула їх у сторону військового цвинтаря.

— Ворог... війна... в'язниця... — сказала легко жартівливо, але з деяким позвуком смутку в голосі.

— Це теж великі слова. Вони якось пов'язані з собою.

— Його ім'я починається теж на цю саму букву: Володимир...

Родович розглянувся навкруги. Всюди виступала вже свіжа зелень. У своїй молодечій силі не хотіла загубитися в далечині піль, лише різко й міцно відділялася від глибокої синяви неба й від білих, буйних хмар. На заході палали живим розливом барв зариси міста. Він глянув на неї і знову вустрівся з проникливим поглядом її великих очей.

— Ім'я В'ячеслава починається теж на цю букву. Чи це був звичай у вашій родині, чи це може якась... ворожба?

— Випадок, — сказала вона. Легким рухом долоні відкинула з чола розбурхане вітром русяве волосся і промовила, дивлячись на нього уважно й зацікавлено:

— Полковник Ващенко був сьогодні в нас...

— Старий козарлюга був у вас... і нічого мені не сказав про те...

— Ви теж не казали йому багато дечого... зразу.

Тепер з черги Родович глянув на неї пильно і жвава усмішка заграла на його обличчі.

— От і широка степова душа... Маю враження, що він говорив про те, що я сам повинен був вам сказати.

— Він розказував чимало. Ми вже вспіли заприятитися з ним і він став звати мене В'ячеславою Іванівною. Згадав теж і широкий степ. Казав, що галичани люблять іти до мети крутими та поплутаними верховинськими стежинками, а він узнає тільки одну дорогу: шлях прямиий і широкий.

— Пізнаю Дам'яна Тимотеєвича... Чи він вибирається й до мене з новинами своїм чумацьким возом?

— Мені не приніс він новин, — розсміялася дзвінко В'ячеслава. — А про себе... — додала тихше, — про себе я теж знала.

Вийшли з цвинтаря та йшли пільною доріжкою. У ясній блакиті неба і в придорожних кущах перекликалися жваво птаці.

— Сьогодні ранком ходив я цими полями, — розказував він. — Я думав про слова полковника Ващенка, який сказав мені недавно: верніться вже справді додому! Досі відчував я, що я тут тільки прибудла, яка не може вжитися наново із своєю родинною стороною, що моє місце десь далеко, в армії... Я був здивований, як відчув в останніх днях знову повноту моєї особовості і потребу існування тут, у рідній, хоч і часово обеззброєній волості. Це почування було неначе друга молодість. І я був здивований, що простодушний вояк, старшина із сухою й терпкою вдачею міг полюбити жінку... так невимовно.

— Властиво ти повинен був полюбити придніпрянку, — сміялася В'ячеслава. — Ви всі, що пішли з Галицькою Армією на схід, залишили там і своє серце, над Дніпром.

— Тут невелика різниця, — сказав весело Родович. — Пригадай собі слова з Володимирового листа: це та сама кров одного великого народу обабіч Збруча.

— Щось подібне сказав мені полковник: якщо Євген Степанович піде тепер знову своїми парубоцькими манівцями, то ви, В'ячеславо Іванівно, таки не доросли ще до справжньої козачки.

Зближалися до схилів горбоквиння. В'ячеслава оглянулася і звернула задуманий погляд на військовий цвинтар.

— Ми говоримо тепер тільки про себе. А вони...

Її голос звучав м'яко й сердечно, неначе невидимою рукою зірвана задушевна струна.

Родович глядів перед себе спокійно, знову здержливо, одначе відповів погідно:

— Ще раз пригадую тобі слова твого брата: дальше шумітимуть наші степи, плістимуть ріки й гомонітиме наша мова . . .

Вони ступили на зелений схил горбка. Ішли щораз швидше, побігли, взявшись за руки. Як опинилися на вершку, розглянулися навкруги.

— Ось там шляхи, що ведуть до Збруча, — сказала В'ячеслава.

Шуміли, переливалися й хвилювали буйні трави. Ясною голубінню плав виднокруг і розвівав їм волосся нагальний і невтихомирний східний вітер.

О. Лятуринська

ТИЛИНКА

Все було так зимно, біло,
і дивитись не хотілось.
Здивувалася билінка:
ще і сонце не пригріло,
як не впало і не сіло
жайворонок затилінкав.

І говорить, і говорить:
— Вже весна, весна надворі! . . —
Тут прокинулась билінка
з-під зимна, з-під змори:
— Справді, вже клекоче в зворі!
Ах, ця чарівна тилінка!

КОНВАЛІЇ

По сережечки конвалій
підем далі, підем далі.
Від струмочка-цокоточка,
із лужочка-пахіточка,
до ліщинки, до гушинки,
далі, далі!

Десь у сховці, у дібровці,
ті сережечки у змовці,
під дубочком-молодочком,
під листочком-зеленочком,
на кружалі, на кивалі,
далі, далі!

РЕЗЕДА

Десь у любочки-сестри,
аж до пізньої пори,
резеда цвіла коверцем,
пахла нардом, моє серце!

Усміхалась, як зоря,
любочка, моя сестра;
резеда цвіла коверцем,
пахла нардом, моє серце! . .

Садовила впрост двора
резеду моя сестра.
Дощик підливав відерцем,
сяло сонечко щедрцем.

Садовити вже пора.
Де це любочка-сестра?
А чи дощик лле відерцем,
сяє сонечко щедрцем? . .

Пісні

Коли сходило над ланами сонце, один маленький промінчик заглядав у його комірку крізь щілину в дошках. Від того промінчика Петро будився. Підносився на лікті і виглядав крізь щілину. Там небо рожевіло сподіванням ранку, а жита шепотіли про невловне.

Клав на собі широкий хрест та починав молитву:

— Пречиста Діво Маріє, Царице України й Опікунко славної УПА . . .

Повторював ці слова сотні разів, а дальше не міг . . . Не те, щоб не знав. Серце переливалося повнотою почувань, у свідомості вже й починали творитися слова для них . . . І тільки чомусь, коли вже хотів говорити, все розливалось у безпросвітню сірість і щось здавлювало горло.

Тому не хотів, а навіть трохи боявся висловити те, що відчував. Тому вмовкав і жадібно вслухувався у велич світанку. Але ж Пречиста і так чула його думки, на грані підсвідомого . . .

Такі були перші хвилини дня. Опісля чув, як за стіною в хаті вчителька Ліда вставала та збиралася в школу. І як шпригадувала донечці Улянці, що треба зробити дома, коли її не буде.

Ждав, поки не пішла, а тоді із трудом виповзав з комірки. Тоді вже всі були в колгоспі і ніхто не бачив, як перелазив він шпори́г хати. І ніхто не знав, хто живе у вдови-вчительки.

Тільки ж тоді ранок був уже вилинялий та без таємниць. Тоді вже не думав про ніщо інше як лиш про те, як перехитрити нездарність своїх криво позростаних ніг. Гостра ринь на подвір'ї давила коліна, вбивалася боляче в долоні . . .

Заглиблений у почуття своєї безвартісности, сів, як звичайно, в куті хати біля порога. Дальше цього кута не відважився йти ніколи. Та дальше його ніколи й не просила господиня: худа, із недоладними пасмами жовтавого волосся, що при праці спадали на лице.

Сама шробивалася крізь життя із донечкою-п'ятиліткою, а він ще жив її хлібом.

Ах, як ранив його той чорний, гливкий хліб, що його залишала Ліда на лаві, так щоб міг сягнути рукою з кута. Це була її ласкавість, а його . . . його . . . Так життя воліклося сірим павутинням і чув, що гасне з дня на день.

Дзеркало в хаті було високо на стіні, тож не бачив себе ніколи. І добре, що не бачив. Це тільки колись давно хтось пестив кучері, що вилися буйно над чолом, хтось проводив ночі без сну, щоб у сні не забути його усмішки . . .

Швидко, немов би робив щось погане, з'їдав хліб. А тоді всією силою уяви старався вирватись із чотирикутника давно вже небілених стін. Деколи це вдавалось, і тоді образи зарисовувалися такі дійсні, хоч рукою їх торкай.

Ліс темний шумить над головами. Розвели хлопці багаття, сушать одягу, промоклу на дощі, чистять зброю . . .

— Гей, а хіба ж Петра немає між нами? Не буде наш Соловій співати?

— Наказ, друже командире! — струнчився. А командир усміхався та гладив вуси.

І співав Петро. А може й не Петро співав, а співало листя над головами, химерно покучерявлене, співала земля, вогка та пахуча, співало невтомно мерехтяче вогнище. Петро ж тільки підходив до них покірно із своїми широко-розкритими очима та повторював їх пісні.

Це було святе діло! А друзі слухали, охоплюючи коліна руками. І коли підняв погляд на їх очі, то співав, що бачив у цих очах, а бачив багато! То не Петро співав, співали вони всі його голосом . . .

А командир Чавун гладив вус та думав про щось, насунувши на очі мазепинку . . .

Ще не вспів випити всього хмелю спогадів, коли в хату вбігла Улянка.

— Вуйку Петрусю, глянь, що в мене! — і підносила китичку маку.

— Гарний, гарний, Улянко . . .

— Я тобі принесла!

— Спасибі, дитинко. Та тобі б його не торкатися . . .

— Чому? — Оченята заокруглювалися цікавістю і мале присідало біля нього на долівку.

— Бо що маки — то кров. Коли текла, то червоні маки розквітали . . .

— А чого текла?

— То большевики вбили когось за те, що українець . . .

— То я їх не люблю! — говорила з серцем.

Похмурнів . . .

— Не кажи нікому, Улянко, що тепер сказала!

— Ні Ксеньці?

— Ні Ксеньці!

— Ні Жені?

— Жені то вже ніяк!

— Ні Бровкові?

— Ні Бровкові; хтось може підслухати!

— Ні мамі?

Пригризав уста . . .

— Мама й самі знають, не треба . . .

Тоді замовкала на хвилинку.

— Вуйку Петрусю, я тобі щось скажу. Тільки ти теж нікому не кажи!

— Не скажу!

А тоді обіймала його за шию та шептала просто в ухо:

— Коли я виросту, я піду теж до УПА!

Хотілось гладити золоті косенята, але замість того заговорював, мов засоромлений:

— Добре, підеш, але тепер краще принеси води; час нам картоплю чистити, а то мама не матиме обіду . . .

Улянка носила в хату по дві-три картоплини, начерпувала води з відра в миску, шукала ножа.

А він знов вгадував:

. . . Мав уже обидві ноги поломані в багатьох місцях та лице чорне від болю, коли почув за вікнами „Слава!“. Ще добре, що вспів сказати Чавунові: — Командире . . . вони від мене . . . ні . . . ні . . . слова! . . .

І останній погляд впав на пов'язаних емведистів, що скреготали зубами.

А потім було темно в землянці і сестра з цілющими руками потішала, що хірург складе кості і він знов зможе рейдувати, висаджувати мости, що схоче робитиме, бо світ буде відкритий!

Вже лежав на двох зсунених столах у лісничівці і чув, як сестри перешіптувалися:

— Того етеру — мухи не приспав би!

— Цсс . . . Видержить: молодий, серце здорове . . .

А тоді наскочили червоні і хірург більше не повернувся з бою.

І знов лежав у землянці, байдужий до цілого світу. А коли сестра підходила до його лежанки, не питав нічого, бо з її лица неважко було вичитати правду.

Лежав, а серце давили невиспівані пісні. Співати ж не міг.

Аж прийшов командир Чавун відвідати ранених. Петра пізнав аж тоді, коли той схопив полу його шинелі. Пізнав та лоспішно стер щось із ока.

— Ти підеш зі мною, Соловію!

— Я вже не вмю ходити, командире!

— В мене руки міцні — не журися! Візьму тебе у свою квартиру. Помагатимеш при цикльостилі і . . . і співати нам будеш.

* * *

Не думаючи навіть про те, що робить, оббирав картоплину за картоплиною та кидав у миску. А картини стояли перед очима такі соняшні, що навіть наспівував:

— Гей зі сходу, ой тай із заходу
Закурив пожарами світ;
Гей же ви хлопці,
Дома не дримайте,
Гей, до УПА всі їдть!

Улянка присувалася до нього та просила:

— Співай ще, вуйку Петрусю!

В ту хвилину вмовкав та посилав її по дрова. Ніяково було старої співати, коли нові просилися на уста — і завмірали в горлі.

А може правду казав той в окулярах, що в кривівці командира стукав цілими днями на машинці?

— Ой ти дівчино, мила-чорнобрива,
В тебе очі як терен!
Ой жди дівчино,
До шлюбу підемо,
Як лиш ворогів проженем! . .

Це Петро так вмисно командирові співав, коли на того туга находила. А той в окулярах розпитував командира:

— І слова, і мелодію — сам? Бачите, якби так хлопчина знав підстави композиції, поетики . . . Скільки ж то таких талантів змарнується в нас! А потім: некультурний нарід . . . — І замовк, зажурився . . .

Петро мовчки крутив ручку цикльостилю. Не до нього ж говорили, а він зі своїми чотирьома клясами сільської школи не так розумів, як відчував, що якби був учився . . .

А потім був напад на кривівку. І він знав, що могли вони всі втікати, бо все цінне вже давніше перенесли кудись. Але боронилися і не відступали, бо командир не хотів валишати Петра . . .

І Петро пів-лежав на моху під деревом біля вмираючого командира та наспівував:

— Гей, гляньте, хлопці, в полі поміж житом
Нам червоний мак розцвів . . .
Будемо стріляти, будемо рубати,
Будемо карати катів! . .

Держав руку командира та чув, як всна холоне з хвилини на хвилину. Сльози текли йому по лиці, а він співав . . .

Другого дня після того, як поховали командира, підійшов до Петра чотовий Гармаш. Сів, не дивлячись на нього та довго щось поправляв біля пістолю. М'явся . . .

Петро йому допоміг:

— Я знаю, друже чотовий . . . Добийте!

Гармаш вжахнувся.

— Що ти, хлопче?

Він не зважав на це. — А коли не хочете брати гріха на душу, — позичте пістолю. Потім собі знов її візьмете . . .

Тоді Гармаш розлютився:

— Слухай Соловію, я забороняю тобі дурниці городити! Ти наш друг-вояк і ми цінимо тебе за твої бойові заслуги . . . Але ж сам бачиш: життя повстанця тобі не під силу . . .

— Я ж вам казав, що я знаю . . . Я не хочу бути вам колодою в ногах . . .

Гармаш удавав, що не чує.

— Ми порішили ще сьогодні віднести тебе в село. Там учителька —

наша. Помагатимеш дещо в хаті. Зрозуміло — живеш даліше нелегально. Згідний?

Випрямився, як тільки міг:

— Наказ, друже чотовий!

І дні попленталися, як сіре павутиння. Не співав, тільки чув, як щось у душі засновується непронижненою заслоною. По той бік валишилося світле й неповторне, а невиспівані пісні ставили в'ялі, мов напоєні отрутою.

Тоді стискав голову руками і шептав у розпуці:

— Пречиста Діво, Покрово... і Опікунко славної УПА...

А про що він хотів просити, того ніколи не наважився вимовити...

* * *

Лежав скорчений на барлозі в комірці та слухав пильно, як за стіною стукали важкі кроки, брязкала зброя. Як вчителька післала Улянку до сусідки по молоко і як хтось шипів, коли йому перев'язували рану. Чув, як розвели наново огонь у печі, хоч був вечір. Спрагнено вслухувався в їх голоси. А вони сиділи десь там за столом, зосереджені, суворі, розглядали карти, намічували пляни...

Курінний Неситий стрепенувся, коли хтось нежданно обіймив його за ноги зараз біля порога хати. Витягнув нагана та стояв гордий, стрункий, готовий у кожну хвилину ставити чоло небезпеці.

Лиш того не ждав, що почув:

— Друже, я ваш, я... упівець...

Рука Неситого застигла на язичку нагана.

— Подай кличку!

Легко було йому це сказати! Але як давно вже не мав Петро того таємного слова, що в'яже невидимими нитками із друзями, відкриває довір'я...

— Пречиста Діво... рятуй!.. — вибелькотів у розпуці.

У голосі курінного забриніло щось нове.

— Вставай, поговоримо!

— Я... не можу встати... Я... емведисти поломали ноги на допиті.

Неситий нахилився та подав руку Петрові. Петро стиснув судорожно цю руку, як останній рятунок.

— Друже командире, я живу тут у комірці... Я чув вашу розмову. Вам треба розгромити їх спеціальну команду у сільраді... А тоді ви... Я чув усе.

Шепотів пристрасно, поспішно, мов боявся, що його зараз не схочуть даліше слухати.

— Друже — одну гранату! Лиш однісіньку гранату... Я підповзу годинами аж під самі вікна. І зблизька... Людей ваших шкода!

* * *

У найтемнішу ніч сколихнули землю страшним зривом невиспівані пісні. Петром вдарило об землю і він упав, розкинувши руки хрестом. Над ним розпадався світ і в очах сходяв неминаючий ранок. Почування набрали чітких форм і слова свіжі та запашні були готові до співу.

Зміг ще лиш прошептати:

— ... і Опікунко УПА...

Даліше вже не треба було, бо Пречиста і так вислухала.

* * *

Другого дня плянований вивіз молоді із села на азійські щілини — не відбувся.

Наша антологія

ШАРЛЬ БОДЛЕР

(У сторіччя появи „Квітів зла“)

Бодлер — одна з найоригінальніших постатей французької літератури, вплив його поезії позначився не тільки на поезії французькій, але й узагалі світовій, що дало привід французькій критиці говорити про „легенду Бодлера“. Він рубом поставив питання відношення поезії до життя у всіх його позитивних і негативних виявах, у його парадоксах і крайностях. „Квіти зла“, видані 1857 р., відразу установили його славу як поета, до чого теж немало причинилася конфіскація шести поем цієї збірки цензурою II-ої Імперії. Бодлер палко обороняв автономність поезії у відношенні до науки, моралі і релігії, він писав:

„Поезія не може, під загрозою смерті і затрати, утотожнювати себе з наукою чи мораллю. Вона має об'єктом не Правду, а себе саму . . . Її суть у чудесному, безсмертному інстинкті Краси, яка дозволяє нам виробити собі образ землі і її вид, як нарис, як відповідник Неба. Ненаситна спрага всього, що є поза межами життя, є найживучішим доказом нашої безсмертності. Якраз при допомозі поезії і почерез неї, почерез музику, душа спроможна заглянути на мить у ті красоти, що лежать поза могилою . . . Отож принципом поезії є строга і проста людська аспірація до вищої краси, а виявом цього принципу є ентузіязм і піднесення душі — ентузіязм зовсім незалежний від пристрасти, яка затроює серце“.

Природа, в його поезії не існує, він ніколи не пробує її описувати „саму для себе“, вона має значення тільки як відбиток певних людських почувань, як образ людини:

Людино, ти повік кохатимеш простір
Дзеркальних морських плес, ти бачиш власну душу
У грі тих бурунів, що кришать горду сушу,
Твій вид не менш грізний, як їх бездонний вир . . .

(Пер. В. Бобинського)

Проте головними темами його поезії є проблема людського призначення, вічності, а звідси і своєрідне болдерівське розуміння Бога і чорта, відношення до них людини, яка має почуття Каїнового тавра вини, а водночас і свідомість власної безконечності. Все це в його поезії стає гостро акутними проблемами, і тут він справді поширив і поглибив межі і безодні почуття, показав нові його сфери. А при цьому всьому його поезія пройнята незвичайною ясністю думки. Жак Марітен завважив, що він не змінив ні шляхів, ні способів вислову поетичної мови, а проте зробив невидну революцію. „Знаком його виїняткові величі є факт, що він своєю незрівняною силою інтелектуалізації і спіритуалізації почуття і неможливою силою своєї зосередженої візії перетворив поему в єдине стрільно — з безконечно посиленою силою проникання . . . Логічний її сенс був випалений з середини і вона стала тільки річищем для його вогню“.

Перфектність Бодлерової поетичної форми робить перекладання його поезії справою над міру важкою. Зміст і музичне звучання в його поезії злиті в нерозривну цілість і вмонтовані у „м'якої“ французької мови. У нас ще, на жаль, немає повного перекладу „Квітів зла“, хоч ми й маємо поодинокі перекладні досягнення в цьому напрямі. Кількома зразками таких кращих українських перекладів ми тут відзначаємо роковини великого французького поета.

Із „Квітів зла“

ВАМПІР

Ти, що немов удар ножа,
Ввійшла в життя, гордиш безчасним
І прагнеш, щоб душа моя
Для тебе ліжком стала власним,

Ти, божевільна, мов сім'я
Злих демонів, жадна могути,
Безчесна, що до тебе я,
Мов каторжник до уз, прикутий,

Як грач до гри, що палить груди,
Як п'яний до свого напою,
Як падло до черви, — ти мною
Проклята, о проклята будь!

Благав я меч свободолюбний
Розбити ланцюги тісні
І яд я намовляв підступний
В низоті помогти мені.

О горе! Яд і меч до мене,
Погорди сповнені, рекли:
„Негідний ти, щоби нужденне
Твое ми рабство розтяли;

„Безумче, знай! Якби звільнили
Ми силоміць тебе, то губ
Твоїх цілунки зимний труп
Твого вампіра б воскресили!“

Пер. Михайло Орест

* * *

Що скажеш ти, душе, збідніла в тьм'яній тиші,
Що скажеш, серце, ти, спізнавши в'янь і гніт,
Їй, найвродливішій, найкращій, найдобрішій,
Чий зір божественний ваш воскресає цвіт?

— Всі наші гордощі, щоб їй хвалу співати:
Від неї віє чар святої правоти,
Її духова плоть лле райські аромати,
А погляд нас одяг у ризи світлоти.

В беззвучній самоті, на вулиці буденній,
Всякчас, вночі і вдень, її фантом огненний
В повітрі плаває і простір золотить.

Він мовить: „Гарна я, я влада надзаконна —
Мене любивши, ви Прекрасне лиш любіть,
Я Ангел, захист вам, я Муза і Мадонна“.

Пер. Михайло Орест

СПЛІН

Коли небо важке й непривітне від рана,
Наче покришка, тисне на душу мені
І цілим своїм обрієм дивиться тьмяно,
Пропускаючи день через хмари сумні,
Коли світ обертається в темну в'язницю,
Де стоїть непроглядний і вогкий туман,
Де надія конає в неволі, як птиця,
І літає у тиші, мов чорний кажан;
Коли дощ розгортає густі свої пасма,
Наче грати тюремні, високі й стрункі,
І коли мені мозок облутує ясно

Ненажерлива зграя німих павуків, —
Тоді раптом зривається й виє неначе
Похоронного дзвону скажений мотив,
Ніби духів бездомних заводить і плаче
Безнадійний, упертий, нерадісний спів.
І жалобні походи мовчазно й поважно
Дефілюють в душі, наганяючи страх.
Вже Надії нема, тільки Розпач звитяжно
В мій похилений череп вбиває свій стяг.

Пер. Наталя Лівницька-Холодна

КОТИ

Закохані палкі і вчені мудроокі
Кохаються завжди в запізнених літах,
В могутніх, пишних і розпечених котах,
Що люблять, як вони, тепло, вигіддя й спокій.

Приятелі науки і розкоші втіх,
Вони шукають тиші й ночі таємницю,
Ереб запріг би їх в жалобну колісницю,
Якби зламати вмів шляхетну гордість їх.

В мрійливих позах люблять маришати й мовчати,
Ці сфінкси-велетні, що в затишку кімнати,
В лінивій самоті снують свій сон ясний.

Їх плідні стегна повні іскорок магічних,
І зорі золоті, немов пісок тонкий,
Виблискують неясно в їх очах містичних.

Пер. Наталя Лівницька-Холодна

ЖИВИЙ СМОЛОСКИП

Проводячи мене, йдуть очі ці огненні,
Що, мабуть, Янгол їх магнетом прояснив,
Йдуть божеські брати, що братні і для мене,
Крізь діамантові розсипини вогнів.

Спасаючи мене від зла тенет всесильних,
Вони ведуть мене в Краси величний храм;
В них бачу слуг моїх, та я для них — невільник,
І весь корюся я живим тим свічникам.

Предивні очі! Ви, в містичному паланні,
Мов свічі, що горять удень. Їх багрянить
Жар сонця, та не тьмить їх сяєв полум'яних:

Вони вітають Смерть, ви — Воскресення мить,
Ваш гімн — душі моїй, пробудженій з могили,
Зірки, що сонце їх притьмити вже безсиле!

Пер. С. Гординський

ГИМН

Тій, що найкраща, найвища,
Що в серці моїм — як цвіт,
Для янгола, для божища,
В безсмертності привіт!

Вона, як сіль у повітрі,
В мені розпускається так,
В душі моїй ненаситній
Збуджує вічності смак.

Тій, що найкраща, найвища,
Що в ній моя втіха, світ,
Для янгола, для божища,
В безсмертності привіт!

Коробка, що в кожен кутік
Кімнати лле запах свій,
Кадильниця, що, забута,
Димить у тиші нічний, —

Як, незнищальна любове,
Збагнути тебе мені,
Зерно мушкату, у схові
На моєї вічності дні!

Пер. С. Гординський

Юрій Бедзик

Поліська мелодія

(Оповідання)

В сучасній українській підсоветській літературі трапляються зрідка цікавіші твори, які можуть бути сприятливі і для наших читачів. Один з таких творів молодого сучасного українського автора подаємо нижче, змінюючи тільки московські слова. — Ред.

Тепер уже хоч би що казали йому, він знав напевно: ораторія не вдалася. Музика, яку плекав стільки років, в яку прагнув вкласти і серце, і душу, і найпотайніші задуми свої, та музика прозвучала, немов тяжкий докір: нащо брався за діло, яке не в силі зробити . . .

Дмитро Сергійович Чередниченко стояв перед своїм хором, перед оркестром, дотримував диригентською паличкою ритму, але звуковий потік уже не йшов за ним. Чужий, байдужий, він плинув десь оддалік, виблискуючи холодними спалахами.

Хор і оркестр замовкли.

Кремезний, ставний, з посрібленим волоссям композитор все ще стояв біля пульта з піднятою паличкою. Стояв і наслухав звуків, яких ніхто вже не чув. Наче шукав отого невловимого, без чого твір лишався мертвим.

Поволі опустилася рука диригента. Ряди хористів порушилися. Але не чути було ні жартів, ні звичного збудження. Стримані, насторожені артисти лише зрідка поглядали один на одного.

Дмитро Сергійович відійшов до вікна. На обличчя його впали м'які, рожеві півтони.

— Хороший вечір, Дмитре.

Здрігнувся від тих слів. Це Савченко, перший соліст хору. Підійшов з-заду і мрійно задивився на рожеві барви згасаючого неба.

— Так, видається на погідну днинку, — стримано відповів Чередниченко. Повернувся до співака і раптом промовив із сумним жартом: — А я оце, Степане, вивчаю природу. Мені вона дуже до речі. Кажуть, ніби я від народних глибин відірвався . . . — І гірка посмішка торкнула його уста.

Савченко розгубився. Його велетенська, міцно скраяна, наче вилита з чавуну постаць ніби аж поменшала, а опасисте обличчя з вузькими шпиринками очей скривалося від ніяковости. Певно, не дуже хотілось йому тепер говорити про це.

Нарешті зважився.

— Ти... даремно так... Загалом річ непогана. Це ж ораторія. Специфіка жанру і деяка однотонність не може...

— Гаразд, не втішай! — обірвав його диригент. — Не вдалося, годі каятись по смерті.

Вони деякий час стояли мовчки. Кожному немов бракувало слів. Та й про що було говорити? Ось виконано твір, і твір цей не вдався. Чекали його, сподівалися... А які чудові пісні писав колись Чередниченко! По яких містах не співали їх! Де тільки не тишили вони серця людського! Було то, було! Виходить, правду казали друзі — затішився своєю славою композитор.

— А пригадуєш, Дмитре, — порушив мовчанку Савченко, — як ми бували на Поліссі? Вийдеш було вночі з хашів, а перед тобою село лежить, темне, мовчазне, немов мертво згарище. Тихо-тихо, навіть собаки не вальують. І раптом десь з далекого кутка долине пісня, така вже тужлива, така задушевна, що впав би на землю опукою і плакав би. Ех, Дмитре Сергійовичу, чогось тоді пісня хвилювала нас, ота проста задушевна пісня. Пригадую, як ти записував кращі мелодії. Похвалявсь видати після війни. Либонь, і забув уже?

— Стільки часу минуло, — відповів Чередниченко.

— Так, так, час! — з жартівливою патетичністю протягнув співак. — Час, важливі справи, і чи варто згадувати про захоплення молодости? Ми пишемо ораторії...

Диригент спалахнув. Досить про ораторію! Чого він допікає його отією невдачею?

Савченко дивився на нього вражено.

— А чого ти гарячкуєш? Проспіваємо ще завтра, може, краще зазвучить.

У Чередниченка важко зійшлися на переніссі брови. Здавалося, він щось обдумував, на щось зважувався.

— Кажеш, завтра? — ворохнулося спохмурніле обличчя. Мить немов вирیشував щось. — Ні, завтра не будемо її співати. І післязавтра не будемо. Ніколи. Душі в ній, друже, немає, а без душі...

— Та стривай, що ти?...

— А ось що: завтрашню репетицію відмінюю. До концерту все одно нічого нового не розучимо, а люди втомилися. Скільки ж районів об'їздили за цей місяць. Ні, ні, не заперечуй, це остаточно. Ораторію співати не будемо.

Співак за звичкою схилив голову і підняв плечі. Але обличчя його набрало понурого вигляду.

— Мало не забув! — стрепенувся він раптом. Глянув на годинник. — О дев'ятій має прийти дівчина з Прилипівського дитбудинку. Я хочу, щоб ти її обов'язково прослухав. Обов'язково, Дмитре Сергійовичу. Кажуть, у неї чудовий голос. І уяви собі — майже дитина, не більше п'ятнадцяти років.

— Щож, послухаємо, — диригент здвигнув плечима. Зрештою, йому тепер було все байдуже.

Савченко пішов у вестибюль і за кілька хвилин повернувся разом з худорлявою тендітною дівчинкою. У неї було світле, льняне волосся, заплетене двома кісками-перевесельцями, і ясні, променисті, мов зорі, очі. Пишне обладнання залі, барвисті костюми артистів, напевне, справили на неї глибоке враження. Дівча підняло голову, з дитячою довірливістю глянуло на диригента.

— Здорові були! — мовила вона самими губами.

В серці Дмитра Сергійовича ворухнувся жаль. „От тобі й артистка! — подумав з гіркотою. — Дівча та й годі. Навіть, якщо й непоганий голос, скільки тут роботи!“ Але мусів посміхнутись.

— Як вас звати?

— Галя, — просто відповіла дівчина.

— Ну, от, Галю, послухаємо вас. Що ви хотіли б нам проспівати?

Диригент опустився втомлено в крісло і, закривши долонею очі, приготувався слухати.

— Співайте, прошу . . .

Дівчина розгублено оглянулася довкола. Вона не чекала такого раптового екзамену. До того ж її брала ніяковість серед оцієї збудженої, гомінливої юрми артистів. До неї привітно посміхалися, кидали підбадьорливі репліки, хтось навіть дружньо потиснув їй руку. Та від того ще дужче паліли червоні щоки і в грудях наче перехоплювало подих. Врешті таки зваяжилась і заспівала:

Ой, на горі дівчина стояла,
Козака з війноньки виглядала . . .

Дмитро Сергійович відняв від очей руку.

Виглядала, піснею вітала,
Травки-квіти в коси заплітала.

Де чув він цю пісню? Силкувався зібратися з думками, але думки кружляли в безладді, наче сніг у хурделицю. Від хвилювання обличчя його зблідло, напружилось. Пальці вибивали на бильцях крісла нервовий дріб.

Дівчинка глянула на диригента, і їй враз забракло повітря. Диригент незадоволеною нею. Він ладен обірвати її, ладен вигнати геть. Яким безтямним поглядом дивиться він на неї . . .

Пополотнівши, вона стояла ні в сих, ні в тих. Озиралася на всі боки, наче злякане зайченя шукала підтримки серед присутніх. Але очі, з якими стрічалась, так само виказували подив і розгубленість.

Дмитро Сергійович швидко отямився.

— Співай, Галю, — сказав зміненним голосом, ніби прокинувся від важкого сну. Трохи ніяковіючи, оглянувся довкола. — Співай, я слухаю.

Хіба ж вона не хоче співати? Ось зараз хотіла продовжувати, але не спів, а тільки надривний шепіт добувся з її грудей.

Серед акторів пробігла хвилька занепокоєння. Кожен хотів допомогти їй, як міг. Савченко почав навіть злегка награвати на фортепіяні.

Обличчя дівчинки взялося гарячою фарбою. Сполох і смуток проступили на ному. Тоненькі губи нервово сіпались.

— Я . . . не можу! . . . — сказала і в ту ж мить, опустивши біляву голівку, швидко пішла до виходу.

* * *

Пізно повертався Чередниченко додому. Йшов темною бічною вулицею. Весняна прохолода обвівала лице. На небі тремтіли зорі, стікаючи донизу цівками блакитного світла. Будинки гнітили мов важкий сон.

Подія з юною співачкою не виходила з голови. Болоче і настирливо билися в свідомості слова пісні: „Ой, на горі дівчина стояла . . .“ „Ой, на горі . . .“. Не мав сили вирватися з того всевладного полону слів. Що це за пісня? І чому збентежила його? Зірвав репетицію, образив людину . . . Бідна лісова квітка! Як вона зів'яла, поникла під його поглядом!

Але він мусить все таки згадати. Спогади напливають один за одним, як хвиля на берег. Вже проникнув думками в минуле. Здається, бачить. Блис-

нула в свідомості іскра, спалахнуло полум'я . . . Він пригадав.

. . . Холодна клуня, немов велетенська домовина, дихала пустою. Вітер намітав під двері порошу. А за дверима чигала ніч, остання ніч, яку він мав прожити на цьому світі.

Сторожко дослухався до кожного звуку за дверима. Врешті підвівся, знівечений, побитий, з раною в грудях, і припав до щілини в дверях.

Неподалік від клуні двоє жандармів палили багаття.

Він був один у цій чорній пустці, де морок душив, як смерть, де навіть думка ціпеніла в безнадії. Тяжко поранений, чого він міг сподіватися від ворогів? Щоправда, в нього були друзі, вірні побратими. Вони знали про його долю. Але що важили їхні сили проти цілого ворожого батальйону з кулеметами, гарматами, патрулями й посиленою охороною?

Гаснуть останні зірки. Світанок поволі займається над землею.

Гострим оком слідкує він за всім, що діється зовні. Бачить широку вулицю, колодязь із журавлем, хати в шапках снігу, схожі на стареньких бабусь, що присіли відпочити край дороги. Тихо, безлюдно. Прозорі димки снуються над стріхами.

Нарешті запаленими очима побачив якусь незграбну, вайлувату постать. Хлопець у батьківській кожусині? Старенький дідусь? Ні, то йде до колодязя молоденьке дівча у довгому сіряку. Щічки горять червоними маками з-під важкої хустки. Йде і співає. Зробила крок, другий, ніби пробувала кригу на річці. Потім ступила сміливіше. Німці заджеркотили:

— Ком! Ком!

Ось вона підійшла зовсім близько. Стала. Променисті очі її ковзнули по жандармах, і раптом посмішка злетіла з обличчя, як листок, зірваний вітром. Якась доля секунди, і дівчина, вихопивши з-за пояса гранату, занесла її над головою.

— Гевер аб! Гвинтівки на землю!

Сірі очі її спалахнули вогнем, рот зігнала гримаса люті.

— Гевер аб! — крикнула вона вдруге.

Вартові кинули зброю. Перелякані, спантеличені, вони озиралися навколо, не розуміючи, що сталося.

В цю ж мить до клуні підлетіли сани. Молодий парубійко, який правив кіньми, високий і плечистий, вихопив з соломи автомат. Високий німець, зігнувшись навпіл, важко упав на сніг. Другий шугнув убік. Засліплений жахом, він кинувся за клуню.

За ним не гнались. Розчинили двері і вивели з клуні майже непритомного Чередниченка. Швидко посідали на сани. Коні рвонули з копита, аж знялася сніжна курява. Мало не перекинувшись на повороті, сани вилетіли на вулицю і понеслися у поле.

В цю мить біля клуні, розколюючи навпіл морозну тишу, гримнув постріл. За ним другий, третій. То бив навмання жандарм, якому вдалося врятуватися. Гострі соняшні іскорки миготіли в морозному повітрі.

Дівчина, розчервоніла, гаряча, придержувала Чередниченка, сміялась і співала:

Ой, на горі дівчина стояла . . .

Перегуком стоголосим віддалились її слова у полі, ще гостріше спалахнули в повітрі морозні самоцвіти. А вона співала, невгаваючи:

Козака з війноньки виглядала . . .

І раптом урвала на слові, немов захлинулася. Розплющила очі й дивно дивно глянула на своїх друзів. Біль, відчай проступили в її очах. Розкрила рота, але вже не спромоглася на жодний звук. Сліпа куля трапила її.

Чередниченко відчув, як важко схилилася вона на його руку. Він підвів її голову і весь аж похолов: на нього глянули мертві очі.

Більше він не пам'ятав нічого. Очуняв лише у шпиталі. Десять днів боролось його життя із смертю, десять днів коливались терези — куди схилитись. Врешті життя перемогло.

Оклигав після всіх знегідь — погамувались його болі, забулися рани. Тільки в пам'яті пролягла якась чорна смуга: дні полону, втеча, загибель Катрусі, дівчини, яка врятувала йому життя.

І ось поліське дівча нагадало йому минуле. Впала іскрою її пісня, вогнем пройнялося його серце.

* * *

Ранком наступного дня, ще задовго до репетиції, Дмитро Сергійович подзвонив Савченкові і попросив його розшукати поліську дівчину.

Вона прийшла.

У великій залі вже було гомінко й людно. Дмитро Сергійович стояв біля фортепіяну, тихий, замріяний, і, дивлячись у вікно, зосереджено підбирав якусь мелодію. Очі його виказували тривогу.

Коли на порозі з'явилася тендітна постать у легкій білій сукні, він миттю закрив кришку фортепіяну і швидко пішов їй назустріч.

— Ми хочемо ще раз прослухати вас, Галя!

Вона якось здивовано повела плечима. Після вчорашньої події квапливість диригента здавалась їй незрозумілою. Але, прийшовши, мусила слухатись.

— Гаразд, я буду співати.

Дмитро Сергійович взяв дівчинку за плечі, обережно, з неприхованою ніжністю, поставив її біля фортепіяну. Дивився на неї, ніби впізнав у ній свої молоді літа.

— Я знаю цю мелодію, — сказав він. — Пам'ятаєте вчорашню пісню? Співайте її.

На якусь мить запанувала тиша, урочиста й насторожена. Тільки сонце вливалось у вікна і розтягувалось по залі довгими смугами, наче вистеляло звуками золоті стежки.

Перший акорд упав м'яко, легко. Знявся прозорою хмаркою і розтанув у тиші. Але ось звуки посипались часто-часто, мов камінці з гори. Наростаючи в своїй могутності, вони перетворювались у гучний потік, били навальними хвилями у двері, у вікна. Зненацька фортепіан стих, його змінила тонка прониклива мелодія. Це співала Галя.

Вона хвилювалась, ніяковіла, але голос її поступово набирав сили. Спів, хоч і позбавлений майстерности, бринів пристрасно, схвильовано.

Дмитро Сергійович ледве торкався клявішів. Слухав пісню. Слухав і линув спогадами у минуле. Далеким поглядом дивився кудись у вікно, ніби знову бачив перед собою оту трагічну, незабутню картину: безкрайне снігове поле, багряну смугу на сході і нестямний літ коней. Сніжна курява здіймалась за саями, шаленів вітер і пекучими ножами країв груди. А за тими саями летіли другі, треті, четверті. На перших саях стояла Катруся, жива, гаряча, як літній день. І люди, що виходили в селах назустріч, низько вклонялись її мужності.

Спочатку Дмитро Сергійович не тямив, чи то гаряча уява, чи спів дівочий нав'язли оту картину. Але згодом, коли звуки почали спадати, він раптом зрозумів усе. Дівчинка з Полісся принесла йому пісню про свою землячку. Ту пісню перед смертю співала Катруся. Згинула Катруся, та не вмерла пісня. Чередниченко закрив фортепіан. Встав напружений, рішучий. Якась сила ніби прокинулась у ньому.

— Друзі . . . я прошу вибачення. Продовжуйте репетицію без мене.

Попрощався і, ніби ховаючи в собі щось скритне й дороге, швидко попростав до виходу.

— Стривай! — спинив його Савченко. — Може подивимось хоч програму? Тепер усе ламається. Якщо твоя ораторія випадає . . . — і він хитрувато блиснув очима.

— Чому випадає? .. — Диригент, поринувши у свої роздуми, байдужим поглядом окинув товариша. І раптом збагнув усе. Промовив з боєм: — Ех, ти дивак! Нічого ти не розумієш.

А той тільки глянув на нього і засміявся. Взяв диригента під руку, повів його до вестибюлю.

Зупинився аж біля дверей.

— Ну, бувай здоров! — І міцно потиснув Чередниченкові руку. — Не розумію, кажеш? Та я тебе ще вчора зрозумів, коли ти почав гарячкувати. А сьогодні й поготів. Дівчина з Полісся принесла тобі мотив, якого ти давно шукав. Чи не так? А я, бачиш, як у воду дивився. Скажу щиро: програму не змінив і ораторію твою ми таки будемо співати. Не тепер, то незабаром, об'язково будемо . . .

Михайло Островерха

З циклу: Наборзі

У чужому краї не шукайте не питаєте . . . вийшла в Німеччині цікава книжка: Bernhardt Degenhart: „Italienische Zeichner der Gegenwart“, (Verlag Gebrüder Mann, München, 1956.). У цій справді добрій праці автор говорить про італійський рисунок за наших років. Автор починає свою працю від техніки рисунку Джіотта, П'єро делла Франческа і позитивно оцінює італійський модернізм, що не летів сліпо, в часах футуризму, на Європу. Наприклад, він каже, що треба було десяток років, після абстракційних картин Кандіноско, 1911 р., щоб в Італії появилися модерністи як Маньєллі і Северіні. Але й вони тримаються італійської лінії. Італійські кубісти — Боччіоні, Карра, Соффічі, Тозі — зривають із французькими модерністами, як Брак, Пікассо, Леже, і переходять до італійської традиції 1800 років, зокрема — у льомбардському краєвиді. Дегенгарт твердить, що коли Де Кіріко і Карра проголосили у 1917 р., що їх мистецтво „метафізичне“, тоді власне футуризм у Італії був скінчений.

Ціль оцієї нотатки — зауваження для наших мистців, тих молодих і молодших, які не знають, що таке національне мистецтво, а як і думають про нього, то їх думка затримується на . . . широких шаравах або на вишивці. Вони знають докладно — на їх думку докладно! — Пікассо. Для тих наших мистців Дегенгарт у одному місці каже таке: ті італійські мистці, які брали меншу участь у міжнародному мистецькому русі, ХІХ стол. як напр. Фонтанезі, Фатторі, Сеньйоріні, мають у абсолютному змислі більше значення в італійському мистецтві, ніж ті, що були в постійному зв'язку з Парижем, як Де Ніттіс, Дзандоменегі та Больдіні.

Завжди — до речі . . . Дещо на тему: мистецтво обличчям до народу, тобто теми мистецтва з життя суспільного чи пак соціального, клясового! Ось, скажімо, щоб на сцену виходили в першу чергу: селянин, робітник, вирібник із їх шоденщиною. Гарне — гасло! Воно й не нове! Але воно, як і саме мистецтво, тоді є мистецтвом і має змисл, коли мистець самий, без чиеїсь принуки, або йнакше сказавши, **без пропаганди**, впадає на ідею такого мистецтва. Історія мистецтва таке й натує. Ось у Франції 1600 років виступають три брати-мистці: Антон, Людвик і Матей Ле Нен. Вони в такі теми й поринають, а зокрема й найглибше поринув у них Людвик Ле Нен.

Інколи . . . В душі мистця, хоч творчо він уже самостійний, інколи, наче відгомін, пробренить акорд його учителя-майстра!

У цьому випадку Рембрандт ще дальше пішов у глиб минулого. У своїй гравюрі „Три дерева“ душею сягнув він аж до Адама Ельсгаймера, німця, — умер у 1610 р. у Римі, — в якого учився Лястман, що, в свою чергу, був учителем Рембрандта! . . .

„Модерний Фідій“. Таку назву свого часу мав славний різьбар неоклясик Антоніо Канова. Родився він у Посаньйо біля Віченци, 1. листопада 1757. Як бачимо, то цього року припадає 200-ліття цього великого різьбара. І Віченца, горда за свого великого сина, вже приготовляється до цих роковин. Був це мистець високої естетики, глибокої лірики; його лінія огорнена безсмертністю душі. З його робітні вийшло: 53 статуї, 12 груп, 14 кенотафій, 8 монументів, 2 кольоси величних пропорцій, 54 погруддя, 26 барильєфів.

Перед його монументами в Базиліці св. Петра в Римі, в церкві деї Фрарі у Венеції нераз ставав я, подих вічності зупиняв мене.

Відгомін А. Канови в Україну приніс наш Маргос. Серед лісів, у широкій соняшній долині церкви монастиря в Уневі — і там бренить нота А. Канови.

Але ось чим він нам найбільше милий. Великі були і Дідро, і Вольтер та інші, що їх і цариця Катерина II гостила. Але були вони великани, зокрема Вольтер, що летіли на пусті царські почести, а в першу чергу, як той же Вольтер, на . . . побренькачі. Антоніо Канова був правдивий великан духа, авторитет, шляхетної душі та й характер був у нього чистий! Бо ж і його з усміхом запрошувала цариця Катерина до Петербургу: він усміхненого запрошення її не прийняв! виявив себе, цією відмовою, правдивим паном вільного духа! . . .

А в нас? . . . У Сієні, Італія, в базиліці св. Домініка під час реставраційних робіт відкрили стару фреску: Мадонна на троні з Сином на руках, що благословить коліноприклонного лицаря. Автор фрески — П'єтро Льоренцетті, XIV стол.

У нас же, в Україні — що відкриває Москва? А на Лемківщині — Поляки? Ці, разом із деякими духовниками, до решти нищать нашу старовину! Щоб і духу по нас не стало! . . .

Мовне споріднення? Італійці кажуть: ля дзімарра, ля чіполля, іль баріллйо, іль розмаріно! А ми: чемерка, цибуля, барило, розмарин! . . . Старі римляни великі вази на вино називали: „каді“, а ми, до нині: кадка, деколи: кадъ: На сковорідку старі римляни казали: „пателле“, а ми, правда, галичани, кажемо: пательня.

Серед поетів . . . Кожного поета не пізнаєш, бо ж їх багато в сучасному світі! Але як вам попаде один фрагмент, що зранює серце, викидає в бурхливої, нестерпно-прудкої річки сучасности на самотній беріг, то цей фрагмент є також криком пораненого серця, пригнобленої душі: він і для вас написаний.

І я читаю:

... час, вічна річка без берегів . . .

Повня місяця на небі це:

білі акорди на чорній землі . . .

І покора душі:

... й обеззброєна від усякого бунту, —
мов розтераний світлячок, що іскрить
умираючий серед радощів піль, —
я здаюсь, а переважний мій біль
жертвую Тобі, як обіт! . . .

(Edvige Pesce Goqiei: Il tempo é uguale — Час однаковий)

*

Письменник Франческо Кіеза каже так: „Дуже часто оповідати — це позичкова операція. От у птахи я позичу собі лету, а потому оповідаю, що це мій лет; позичаю птасі, що співає свою строфу, радість, чи смуток, чи й інше щось, що є у мені“.

Так! Письменник, маляр, музика, поет повинні жити ритмом природи, що є твором самого Бога! Весна? Ти жий нею і в ній, то й сам весною станеш; і той твір, що його даси, матиме всі тони, кольори, світла, тіні, подихи — весни! . .

*

Має Америка прегарну тріяду поетів: Вітман, По, Дікінсон. Два перші — щасливі, трохи не кожен американець їх знає, третя, поетесса — майже ніхто її не знає, крім спеціалістів від літератури. Усе життя жила Емілі Дікінсон самотньо, відокремлено. Вона була собі скромна господиня. Жила серед піль і тиші сонця й неба Нової Англії. Бачила за життя свою лірику друковану лише чотири рази, чотири поезії, і чотири рази були вони видруковані проти її волі — вона рішуче не хотіла нічого друкувати. А її поезії, — повні душі, серця, болю і смутку, — це найкращі квітки, що вона дала їх для людства.

Із спокоєм, якого й Аїсхіль позавидував би їй, вона каже:

**Освоїла я мою душу
з її кончиною,
щоб ізненацька не прийшла
нова агонія.
А Душа і Смерть, пізнавшись,
зустрілись спокійні, мов подруги,
вітаються й проходять без познак домовлення;
і справі тут кінець.**

*

Таке буває! Не морочмо собі, ще й при америцькому темпі, голови, а згадаймо наші пісні „Дивлюсь я на небо“, або „Стоїть гора високая“, або й стрілецька „Гей, у лузі червона калина“, хто їх не знає, хто їх у тузі не заспіває, хто при їх помочі душу свою з безвістей сірих буднів до сонця не витягає? А чи всі знають — хто є авторами цих поезій?! Ніхто й не питає за автором: пісня чудова та й співає! . .

Літературознавець Марчелльо Камілюччі, про поета Едмонда Гаранкурта, якого століття уродин припадає цього року, каже так: „Хоч час обмежив пам'ять історикам літератури про його ім'я, то є один його вірш, що на устах людей став такий популярний, аж анонімним зробився“.

А це вірш, що й перекладати його не треба, такий він ясний, співний і своєю лірикою, смутком прозорий:

**Partir, c'est mourir un peu:
C'est mourir à ce qu'on aime,
On laisse un peu de soi-même
En toute heure et dans tout lieu.**
(„Seul“, 1891)

М е н ю

Подаємо в перекладі уривок голосної в останніх роках повісти, перекладеної майже на всі мови світу, молодой (17-літньої) французької письменниці Франсуаз Саган п. н. „Добрий день смутку“ („Бонжур трістез“). Повість викликала велике зацікавлення в літературних кругах та широку дискусію, а серед читачів захоплення як особою молоденької авторки, так і своєю темою з життя сучасної французької інтелігенції. Уривок дуже типовий, бо він показує ментальність сьогodнішнього пересічного француза і... світового читача, який миттю розхолопив багатомільйоновий тираж повісти. В іншому місці подаємо статтю про авторку.

Редакція.

Коктейл

— Нам треба б чогось напитися, — каже Памеля жалібним голосом, — ви не надто веселі сьогodні всі троє.

Вони сиділи на терасі „Грїтті“. Венеція була чорна, зелена й гарна. А вони теж були гарні: Жіль і Памеля Мандль, Ганна й Андрій Басен. Усі четверо між тридцяткою й сороківкою. Але вони не були веселі. Тільки Памеля хотіла веселитися.

Памеля була білява й безжурна і зовсім не така дурна, як виглядала. Люди просто не хотіли вірити, що можна й не користуватися інтелігенцією, що можна її не вживати. Та цього вечора інтелігенція Памелі виявилася настільки, що вона помітила, що щось не клеїться. Але вона не могла знати, що її власний чоловік — дуже чорнявий і дуже спокусливий Жіль — був від шести місяців коханцем її приятельки Ганни та що напередодні він повідомив Ганну про своє бажання порвати з нею. А надто, не знала вона, що Ганна сприйняла це дуже трагічно і що Андрій Басен був у курсі справ від двох місяців і саме цьому завдячував він свою гірку усмішку й незвичну мовчазність. А вони, тобто Памеля із своїм чоловіком та шармантними приятелями, були на вакаціях у Венеції! І Жіль глядів на неї з якоюсь дивною ніжністю і вдячністю. Ця легкість його дружини, ця життєрадісність, ніби поверховна, а в суті глибока, врешті відвернули його від Ганни та від грози її пристрасти.

— Ми ж учора пили вже надмірно, Памеле дорога! — сказав Андрій. — Залишимо наші печінки в Венеції...

Він кинув зажуреним поглядом на свою жінку. Ганна була мовчазна й бліда. Незвичайно бліда. Щось мусіло поспуватися між нею й Жілем. Може — великою терпеливістю й лагідністю, — зуміє він... Щось на зразок співчуття замістило в Андрія початкову ненависть, ніжне співчуття... таке ніжне...

— То випиймо ще по одній! — сказав Жіль.

Йому треба було напитися. Останні „вяснення“ з Ганною були більше ліж важкі. „Я не дозволю тобі мене покинути!“. Вона його втомила. Глянув на її гарне й спотворене личко й відчув велике невдоволення.

— Добра ідея, — сказала Ганна.

Вона склала руки на торбинці. Її пальці торкнулися чогось твердого й серце забилося живіше. Малий, чорний і блискучий револьвер спочивав у торбинці як домашнє звірятко. Умить він прокинеться, заблїсне в її руці, як гадюка... Памеля матиме надмірно здивований вигляд, Андрій пробуватиме її стримати, а Жілеве обличчя перекосять від страху. А тоді він важко повалиться поперек стола. Вона, може, матиме ще час, перед навалою юрби, піднести це вродливе обличчя й спостерігати як сочиться кров з цього чудо-

вого тіла. Вона раптом почуває себе сповненою безмежної любови до мертвого Жіля.

— Тож піймо вже! — каже вона владно.

— Я раджу поспробувати венеційської качки, — каже Памеля. — Надіюся, що їх не розводять над каналом. Андрію, забожіться, ви, хто знає все, — це будуть річні качки?

— Присягаю! — каже Андрій.

— Андрій присягне на будь-що, — каже Жіль і вибухає сміхом, — проте немає більшого незнайка, як він!

— А ти? — думає Ганна швидко, — ти ж присягав мені, що любиш, що любитимеш вічно. Твої присяги, твій сміх, твої руки . . .

Вона зводить очі на Жілеві руки. Вони були широкі й довгі, доволі кремезні, багато поганіші від Андрієвих. Але вони були їй необхідні. Вона їх потребувала. Тих і ніяких інших. Вона знала вже від двох місяців, що в її пристрасті до Жіля було щось невилічимає. У неї, яка ніколи не брала любови поважно . . . Та, мабуть, саме в цьому й була причина кошмару. Завжди гратись, вибирати, змінити, і — одного дня встановити, що немає життя без другої істоти, або, що вона живе з іншою . . . І щоб день не був нестерпний, то треба її смерті . . .

Вона бере свою чарку й п'є. Памеля сміється. Ганна дивиться хвилину на неї й раптом бачить її в чорному. Вона буде чарівна. Бідна Памеля . . . і така безвідповідальна! Ганна так її ненавиділа! Зокрема, коли вона поверталася до своєї кімнати разом із Жілем: Ганна стояла в голю біля Андрія й дивилась, як вони піднімалися сходами, сміючись. Памеля була Жілевою дружиною, він з нею жив, прокидався вранці поруч неї. Так, вона дуже її ненавиділа. Але тепер вона розглядала її, таку біляву, таку безжурну, і її очі наповнилися сльозами.

— Пропоную, щоб ми зайняли стіл, — сказав Жіль. — Умираю від голоду.

— Він голодний також після кохання, — думає Ганна. — Це може й правильно, що він голоден після розриву. Та коли б він знав, що чекає його при столі . . . — Вона починає сміятися й думає, що вона хіба збожеволіла в цій хвилині. Памеля глянула на неї здивовано, почала й собі змовницьки сміятися. Коли тільки хто сміється, навіть без очевидного приводу, Памеля сміється довірливо також. Ганна підводиться, з торбинкою під рам'ям, і велично входить у їдальню, привертаючи загальну увагу.

Перекуска

— Що берете? — питає уважливо Жіль.

Він пробує ввійти в ролю доброго приятеля, як це їй пропонував передчора. Вона вже бачить його в ній: „Ця мила Ганна“. І після кількох років, піславши їй бісика очима: „Люба Ганно, коли подумати . . .“ Це було б дуже добре, коли б воно взагалі могло статися. Тільки лиха доля судила бідному Жілеві, що вона його любить. Любить його палко. Вона пригадує їхню першу ніч у готелі на Вольтеровій набережній, змінений голос Жіля, його сонцем позолочені рамена. Вона закриває очі. Це не був момент для плачу.

— Ганна дістане памплемуса (грейпфрута), як звичайно, — каже Памеля, — а я візьму миску холодцю.

Величезний апетит Памелі завжди їх дивував:

— Холодець? Увечорі? — питає Жіль обурено.

— Але ж мій дорогий, немає в ньому часнику! — каже Памеля невинно. — Що це тобі шкодить?

Андрій вибухає сміхом. Жіль крадькома кидає оком на Ганну. Вона має наполовину закриті очі й дивний усміх на устах. Усміх завмерлий і трохи страшний. Вона, здається, думає про інші речі, та одночасно вона ненависно

чутлива й приявна. „Коли б тільки не зробила сцени!“, думає знечев'я Жіль. Але це не було в Ганниних звичках. Не публічно. Вона занадто турбувалася про думку інших. І занадто снобка, щоб виявити комусь чужому свою любов до нього. При цьому якийсь відрух задоволення випростував його плечі. Ганна глядить пильно на нього і знову посміхається. Вона його вб'є. Тепер вона знає, що вб'є його. Дві кулі, чи три. За його жорстокий сміх і за всі ніжні, проминулі усмішки. За ці ночі кохання й змовницькі дні. За цю останню ніч у слезах. За всі лихі приводи й один добрий.

— Отож памплемуси, — каже Андрій. — Що думаєте про них, Жілю?

Ганна рисує ножем по скатерті кола. Ті, в яких вона кружляє від двох днів, як ранена звірюка. Тоді вона чистить цим ножем памплемуса. Він має гіркий смак, і смакує їй. „Чи дають памплемуси в в'язниці?“ Це напевно останній, якого вона їсть. І нагло вона відчуває таке зворушення, таку ніжність до себе й до свого минулого життя, до памплемусів, до туалет, до подорожей, до всього, на що не має вже охоти, до Андрія. Чи він чув, як вона плакала цієї ночі? Вона кидає погляд на нього, але він не дивиться на неї. Він говорить з Памелею. Він завжди мав слабість до цієї бравої Памелі. Як говорив цинічно Жіль на початку: „Можна б дуже добре влаштуватися“. Тільки воно зовсім не влаштувалося, але то зовсім ні.

— Ось що я люблю в Венеції . . . — каже Андрій.

Але вона його не слухає. Проте, звичайно, вона слухає. Андрій має багато смаку. Це дуже приємно мати чоловіка з добрим смаком. Тільки ця фраза нагадала їй іншу, яку шепотом і криком одночасно повторяв Жіль: „Ось що я люблю в тобі, ось що люблю . . .“ Раптовий рум'янець омолоджує її. Чи це можливо, що це та сама істота — ця гарна бестія, благаюча до неспочу, і ця спокійна, недовірлива людина, цей чужий?

— Жілю! — мовить на весь голос.

Тільки Андрій ворохнувся, звернув увагу на інтонацію. Він ворохнув зап'ястям до неї, а потому його рука опустилася на скатерть. Жіль повернув голову, а Памеля, здавалося, не чула. „Я говорю зовсім голосно, який буз мій голос?“ І вона почала думати про матеріальні подробиці. Як вона має справитися, щоб витягнути револьвера з торбинки, поки вони побачать? Вони ж раптом стануть поліцаями, чужими, шпіонами. Ці істоти, яких вона любила, їхнє тепло, все це стане різко вороже, з іншого світу. Вона була сама. Це страшно.

— Але що найчарівніше, — каже Памеля, — це Жіль у гондолі. Він підводиться, сідає, він незадоволений, як кіт. Він відчуває небезпеку — це дуже кумедне.

Ганна мріяла перед їхнім виїздом про ці гондолі. Жіль любив її ще, вони придумували тисячі викрутів, тисячі відмовок. Вона казала йому: „У гондолі, в тобою . . . ти заставляєш мене мріяти як школярку“. В її уяві вода була зелена й чорна, а вона встромила в неї свою руку, яку вилловлював Жіль, наче б дивовижний водоріс. Його рука відчувала твань, смерть, старе каміння. Жіль казав, що любить цей млявий запах і його очі фосфорично горіли, іскрилися . . . Та насправді гондолі плили надто високо й рука води не сягала. І Жіля не було в цій гондолі . . .

„Ле пля дю жур“*)

— Що скажете на цю качку? — питає Памеля — Чи погана моя ідея? Чи я не маю добрих ідей?

— Ви маєте тільки добрі ідеї! — каже Андрій. — Це надзвичайна качка. Цієї ночі ми не заплющимо очей, та хай там!

„Ви напевно не заплющите очей!“ — думає Ганна з гірким внутрішнім

*) Страви.

сміхом. Поліція примчить на автомашині з сиренами. Яке ж безглуздя! Де ж я? Вони матимуть клопоти з пашпортами. І як заберуть Жілеве тіло в Париж? З нею бо просто. Адміністрація й справедливість займуться нею, все чудово зорганізоване. Їй тільки не заважати їм.

— Ганно дороженька, попробуй качки! — каже Андрій.

Він нахилиє до неї своє чутливе, трохи знищене, лице. „Він страждає, — думає вона, — я завдам йому ще більше терпінь“. Щось завагалося в ній.

— Я вам відкрою, — каже Жіль, — знаю прекрасно качину анатомію.

Він узяв свого ножа, свою вилку і, сміючись, почав різати качку. Памеля всміхається до неї прихильно, а Андрій поклав на хвилинку свою руку на її. Вони її люблять, вони приязні . . . А вона в тому ж часі плянує нещастя для всіх, обманює їх. „Але ж це кошмар! — думає вона — Я ніколи не змогла б . . .“ Вона віддихає й раптово відпружується. Це кінець. Вона зрікається, покидає, вона трохи потерпить, Андрій їй допоможе, він добрий . . .

Вона поглядає на нього й теж сміється.

— Ось, — каже Жіль, — вам тепер тільки обережно жувати, бо там кісточки.

Він подає їй, сміючись, тарілку. Вона хвилинку м'яко дивиться на нього. „Мій дорогий, мій бідний, дорогий, я зрікаюся тебе, твоєї смерті, нашого кохання. Мій бідний любчику, будь щасливий!“

Качка мала якийсь дивний смак.

— Остаточко, це така качка з каналу, — каже вона, теж сміючись.

Памеля викрикає перелякано. Усі сміються. Ганна почувается ослаблено й спокійною. Вона бажає йти нагору, лягти біля Андрія й втулитися в його рамена, як у прибіжище. Вона стара й утомлена, вона хотіла б мати дітей. Це вперше. Щодо револьвера... вона вкине його в канал із свого вікна. „Гарний жест, до речі, скільки револьверів лежить отам, у глибині каналу?“

— Ось врешті й оркестра! — радіє Памеля.

Памеля, сидячи, підтанцьовує з благальним видом, поки Андрій або Жіль не запросять її до танцю. Оркестра підстроює інструменти, врешті починає грати. Клярнет дуже стушковано грає арію „Признання“ („Конфесінг“), фортепіан супроводить, і Жіль відвертає голову.

Під цю мелодію Ганна танцювала з ним усюди. Це був знак їхнього з'єднання. Вони домагалися її в двадцяти оркестр, разом наспівували, вона була їхня. Десять спогадів, десять вечорів знечев'я повертається в Ганнину голову. Вона відхиляється легко взад і чує плечима твердий натиск револьвера. Вона усвідомлює, що ці дві хвилини були тільки передишкою; що це все було нестерпне; Венеція, сміх, присутність Жіля, ця мелодія. Треба діяти.

Десерт

— Чотири кави! — каже Жіль.

— Памеля, — каже весело Андрій, — хочеш танцювати?

Памеля стрибає. Вона танцює дуже добре, її ясне волосся блистить у дзеркалі. Жіль сміється, а згодом повертається вимушено до Ганни.

— Ганно, хочеш танцювати?

— Ні, — каже вона спочатку. Згодом думає: „Останній танок . . . ця музика . . . Будьмо мелодраматичні до кінця!“

Вона підводиться, йде до паркету й повертається до Жіля, який бере її в обійми. Її тіло віднаходить дружнє місце, дружні жести, її рука тверде плече, її голова — гарячу голову. Вона чує, що потопає в безмежній безнадії.

— Знаменитий співак! — каже рівним голосом Жіль.

— Співак? Хтось співає?

„Ай'м конфесінг дет ай лав ю“.

Але час признань минув. До речі, Жіль не був мужчиною, що призна-

ється в коханні. Він про неї повідомляє. Цю мелодію слухали вони вперше в „Ревель“. Танцюючи він сказав:

— Ганно, Ганно . . . боюся, що закохався в вас.

Вона зайшлася сміхом:

— Теж ідея, мій дорогий Жілю

І за деяку хвилину:

— Яка добра ідея, до речі!

Він здавив її в раменах, а вона подумала собі: нова пригода. Жілева щока горіла, а платівка була чудова. Вона звалася: „Признання“. Тиждень пізніше вона зустрілася з Жілем на Вольтеровій набережній.

Цей клярнет був колючий. Жіль не говорив нічого, непомітно переборював себе. Він мабуть боявся, щоб вона не причепилася. Її ж порвав порив несамозитого призирства, й нею оволоділо бажання відчутти холодний і твердий дотик у своїй руці, сухий тріск вистрілу. Бажання жорстокості.

— Ходім сідати. Ця мелодія не закінчиться.

Він веде її з видимою полегшею. Андрій і Памеля зараз же приєдналися до них. Ганна відчула якесь дивне дзижчання в вухах.

— Я в повній формі, — каже Памеля, — а Андрій танцює вже багато краще. Мої черевики майже незаймані.

— Невдячнице! — каже Андрій. — Ви казали мені робити екстравагантні „па“, тож не дивуйтеся! . .

Ганна стояла. Щось леденіло в ній поволі, коли вона вхопила торбинку, коли відкрила її. Кров стукала молотком у виски. Але рухи були точні й спокійні. Щось уже було мертве, її минуле, її життя, її дитинство, все закінчилося . . .

— Ганно! — скрикнув Андрій.

Памеля мала незвичайно збентежений вигляд. Жіля на мент спотворив страх, вона стрілила й він повалився поперек стола. Тільки моментально счинився страшний заколот, крики, якісь чужі руки відтягнули її, і вона не мала часу ні піднести голови, ні поглянути востаннє в обличчя своєму коханню.

З французького переклала Л. Вітошинська

Франсуаз Жіру

„В обороні Франсуаз Саган“

Велика машина болотяно-сірого кольору зупинилася в одній закутині провінції Льот. З неї висіла молода дівчина з личком запалим від втоми, обгородженим смутком без слів.

Вона прибула просто в Монте Карльо, де гучно вінчався князь, щоб бути разом з батьками на похоронах своєї бабуні.

В тому старому домі, в якому бувала вона часто малою дівчинкою на вакаціях, стрінулася Франсуаз Саган уперше зі смертю, однак вела себе як завжди природно, тобто просто, але стримано, і з тим зрозумінням серця, яке робить з неї — в тому чутовному віці — одну з тих істот, завжди обтяжених болем, чи долею інших.

Діти цих, борги тих, моральний упадок ще інших, самотність цієї — вона занадто багато взяла на себе в двадцять років. На всі галузки цього молодого дерева покладено багато життєвих справ.

Коли б вона кинула . . . Та вона не кине. Вона має багато дати, зробити, зрозуміти.

Хто не зжахнеться й не вибере смерти, коли йому дадуть вибрати: вмерти, або стати дитиною? — писав муж, який не викликає підозри — св. Августин.

Хоч деякі гострі проблеми, які насуваються в двадцять років, і розв'язала Франсуаз Саган, — вона все таки, як і всі дівчата її віку, в полоні заплутаного мотка, де треба знайти себе саму, ризкуючи зробити собі боляче, зробити стільки помилок, щоб знайти нитку свого життя.

Вона „розчарована“, коли розуміти під тим її здоровий розум, якого вживає вона у взаєминах з речами й істотами. Її здатність до ілюзій, до зачарувань — у дослівному розумінні цих слів — слаба.

Ілюзія — це гарне ім'я, яке дається брехні, це знечуження, яке дозволяє перейти операцію життя й залишає пробудженого з криком болю.

Це правда, що молоді дівчата нашої доби хотіли б бути відпорні на ілюзії. Песимісти скажуть вам, що вони тільки замінили один засіб знечуження іншим, одну брехню другою, і вважаючи, що вони можуть панувати над життям, замість йому підкорятися, вони піддаються новій ілюзії.

Може. Та все ж таки це вимагає відваги й характеру.

Молода дівчина, яка не вважає любов'ю інстинкту, що кидає її в хлоп'ячі обійми — це цинічна потвора, позбавлена енергії? Характеру?

Ах, якби вона, після цього, кинулася з плачем в обійми своєї матері (в сукні з білої органді), якби вона викрикнула з великим ліричним полетом: „Я люблю його й уб'ю себе, коли нас розлучать!“ — до неї ставилися б поблажливо. Любов, що ж зробити!

Але ці тверді персонажі, які не плачуть і які кажуть своїй мамі: „Не псуй собі крові, мамо, я по суті його не люблю... Я не люблю до глибин...“ і які позичили від чоловіків, разом із штанами, соромливість слів та серця, ті малі персонажі, яких Франсуаз Саган побільшене відображення, — викликають занепокоєння й незрозуміння, коли не підзорливе призорство до „цієї генерації“ й занепаду суспільства.

Старі люди так реагували в усіх епохах. Це їхній спосіб потішити себе в старості і в усуненні від „цього суспільства“, про яке їм вигідно думати, що воно завалиться з їхнім зникненням.

Безперечно, їм треба прости, що вони забули свої власні прогріхи, власні порушення моралі, яку визнавали їх батьки, їх власні труднощі включитися в двадцять років у суспільство в вічному кипінні.

В їхніх очах, Франсуаз Саган — це сірчаний символ усього, що вони ненавидять: спосіб життя й думання, який ніколи не стане їхнім, бо ж вони вже ніколи не матимуть двадцять років!

* * *

Ця молода дівчина — це зовсім не приклад, який треба ставити для наслідування сучасникам, до речі, вона їх зовсім не втілює. Навпаки, вона по суті незвичайно своєрідна.

Спроба успіху діє на тих, які його зазнають, як проявник на фотографічну плівку. Це, що було невидне, але було в спроможності в людській істоті, знечев'я виходить наверх. Успіх не перетворює, від нього тріскає попона.

Попона, яку носила вона в сімнадцять років, мабуть, нагадувала тих молодих дівчат її віку й її середовища. Але це, що з'явилося, поставило її скоро вище звичайного.

Хвастощі, суєта, егоїзм, неприродність, зухвальство, легковажність, фальшива скромність — усе те, чого можна боятися відкрити на обличчі, брутально оголеному, — не існує в неї. Найбільш озлоблені на неї не можуть знайти з того ні сліду.

Але уявлення, яке мають звичайно про Франсуаз Саган, ототожнюючи її з її ж героїнями, нагадує поліцейні рапорти, де чоловік у бежевому пальто при кермі своєї машини стає індивідом в гумовому плащі, який веде авто й твердить, що воно йому належить. Це одночасно вірно й невірно. Факти, сухо доведені, без лихого чи доброго наміру, містяться в кількох лініях.

* * *

Франсуаз Куарез*) походить з буржуазної родини, осілої в Парижі й замешкалої в околиці Монсо. Вона має старшу сестру, заміжню, маму дітям, яка супроводила її в подорожі до Америки. Старший брат, розведений, має двоє дітей. Батьки її живуть з собою добре. Вона вчилася в різних релігійних каледжах (в тому й у славному „Уазо“ та зробила дві матури, хоч при останній провалилася на рік. Цього ж року, на вакаціях, написала „Добридень смутку!“ і вислала рукопис видавцеві Рене Жюльярдові. Мала тоді сімнадцять років.

Роман тільки вийшов з друку, коли Франсуа Моріак написав: „Літературна достойність з першої сторінки не викликає сумніву“. А Жак Шардон: „Ця молода дівчина належить до сім'ї великих письменників“. Найбільш покликана й компетентна французька літературна критика — п'ятнадцять осіб різного віку, усіх напрямків, відомі із своєї суворости, присудили їй „Нагороду Критиків“. А 450.000 примірників „Добридень смутку“ продано у Франції, мільйон в Америці. Роман перекладено на всі мови.

У вісімнадцять років Франсуаз Саган навчилася вести „Ягуара“ (дуже люксове авто французької марки — Л. В.), якого купила „з okazji“. Це одинокий люксус, на який вона собі дозволила.

Другий її роман „Така собі усмішка“ приніс їй нові й голосні похвали. В одному місяці продано 250,000 примірників. Це небувала подія в історії літератури.

Теніс Вільямс (автор „Трамваю, названого Бажання“) присвятив творові Франсуази довгу студію. „Колюмбія“ і „Факс“ сперечаються за кінематографічні права на її другий роман. Біллі Віддер (Сарбіна) телеграфічно пропонує з Голівуду гідні уваги мільйони за написання діалогів до „Аріяни“, але вона розсудливо відмовляється, як зрештою відмовилась у Франції опрацювати сценарій до „Мітсу“. Запрошує до співпраці й Опера з Амстердаму. Все, що має ім'я закордоном, клонить голову перед цим нечуваним французьким чудом — письменником у двадцять років — і, як звичайно, французи замість гордитися, глузують, хоч і зразу ж придумують, якби то приписати собі цей успіх.

Це факти.

Як же вона веде себе? На це кожний дивиться своїми очима.

Молода дівчина, яку я знаю, видається тендітна, з маленькою, чутливою мордочкою, з виглядом одночасно мерзлякуватим і насмішкуватим расового шеняти, коли воно ще мале, має охоту гратися й боїться. Іноді виглядає вона багато старша за свій вік, особливо коли згинає плечі й насупиться. Тоді спосіб її поведінки туманний і сумний.

Вона говорить слабим голосом, поганим стилем, ковтаючи половину фраз. На жаль! — бо вона вміє гостро й влучно відповідати.

Коли вона входить у вітальню, дискретно одягнена в скромну суконку, і вітається „добридень вам, пані“, „добридень, пане“ сідає, натягаючи спідничку на свої надто сухі коліна, — думається, що багато дівчат нічого не втратило б, якби наслідувало її в цій поміркованості.

Міняє вона коли свій чорний светрик? Так, але від дуже недавнього

---

*) Справжнє прізвище Фр. Саган.

часу. Рожевий светрик і костюм „Галійський принц“, вдерлися нечаяно в її гардеробу з першим весняним сонцем. Вічно з початком, або під кінець грипи, переходила вона зиму в короткому рівному плащину, зовсім легкому, і на думку їй не впало купити собі інший. У своїй поведінці, як і в зовнішності, вона природна й не провокуюча, а в способі дії делікатна й уважлива, щоб нікого не зранити.

Вона стає агресивна тоді, коли люди занадто нетактовно не приховують своєї цікавості. Тоді вона стає нагло такою, якою вони собі її уявляють, і будьщо скаже їм таке, що вони хочуть почути.

Коли вона промовить дві-три виразні фрази про Бога, любов, малих китаїців — співрозмовник ситий, залишає її в спокою, щоб по місті статечно повторяти те, що почув.

* * *

Вона швидко знуджується і це видно. Одного дня, коли давали в Нью Йорку великий бенкет, на якому вона була почесним гостем, відкрили в хвилині промови, що вона зникла. Вона була переконана у своїй простоті, що ніхто цього не помітить. На вібраннях, де бажають її присутності, бо всі хочуть з нею познайомитися, вона чменно погоджується прийти й піддатися оглядинам, як цікаве й рідкісне звірятко, героїчно обмінюється думками з людьми, від яких відділює її все, а щонайменше двадцять-тридцять років, і раптом вона набирає того нещасливого виду дітей, які не можуть довше висидіти при столі і стукають ногами по попереках крісел.

Тільки — це важко мати двадцять років! Чи забули їх ті, що розчулюються весною життя й одночасно виступають цензорами тієї, як вони її називають, „непринадної молодості“ нашої доби?

Зате в челюстях свого світу, із своїми приятелями, вона здатна на справжню веселість і може часто повторяти: „Я щаслива . . .“

Її взаємини в родину завжди тісні, щирі й сердечні. Вони не змінилися. Це тільки три місяці, як вона залишила родинний дім, щоб улаштуватися із своєю писальною машинкою на вул. Гренель у трьох кімнатах, ледве обставлених меблями. Нічого з „теплого гніздечка“, або з „оригінального кутка“ модної письменниці!

Там живе вона з одним молодим чоловіком, якого часто зустрічають в її товаристві, який їздив з нею до Сен Тропез і який для неї найвірніший товариш. Це її брат.

У домі в Сен Тропез, який найняла вона на декілька вакаційних місяців, перебуває її мама й двох небожів та одна молода особа, яку вона майже вилучила із Сени. Точніше, її витягли з води на її очах інші люди, коли одного дня вона йшла здовж набережної. Вона зупинилася, запитала прізвище й адресу зневіреної. Декілька днів пізніше вона довідалася про її положення, яке зовсім не було брильянтове. Тоді вона допомогла їй вийти з нього.

Франсуаз має, як бачимо, дуже своєрідний спосіб практикувати „егоцентризм і цинізм“ . . .

* * *

Щодо неморальності, я не поінформована. Я необізнана з її неморальністю. Для заспокоєння тих, кого це призводить: немає в її життю жонатоного чоловіка, й інтрига в „Такий собі усмішці“ є такою ж фавбулою, якою вона була в „Добрідень смутку“.

До речі, хіба це важливе, що люди думають про неї? Важливе те, що вона думає про себе. А вона має багато часу, щоб ставити собі таке питання, побіч інших. Наприклад: який сенс життя? Та чи взагалі існує він у неї, чи навпаки, вона людина, як каже Ростан, „чудо без зацікавлень“?

Від віків люди сперечаються на ці теми й досліджують їхній глузд життя, від Паскалевого „Ти не шукав би мене, якби був не знайшов“, до Клод-Бернарового „Я не нарікаю на терпіння, а тільки на даремне терпіння“ — немає переконливої відповіді тому, хто сам собі ставить ці питання.

Вільна від клопотів щоденного існування, які заповнюють і оберігають перед думками, Франсуаз Саган повністю в розпорядженні скорбот.

Кожний має своїх богів і своє прибіжище. Речі, які їй приписують, — удень жіно, вночі віскі, — це правда — не мають доброї слави. Але ж вона не пише „Життя святих“! Вона пише тонко романи про зневірених, нахил до розваги яких не більший, як бажання зрозуміти, чому розвага не дає відповіді на різні ознаки запитання.

Що ж до її прибіжищ, менше відомих, — це праця. Останніми тижнями — вісім пісень для Греко (Жуліет Греко — славна французька кабаре-ретова співачка — Л. В.), одна новела й початок п'єси, якої героїня зветься Єлисавета; рука протягнена тим слабшим і більш розхитаним як вона, дискретні добродійні вчинки, й надія піти одного дня на все добре й лише з чоловіком, якого терпеливо любить й якому бажає принести свій покірний вклад у будову суспільства менш несправедливого — і хто має що краще їй запропонувати?

Світ повний таких ніжних і впертих молодих дівчат, яких худа утроба менш безплідна як кричуща зовнішня цнотливість інших.

Переклала з журналу „Ель“

Л. Вітошинська

В. Дубина

* * *

Так безрадно в забр'юхані дні
А від тебе ніякої вісти...
Вже і сонце не світить мені
У чужому далекому місті.

Гул трамваїв, людей метушня,
Хтось сумує, хтось нагло регоче...
І не шкода прожитого дня
І не шкода безсонної ночі.

Так прийди ж, усміхнися, хоч в сні
І хоч трохи посидь біля мене,
Роз'ятри кволе серце мені
Для любови, для щастя й натхнення.

Бо ж навколо така пустота,
Хоч і люди і авта й трамваї...
Бо ж Вітчизна, як мати свята
Неутомно мене дожидає.

1952

Михайло Ситник

В. М.

Н І Ч

Сіла ніч — некликана ворожка
Біля Лаври, на одній із круч.
Місяця розкалений обруч
Розкотив на хвилях жовту стьожку.

Аж на другий берег досягнула,
Як місток для мене золотий.
Тільки ж, як по ньому перейти
До мого кохання, що минуло?

Встала ніч, і чорних тіней руки
Заломила, ніби із жалю, —
До іще живих зітхань розлуки
І до слова мертвого „люблю“.

Лютий, 1957 р.

Світова література в 1956 р.

Хоч 1956 рік не приніс ні одного літературного твору, який можна б зарахувати до великої, безсмертної літератури, то все таки в тому році вийшло в світі багато цікавих і непоганих літературних творів, які знайшли широкого читача й признання критики, на якій і спирається цей огляд.

Критики амер. журналу „Тайм“ — як подає статистика — переглядають річно щонайменше 7.000 книжок, але з цієї кількості вибирають вaledве 250, які заслуговують на їхнє критичне слово. Та й то вибрані твори — не архитвори, а часом і зовсім пересічні книжки, потрібні одному, чи іншому критикові для переведення якихсь ефектовних стверджень. Цю ловинь „творчости“ добре схарактеризував професор Люїс Унтермаер у вступі до „Антології англійської й американської поезії“. Він каже, що в часи відродження поезії в Америці було тут 4.000 поетів, які видали свої твори окремими книгами. Але десять разів стільки було поетів, які не мали можливости видати окремих книг і друкувалися лише в журналах і газетах. Знову ж десять разів стільки, бо аж 400.000 осіб, писало в той час вірші, хоч і не мали вони нагоди цих віршів друкувати. Літературний тижневик лондонського „Таймсу“ в редакційній статті (ч. 1, 1957) подає, що в Англії вийшло в 1956 році на 855 книжок менше ніж попереднього року. Та все ж в Англії появилoся в 1956 р. аж 19.107 окремих назов. Зменшення слідне головно в белетристиці, поезії й драмі. Натомість у ділянці дитячої літератури скількість книжок збільшилася на 182 назви. Це дає 1.456 нових книжок для дітей в Англії в 1956 році. У ЗДА книжкова продукція вища. Самої белетристики виходить тут річно 12.000 книжок. Не легке завдання критики в щій ловені книжок, що засипають англomовний ринок, визнатись і вирізнити визначніші. Англomовна критика, яка визначається великою точністю — також важливою для статистики, однозгідно стверджує, що 1956 рік не приніс для англomовної поезії нічого помітнішого. Найкращими англomовними поетами залишаються і дальше найстарші поети: **Т. Еліот, Р. Фрост, Е. Павид, К. Сендберг**, яким уже 70 і більше років. Проте, нікто з них у 1956 р. не зробив нічого такого, що звернуло б на нього увагу, за винятком, може, 69-літнього Еліота, який одружився із своєю тридцятикількалітньою секретаркою. Але нікто теж із молодших, загальноvizнаних поетів, як 55-літній **Огден Неш**, 65-літній **А. Мек Ліш**, **Едіт Сітвел**, **Камінгс**, чи **Одін**, не видав у 1956 році ні одного тому. Єдиний **Грейвс** видав книгу есеїв „Коронований Привілей“, в якій висловив багато цікавих думок про літературу, культуру й про окремих сучасних поетів.

З нагоди З'їзду ПЕН-Клубів у Лондоні влітку минулого року вийшла антологія англійської поезії п. н. „Поезія сьогодні“. Антологія охоплює поетичну творчість останніх п'ятнадцяти років, около 74 поетів. Упорядчики цієї антології характеризують цей період, як „добу менших талантів“. Правда, цих „менших талантів“ англійської поезії тепер багато, і вони, в порівнянні з іншомовними поетами, стоять на висоті. Тисячі поем і віршів надруковано окремими збірками, чи теж в антологіях, журналах, магазинах і газетах. Великі університети мають свої літературні журнали, де надруковано необияту статистикою велику скількість віршованих творів. Наприклад, Оксфорд друкує в своєму журналі річно понад 400 поем і віршів адептів поезії. Зрозуміла річ, це вибрані твори з-поміж інших сотень, які до друку не підходять.

Загальну характеристику поезії дав один із молодих американських поетів **В. С. Мервін** у вірші „Кордебалет“ у місячнику поезії „Поетрі“. Назва вірша — це означення ролі поета, який не є примабалериною, але рядовим членом балету. І критика вираховала, що ера менших талантів далі триває,

але не захотіла розглянути їх творчості. Лише в Англії критика підхопила питання модернізму в поезії і започаткувала дискусію. Вислід дискусії — ствердження, що доба експерименталізму, яку очолив Еліот, закінчилась, виповнила свій життєвий круг, а молода поезія завертає знову до упорядкованих форм, до ясності вислову й думки.

У ЗДА поезія не знайшла такого зацікавлення, як в Англії. Тут, напр., критики журналу „Тайм“ за весь рік відзначили окремою рецензією лише одну збірку віршів відомого драматурга **Віліямса Тенесі** п. н. „Під зиму міст“, тільки не тому, щоб оцінити книжку, бо Віліямс дуже слабкий поет, але тому, щоб покепкувати з нього. Він почав свою літературну кар'єру віршами під справжнім прізвищем **Томас Ланієр Віліямс** і щойно згодом, не маючи успіхів у поезії, перейшов до драми, змінивши ім'я на **Тенесі**. В драмі йому пощастило, коли згадати лише найпопулярніші його п'єси „Трамвай, що зветься »Бажання«, „Кіт на гарячому бляшаному даху“, „Лялечка“. В 1956 р. дві столиці, Нью Йорк і Лондон, дістали поетичний журнал п. н. „Поетрі Нью Йорк-Лондон“. Його видавець — це уроженець Цейлону, поет і любитель поезії **Тарейраджа Тамбімутту**, ім'я не чуже в англійських літературних кругах.

Не було теж великих позицій в англомовній прозі. Нічого не видав ні **Е. Гемінгвей**, що в 1955 році одержав нагороду Нобеля, ні другий Нобелівський лавреат **В. Фолкнер**, ні **Т. Вайлдер**, ні **Дж. Стейнбек**, ні старенька **Перль Бак**, ані теж **Сомерсет Мом**, ні **Прістлі**. Відомий англійський католицький письменник **Грін**, автор повістей „Сила і слава“, „Суть справи“, „Кінець афери“, про якого критика сказала, що ніхто не змальовує зло з таким авторитетом, як він, видав книжку „Спокійний американець“, на основі своїх подорожніх обсервацій. Тема майже політична, бо американський герой зображує намагання З'єдинених Держав створити третю силу між французьким колоніалізмом і комунізмом, але Грін не оминув і тут морального конфлікту, що притаманний кожному творові цього письменника.

Письменник і філософ **А. Гекслі** (автор „Пункт і контрапункт“), видав книжку п. н. „Адоніс і азбука“, але критика не багато уваги присвятила цьому творові; не більше, як цього вимагала пристойність у відношенні до визначного письменника. Більше уваги дістала письменницька-філософ **Айріс Мардоч**, яка наслідує інтелектуальну маніру лисання Гекслі, за книжку „Втеча від чарівника“ із сатирично-комедійним забарвленням.

З відомих імен треба згадати **А. Дж. Кроніна**, який видав книжку „Предмет краси“ — популярну розповідь про мистця, що покидає аристократію, з якої вийшов, і через подружжя з простою дівчиною знаходить своє місце в народі та зрозуміння для свого мистецтва. Ще глибше „демократизував“ тему американський письменник **Нельсон Альгрін** з Шікаго. Його книжка „Людина із золотим рам'ям“ з 1949 р. здобула йому славу й гроші (завдяки фільмові). Він відомий з того, що прославляє волоцюг (бомів) і вуличниць, як людей великого серця й гуманності. Його нова книжка „Прохід по дикому березі“ показує 16-річного хлопця, який у часі депресії покидає рідний Техас, вирушає в широкий світ і опиняється між злодіями, вуличницями й шумовинням. Втративши здоров'я й надії, він повертається до Тексасу, де внаходить притулок у давніх знайомих. Книжка брутална і переживаннями, в яких велика доза сексуалізму, і ситуаціями, повна вульгаризмів, але в ній переведена ідея, що найнижча суспільна верства в своєму життєвому багні захоче золоте серце й гуманність.

Інший американський письменник, **Аптон Сінклер**, видав книжку „Чашка шаленства“, якої темою є пияцтво письменників. Він стверджує, що він тому так багато написав у своєму житті, бо він не п'янствував, і вичисляє різних письменників, які любили випити. Соціаліст Сінклер заявляє, що лікер, випи-

тий денедубь — у Парижі, чи в Нью Йорку, чи теж у Москві — дає прибуток комуністам. Дає їм водневу бомбу.

До тих письменників, що люблять випити, належить і **В. Фолкнер**. Він самий заявив, що для писання потребує дуже небагато причандалів: трохи харчів, тютюну й віскі. Фолкнер, як і Гемінгвей, поїхав у 1956 році у світ: Гемінгвей у джунглі, а Фолкнер у Париж. Французи дуже цінують Фолкнера, може, більше, як американці. В Парижі письменник дав цікаве інтерв'ю на тему літератури, яку він найрадіше читає. Між вибраними творами й авторами на першому місці Біблія, а далі: Дікенс, Конрад, Сервантес, Фльобер, Бальзак, Достоевський, Толстой і Шекспір. Фолкнер говорив теж про своє письменницьке ремесло. Він заявив, що майже кожний романіст починає від поезії; якщо заведеться на поезії, переходить до найтруднішого після поезії жанру — до новели, а тоді вже береться за роман.

Почитністю, як завжди, тішаються книжки з несором'язною, фривольною тематикою. В цій літературі на спеціальну увагу критики заслужив 63-літній **Дейвід Гарнет** за книжку „Аспекти кохання“, з апотеозою неопоганської любови. Тема — кохання, чи радше любовна афера, в якій любовники змінюються з дядька на сестрінка, від молодого до старого і навпаки, і вся ця історія закінчується мезаліансом звихненого таким порядком, чи радше безпорядком життя героя з 13-річною донькою своєї давнішої любки від його ж таки дядька.

В тому дусі скандалу виросла слава молодого, 25-літнього письменника **Коліна Вілсона**. Його першу книжку „Сторонній“ критика прийняла була із найвищими похвалами. Критик Коноллі в Лондоні сказав, що це найзамітніша перша книжка, яку він знає, а вчений Тойнбі признав, що книжка враджує виїняткову інтелігенцію автора. В цій книжці автор свobodно висловлюється про життя й думки таких величин, як Шов, Ніцше, Л. Толстой, Достоевський, Блейк, Фокс, Велс, Барбюс, Гессе, Ван Гог, Лавренс, Ніжинський, Сартр, Камюс, Гемінгвей, Еліот, Гюльм, Кіркегард, Кафка і багато інших. Книжка написана в дусі екзистенціалізму, який ставить руба такі питання: що таке життя? пощо взагалі жити? чому людина мусить щось робити? Вілсон, син шевця з Лондону, покинув гімназію і став самий учитись, висиджуючи в бібліотеках. Знає добре хемію, атомову фізику, теорію релятивності з повною формулою Айнштайна. Амбіція Вілсона не лише бути письменником, він хоче дати людству „нову релігію“. Вся його слава більше в екстраваганції, хоч можна повірити критикам, що це непересічна людина. Він живе в богемістичній обстановці в убогій дільниці Лондону.

Інший молодий письменник, **Франсіс Кінг**, написав попереднього року першу книжку „Розділюючі потоки“ і одержав за неї нагороду імени Сомерсета Мома. За ці гроші він виїхав на Корфу і написав там нову книжку „Темні окуляри“, що здобула йому признання критики.

Молоді американські автори присвячують у своїх творах багато уваги війні. Стилістично вони наслідують Гемінгвея, автора знаменитого роману з воєнною тематикою „Кому дзвонить дзвін“, але не того Гемінгвея, що шукає людської душі, тільки того, що вживає простакуватої фразеології. Спеціально корейська війна послужила багатьом молодим письменникам за тему для нових романів, напр., Гофман, Бравн.

Варто відмітити, що в 1956 р. помер найкращий американський літературний критик Менкен, найбільш популярна постать в американському літературному світі. Менкен — це справжній основоположник американської літературної критики. Його слово високо цінили в літературному світі. Він теж автор високодумних сентенцій. Менкін сказав раз: „З'єдинені Держави не лише не зуміли виплекати аристократії, але теж не зуміли виплекати справжньої інтелігенції. Так звана інтелігенція нашої країни — це просто повітряне крильце, занесене чужими вітрами, в першу чергу англійськими, але й іншими.

У драматичній літературі велику дискусію викликало нове театральне видовище письменника **Самюеля Бекета** п. н. „Чекаючи на Годота“. П'єса йшла в театрах Англії й викликала захоплення театроманів та обурення публіки. Поставка цієї п'єси у ЗДА, на Маямі, завалилась після першої вистави. Публіка її не сприйняла. П'єса написана в екзистенціалістичному дусі з за-краскою релігійної містерійності. Два босяки Діді й Гого — як вони себе називають, нудяться; вони просто чекають на власника реальності, в якій вони знайшли тимчасове приміщення, і розважаються розмовами, що з од-ного боку можуть видатись зовсім порожніми, а з другого боку є натяками на високі роздумування про важливі життєві проблеми, про існування і ціль буття. Цей пан Годот ніколи не з'являється на сцені, але — якби він навіть і з'явився, то це нічого не змінило б у п'єсі, як заважає один із критиків. На сцені нічого не діється. Відомий французький драматург Ануї сказав після вистави „Годота“ в Парижі: „Нічого не діється, ніхто не приходять, ніхто не відходить — це страшно!“ Але той же Ануї сказав теж, що роля тієї п'єси така велика, як прем'єра п'єси Піранделло в Парижі 1923 року. П'єсу Бе-кета зараховують до тої категорії моралістичних релігійних видовищ, які зображують християнську містерію. Два босяки — це людина в упадку; пан Годот — це зображення божества. Ідея п'єси: в тому житті ми не можемо збудувати постійного жилища. У п'єсі ще два характери: Позо й Лякі. Позо (від позер) — це пан, Лякі — його слуга (щасливий, бо мало вибагливий). Коли Діді й Гого зображують контемплативні характери, які застановля-ються над питаннями буття, тоді Позо і Лякі — це зображення життя в акції — в акції, яка є ціллю для себе самої. Ця модерна моралізаторська п'єса — хоч розторощуюча своєю скучною і томлячою безнадією — має глибшу думку. Вона хоче подати, що все таки є ще інше світло, що освічує людське життя, і дає спонуку до глибших міркувань про проблеми буття. Звідси її подібність до Гофмансталевого „Єдермана“, хоч німецька п'єса вложена в рамки релігійного видовища.

Більше людського, в розумінні пересічної людини, мають у собі Позо і Лякі. Позо — це людина сили, в дусі Ніцшеанської філософії. Він, може, нагадує Дон Кіхота, бо — хоч і має свою ціль, то та ціль губиться сама в собі. Його слуга Лякі — це типовий Санчо Панца, якого ніщо не обходить. П'єса відбувається на спеціально удекорованій сцені, де в осередку стоїть дерево. Це символіка: дерево мудрости, добра й зла, чи теж дерево життя або й дерево-хрест. У деяких сценах воно може зображувати дерево Юди. Автор, Самюель Бекет, народжений перед 50 роками в Дубліні, батьківщині Джеймса Джойса, але постійно живе в Парижі.

В 1956 році Бекет закінчив дві нові п'єси: „Марфі“ й „Кінцева гра“. Ге-рой Марфі — це уродженець Дубліна, що живе в Лондоні. Ціль його життя — втекти від життя. Його думка — він так її бачить — це велика порожня про-сторинь, герметично примкнена до всесвіту. Марфі в своєму заблуканні вла-дає в любовну аферу з вуличницею, яка знаходить лік на його хворобу — працю. В п'єсі зображені два характери, які весь час перемовляються, сидячи в бляшаних коробках на відпадки. Деякі критики поставили закид, що п'єси Бекета порожні, але допитлива критика дошукується в них глибшого зна-чення, має свою вагу. Бекет написав теж в останньому часі роман „Молон вмирає“ про людину, яка простує до своєї смерті. Знову ж екзистенціалі-стична ідея з такими питаннями: що значить світ супроти всесвіту, що зна-чить життя супроти вічності і тому — чи варто жити . . . Ще й з тим пере-крученням на зразок Джойса логічної системи Декарта: я не можу думати, я нічого не знаю — тож я живу.

При цій нагоді варто згадати, що в ділянці екзистенціалістичної філо-софії видано багато книжок, джерельних, із глибоким підходом. Це головно переклади стовпів екзистенціалізму — Кіркегарда й Яоперса. Книжку Ясперса „Розум і екзистенція“ видано в англійському перекладі. Критики

цієї філософії стверджують, що екзистенціалісти визнають сферу ясного розуму і сферу знання, та вони обмежують силу розуму, намагаючись якнайдалі висунути значення всього, що нерациональне. В осередку цієї філософії індивід. Та якже ж важко згодитись із визначенням сили індивідуальності саме в нашому сторіччі, коли так захитано силу людської думки і силу самої людини!

В дискусії про екзистенціалізм зайняв слово і професор теології Гарвардського університету Тіллі, доводячи, що екзистенціалізм допомагає краще розуміти релігійність. Він перш за все відвертає людську думку від позитивізму, що вбиває релігію, яка найширше живе в абстрактному.

Отака коротка диспозиція англомовної літератури в 1956 році. Тут можна б додати пояснення, що тепер у світі найбільше такі англомовних письменників. Лише в З'єдинених Державах Америки є понад 16.000 професійних письменників. Не менше їх і в Англії. Та англійською мовою пишуть ще в Південній Африці, в Індіях та в інших частинах нашої землі. Хоч є деякі письменники мільйонери, то все ж не всі письменники живуть з літератури, головню поети. Прозаїки мають більші можливості продати свої твори. Кожна книжка має кілька видань, далі книжка використовується для фільму. Такий письменник Вовк (жид з України), автор славної п'єси „Бунт на кораблі“, заробив на своїй книжці „Маргарета рання зірка“ мільйон доларів. А поети? Ось Нобелівський лавреат Т. Еліот заробляє на життя як директор великого видавництва в Лондоні. Він самий пропагує думку, що поети не повинні жити з писання, тільки мати якийсь фах. Для Бі-Бі-Сі працюють поети Ніс, Роджерс, Тіллер, Рід; в Інформативній Службі на Близькому сході — Дорел і Спенсер, редакторами журналів — Спендер, Ліман, Шапіро й інші. З писання віршів живе, напр., Огден Неш, але не з тих віршів, які здобули йому славу поета, тільки з текстів для опереток і пісень.

Велику увагу звертають на виховання молодих талантів в Англії, а також і в ЗДА. Сомерсет Мом віддає відсотки від своїх видань на щорічну нагороду у формі стипендії для молодого письменника на виїзд закордон. Таких нагород є більше. Але от у стейті Іллиной є справжня школа письменників. Веде її 52-літня бездітна вдова, пані Генді. Вона побудувала в лісі бараки і віддала їх для вжитку адептів письменства. Це просто бурса, в якій обов'язує ригор. Точно визначено час зайняти, відпочинку й харчування. О 8-й вечора всі в ліжках, о 5-й ранку всі на ногах. Головне зайняття — переписування творів славних письменників і обговорення їх. Пані Генді старається мати вплив на молодих літераторів і зобов'язує своїх учнів віддати частину майбутнього гонорару на загальне добро цієї інституції. А інституція вже виплатилась. Там постав твір „Звідсіль у вічність“, що здобув уже авторів велику славу. Автор, Джеймс Джонс, не лише навчився писати в цій „школі“, але й написав твір, який здобув йому і славу, і гроші. Він тепер живе недалеко цієї школи у розкішній віллі, а пані Генді всім новим адептам показує Джонса, як приклад, який може з кожним повторитися.

Можна було б ще навести багато книжок, які вийшли англійською мовою в останньому році й які здобули собі широкого читача. Але це вже справа смаку. Наприклад, спомини пані Сімпсон, дружини колишнього англійського короля Едварда, знайдуть напевно ширшого читача, ніж багато книжок із літературними вальорами. Безперечно вартість мають дві книги двох стовпів сьгоднішньої англійської культури, а саме філософічний есей Арнольда Тойнбі „Філософія і релігія“, в якій цей визначний історіософ переконає, що на зміну нашій цивілізації прийде релігія, як теж монументальний твір Нобелівського лавреата Вінстона Черчіла „Історія англомовних народів“. Ці книги мають велике майбутнє і їх будуть читати й студіювати.

Та не завжди знамениті твори стають зразу в осередку зацікавлення. В літературі своє слово має „мода“, і критика звичайно визначає не найкращі, але модні твори. Самі письменники створюють обставини для цього.

Одні з них відомі й славні, навіть неспівмірно до свого таланту, інші незнані і в тіні, хоч на їх плечах спочиває вся відповідальність літератури.

Саме цю тему порушив французький письменник **Жан Кокто**, який був у 1956 році в Англії і з нагоди вручення йому почесного докторату в Оксфордському університеті виголосив лекцію на тему „Поезія і невидимість“. Кокто сказав, що ми живемо у страшному періоді, коли мінотавр-радіо приносить славу молодим сумнівної вартости людям, а справжні мистці забуті. Далі він сказав, що „невидимість — це спеціальний привілей, найвища точка елегантності“. Та мистець сьогодні заглушений криком і тому не завжди чуємо його правдивий і чистий голос.

Багато галасу стиняють французькі екзистенціалісти. **Сімон де Бовуар**, товаришка французького екзистенціалістичного божка Сартра з часів його студій у Сорбоні й пізніша його інтимна приятелька, знає всі події в таборі екзистенціалістів і це саме є темою її книжки „Мандарини“. Багато інформацій про самого Сартра, про Камюса, Кестлера й інших славних особистостей, про події останньої війни та їх наслідження.

Увагу англомовної критики звернула книжка **Альберта Камюса** „Упадок“. Герой роману, паризький адвокат Жан Бабтіст Кляманс, який хотів би робити добро, але не має відваги виконати добре діло з посвятою. Він спеціалізується у складних справах, особливо радо приймає справи вдів і сиріт, ніколи не бере оплат від убогих. Він навіть здібний завернутись із спішної дороги, щоб перевести сліпого через вулицю. Зайнятий споминами і сповіддю власної душі, він знає напевно одне, що він не може бути спасений. Саме тут вся сенсаційність цієї книжки. Якби її автором був Моріяк, чи англєць Грін — це було б самозрозумілим. Але в Камюса це виглядає на провокацію. Бо герой Жан Бабтіст проклятий тому, що на ньому тяжить Адамов первородний гріх. Центральною темою в книжці, як заявив сам автор, є дівчина, яка кидається в Сену. Адвокат Кляманс не поспішив з поміттю цій дівчині і звідтіля його самообвинувачення. Камюс каже, що самообвинувачення — це манія екзистенціалістів для того, щоб легше обвинувачувати інших. І в цій книзі переведена ідея, що людина є мірилом усього. Але автор зарозумний, щоб твердити, ніби людина може створити утопію. Та хоч напрошується думка, щоб розв'язки шукати в релігії, бо кожний рядок книжки вказує на те, саме заложення про первородний гріх вказує на релігію, то автор таки відкинув цю розв'язку. Ще в своєму есею п. н. „Міт про Сизифа“ Камюс показав людину, яка не бачить спасення, її праця проклята й її життя прокляте, як праця Сизифа. Але в останній книжці критика завважає проблиски відродження. Побудова теми на релігійному заложенні про первородний гріх, та ще й до того ім'я героя, Жан Бабтіст, дозволяють здогадуватись, що книжка може бути справжнім Іваном Христителем, який заповідає народження Христа. Один із критиків навіть ужив до цього твору слова французького єзуїта П'єра Руслота, що „Людська душа не знайшла себе, вона себе шукає. І цей рід відсутности самого себе в собі — найкраще характеризує стан людини надорозі, що веде до Бога“.

Цей твір Камюса має велику почитність. Її тираж іде в сотні тисяч. Самий автор займається тепер театром, від якого він і почав перед двадцяти роками. Правда, тоді він заробляв гроші як актор, між іншими виконував роль Івана Карамазова. Тепер він переробив для театру роман Фолкнера „Реквієм для черниці“ і ставить цю п'єсу в Парижі.

Рік 1956 у французькій літературі багатий у парадокси. Колись — як це влучно підхопив один з критиків — дорослі писали твори для дітей, а тепер навпаки, діти почали писати твори для дорослих. Прикладом цього дебют восьмирічної поетеси **Міну Друет**, яка в кінцем 1955 року стала сенсацією перших сторінок великих паризьких щоденників. Та коли в листопаді 1955 р. критика з подивом читала такі рядки восьмирічної дитини:

Я вилочлю в небі,
одну за одною
най'якші зорі,
що скочуються, мов сльози,
по зимних щоках ночі.
І коли їх вже досить,

щоб завітчати подушку,
в яку всовуєш свою голову,
я зв'язую мій букет
гладкою стяжкою
страждальної блакиті, —

то не вірила, що її автором є адоптована дитина, Міну Друет, підозріваючи в цьому підступ. Та в минулому році слава поетки Друет устійнилась. Переклади її творів появились в англійській мові. В її віршах багато дитячого, але й багато такого, що могла б написати доросла людина. Ось зразок:

Білий шлях,
куди ти ідеш?
Ти лише рам'я витягнене вперед,
витягнене рам'я, що мені наказує
іти ближче,

ще ближче
до браслети,
яку мохом бородатий міст
пересуває по твоєму зап'ястку.

Поетку Друет прийняли до Французької асоціації авторів, композиторів і видавців. Її замкнули в кімнаті, дали їй тему, і вона за 25 хвилин написала вірш на 38 рядків під назвою „Небо Парижу“. В останньому році вона відбула подорож по Швейцарії й Італії. На авдієнції у Папи вона сказала: „Я була в різних святинях, шукала Бога і не знайшла його, лише мальовані вікна й колюмни“. Не подають, що відповів Папа, але він попросив на відповідному прислати йому книжку її віршів. Друет запитала: „Або ви ще її не читали?“ — й обіцяла прислати книжку.

Друга сенсація французької літератури — це 17-літня **Франсуаз Саган**, яка дебютувала в 1955 році романом „Бонжур, Трістес“ („Добривдень, смутку“). Ця перша книжка молодої дівчини, яка покинула конвент, щоб „щось цінного зробити“, здобула авторці велику популярність. Її наклад у Франції в 1956 р. пів мільйона примірників. Авторка одержала нагороду критиків. Нобелівський лавреат Ф. Моріак сказав: „Літературний талант просвічує від першого рядка цієї книжки“. У ЗДА в трьох місяцях випродано мільйон примірників цієї книжки. В 1956 році ця авторка виправдала признание критики, яка з нетерпінням чекала другої книжки. У двох місяцях вона написала нову книжку і її назва „Своєрідна усмішка“. Критика знову захоплена, друга книжка теж знаменита. Тема цієї нової книги знову тривіальна. Перша говорить про 17-літню дівчину, яка розбиває любовний трикутник свого батька. Друга книжка теж тематично замкнена в любовній афері. Розказує вона про дівчину, а радше про її відношення до шкільного товариша, як теж до старшого добродушного жонатого дядька. Нова книжка письменниці Саган уже в двох перших місяцях досягла чвертьмільйонного накладу у Франції.

Успіх мала у Франції ще одна жінка — трохи старша — **Франсуаз Мо-лет-Жоріс**, яка опрацювала теж таку популярну у Франції тему — лесбійську любов у творі „Червона кімната“. Молет-Жоріс не початківка. В 1952 році вийшла її книжка „Ілюзіоніст“, в якій авторка розповідала про пригоди 15-річної червоноволосої героїні Гелени, що переживає велику трагедію, коли її батько — щоб заперечити оправданім сплетням у місті — жениться із Гелениною лесбійською зводницею Тамарою. „Червона кімната“ — це продовження цієї історії від хвилини, коли це тріо жило ще разом під одним дахом в одному з провінціальних містечок Флямандії.

Добру книжку написав романіст **Моріс Друон**, лавреат нагороди Гонкурів. Це „Фільм пригадок“ про стару римську княгиню, що живе споминами про життя, споминами, які остались їй з минулого життя, як руїни Римові. Та її служниця, молода і здорова, саме починає жити. Це база для зображення двох світів. Книжка написана з французьким літературним шармом і знайшла завдяки англійському перекладові добірного читача в ЗДА. Го-

ловно переконає гумор, яким заправив свій твір Друон. Уся напушеність колишньої княгині й усі її моралізаторські поучення молодій служниці на воротах життя ще більше пікантно підсилюють гумористичну заправу, коли виявляється, що сама княгиня замолоду була коханкою славного поета, мультимільонера, ба навіть самого цесаря.

З відомих письменників Франції видав нову книгу лише **Франсуа Моріак**. Його роман „Овечка“ розкажує про 22-річного студента теології Квасієра, який — неначе уосіблення князя Мишкіна з „Ідіота“ Достоевського — ~~за~~дивлений у Христа і майже святий у своїй глибокій реакції на людське нещастя й біль. Ця його святість виставлена на пробу під час подорожі до семінарії. Товариш Жан звиряється йому, що він задумав покинути свою дружину. Реакція Квасієра простолінійна, згідно з його вірою й мораллю. Йому вдається умовити товариша повернутись до дружини, але під вимогою, що і він, Квасієр, піде з ним. Товаришів дім, до якого прибуває Квасієр, покинувши семінарію, повен порочностей. Тут поганий дев'ятирічний хлопець із засопленим носом, і підступна гувернантка, і самопевна мачуха, і дружина товариша. Всі вони зовсім не розуміють тієї безкорисної любови, яку приніс їм Квасієр. Що більше, вони її погано розуміють. Його ласкавість дуже інтригує дружину товариша, і вона частіше виступає перед дзеркалом та провозжає його очима, коли він переходить сільськими вуличками. В серці Жана зроджується злочинна ненависть до Квасієра. Квасієр переживає моральні страждання, які ще більше поглиблюються від зустрічей з місцевим кюре, якого філософія вложена в такі слова: „Правдиве християнство так далеко, як далеко від правди кожний міт“. Квасієр гине під колесами авта, яке вів Жан, у невияснених обставинах, коли повертається додому ровером. Католицький мораліст Моріак не шукає вияснення причини смерті. Він радий, що знайшов, може надто брутально, шлях спасення для свого героя, а тим самим і розв'язку проблеми. Він знову в цьому творі підкреслює, що святі можуть сподіватись лише одної нагороди від світу: смерті від тих малих грішних речей, яким вони дарували свою любов. Тема цього твору Моріяка подібна до теми, яку ми бачили в Камюса, але в обидвох письменників така різна розв'язка проблеми.

У французькій поезії великі постаті — це поети старшого покоління, а з молодих на першому пляні **Рене Шар**. Високий на 1.90 м., з великим непоетичним лицем атлета, Шар признаний найкращим поетом сьогочасної Франції. Головна причина цього признання в тому, що Шар — герой французького резистансу. Англійський поет Одін каже, що якби не римувалось „Франс — резистанс“, то й не було б нової французької поезії резистансу. Та в Шара високі вальори поета, хоч може і не співмірні із його обожуванням, як національного героя. Сказав один із американських критиків, коли в 1956 році вийшла книжка англійських перекладів із Шара: „Америка мала двох великих поетів і один із них опинився на добровільному вигнанні (Еліот), а другого замкнули в божевільню (Павнд). Англія теж має багато кращих поетів, ніж Шар, але ніхто їх не обожає, хіба станеться це після їхньої смерті“.

Щодо поезії, то треба ще згадати, що відомий французький романіст, лавреат Нобеля **Анре Моруа**, видав книгу про найбільшого поета Франції Віктора Гюго. Англійський читач дістав теж в останньому році переклад другого твору славного автора „Пригадок про речі минулі“ **Марселя Пруста**: „Жан Сантейль“. Цю другу книжку знайдено випадково між спадщиною письменника, якого вважають батьком нового психологічного французького роману.

Коли у Франції на першому пляні героїчна поезія резистансу, в Німеччині повний песимізм у поезії. В останньому році вийшла маленька антологія сучасної німецької поезії, в якій зібрано твори двадцять кількох сучасних

поетів. Усі поезії об'єднує одна тема якоїсь трагічної безнадії. Це навіть не та безнадія, яку чуємо в творах деяких західноєвропейських екзистенціалістів, а глибша, що випливає з трагедії, яку пережив весь нарід. В антології лише один бадьоріший вірш, але він може вказувати, що й поети знайдуть застосування в нових обставинах, а там і нові життєві ідеї.

Німецькі книжки, які здобули почитність в англомовному світі, це перш за все давні письменники, які насправді вже не німецькі, але американські: Ман, Ремарк. Ремарк ще перед кільканадцятьма роками заявив, що він не почувається німцем і навіть у сні мріє про Америку. В 1956 році англомовна критика звернула увагу на деякі нові німецькі романи, але лише ті, які не апотеозували війни. Між ними сатиричний роман **Ганса Гельмута Кірста** „Револьта артилериста Аша“. Автор був вояком і добре знає вояцьке життя в бараках. У книжці два головні типи й обидва сприймають військову службу як кару. Але коли Фірбайн це справжня жертва військової дисципліни, Аш псує на зразкового вояка і навіть здобуває признання — призначення на капрала. Книжка багата в комічні й сатиричні епізоди, але закінчується прикрою для героя мораллю: команда перебирає надумані Ашем методи дисципліни і втягає в триби цієї дисципліни його самого. Тут і сатирична пуанта книжки.

Друга книжка — це справжня воєнна історія з терену над Чорним морем після пам'ятного упадку Сталінграду. Критика вважає цю книжку найкращою після „Сталінграду“ Теодора Плів'єра. Автор — колишній капрал німецької піхоти, 35-літній **Віллі Гайнріх**, який перейшов із зброєю в руках українською землею вісім тисяч кілометрів і пережив усі страхоття війни. Книжка має назву „Залізний хрест“. Це перша книжка Гайнріха і добра книжка. Він зумів добитися того, що кожний добрий романіст повинен досягнути: особисте пекло, яке самий пережив у війні, показати так, якби це вперше сталось і якби могло кожному статись. Перша книжка про Аша мала близько два мільйони тиражу; великий наклад і другої книжки.

Немалу популярність у Німеччині здобула книжка **Ганса Гобе** „Вступ заборонений“. Автор книжки американський маляр Бекес. У книжці головна ідея, що німці в війні були невинні, як діти, лише злий дух з Берхтсгадену примусив їх робити зло. Автор був офіцером американської армії, а після війни служив в американських окупаційних відділах у Німеччині. Та у своїй книжці він обвинувачує американців за те, що бомбардували й стріляли цивільне населення та брутально поводитись з німецькими в'язнями, яких безпідставно посуджували в нацизмі. Хоч літературна вартість цієї книжки ніяка, але вона є „бестселером“ у Німеччині. Напевно тому, що в ній американці зображені злочинцями, а німці джентельменами. Та ще й така сентенція, що ніякий народ не має права осуджувати другого; це зробить історія. Не диво, що німцям ця книжка подобалась.

В Італії вийшла книжка одного з найвизначніших сучасних італійських письменників — **Альберта Моравії** п. н. „Гірка пошлюбна подорож“. Це оповідання, яких темою є сексуальні історії. Історії плиткі, але багато читачів любується в такій літературі і Моравія її продукує. Він, як Пікассо у малярстві, не бачив вигляді вибитись звичайним шляхом і пішов на експеримент. Можна згадати, що Моравія в останньому році побував в Україні. В Києві його гарно вітали, а він самий висловлювався з признанням про життя у нашій столиці. Можливо, що він захоче написати книжку про Київ. Але він признається, що хоч і їздив багато по світі, — сценарій його творів не віддалюється більше, як на кільканадцять кілометрів від Риму.

Цікавіші й корисніші книги звернули увагу критики в грецькій літературній продукції останнього року. Відомий грецький письменник **Нікос Казанцакіс** написав новий історичний роман про боротьбу греків з турками на Креті. Це вже дев'ятий роман Казанцакіса, який перед сімдесяти роками

народився на Креті. Назва твору „Свобода або смерть“, а за словами автора — кожний рядок у цій його книжці, це історичний і життєвий факт. Книжка має всі патріотичні й дидактичні вальори, як теж — згідно з призначенням критики — високу літературну вартість. Казанцакіс належить до передових письменників не лише Греції, але всієї сучасної літератури. Він студював право в Атенах, а потім філософію в Парижі. Багато подорожував по світі. Від восьми років живе на Рів'єрі. Особисте зразкове життя письменника зумовляє теж його високоморальну і патріотичну тематику. Від кількох років Казанцакіс є поважним кандидатом на нагороду Нобеля.

„За Егейським морем“ — це назва книжки другого грека, **Іллі Венезіса**. І ця книжка теж високопатріотична. 52-річний письменник Венезіс народився в Анатолії, в Малій Азії, і звідти десятирічним хлопцем втік разом із батьками перед війною. Від того часу живе в Греції, але в його душі залишився непереборений жаль за втраченим раєм. „За Егейським морем“ — це оповідання про дитинство, повні чару спомини письменника про той рідний край, який мусів покинути дитиною напередодні першої світової війни.

З грецьких поетів популярність закордоном здобув **Юрій Сеферіс**, відомий перекладач Еліота. В 1956 році появилсь його вірші в англійському перекладі. Сеферіс від 1926 року працює в грецькій дипломатичній службі.

Еспанська культура втратила в 1956 році визначного мислителя Хозе Ортегу і Гассета. Та звернув на себе увагу знову інший еспанський філософ — в двадцять років по смерті — а саме, **Мігуель де Унамуно**. Як заявляє критика, Унамуно навіть по смерті бере живу участь у сучасній ідеологічній війні. Його книжка „Трагічний сенс життя“ спричинила була звернення деяких інтелектуалістів Парижа до екзистенціалізму. Під впливами Ібсена й екзистенціалістичного філософа Кіркегарда, Унамуно стверджував у цій книзі, що найбільшим ворогом людини є догма. Унамуно твердив, що людина повинна віднайти себе в обличчі призначення умерти — без того, щоб поклонитись на Бога. В 1956 році вийшла книжка Унамуно в англійському перекладі. В книжці три оповідання. Перше „Авель Санчец“ має біблійну тему про Каїна й Авеля. Авель Санчец — це обдарований мистець, якому все легко приходить. Каїн Джакін — це лікар, який здобуває кожний свій успіх великим трудом. Авель теж користується увагою любої дівчини. Звідти ненависть між обидвома героями і трагедія, як у біблійному оповіданні. Розв'язка в оповіданні Унамуно християнська і загальнолюдська. Каїн, умираючи, каже: Стара людина — це дитина, яка знає, що помре. Я міг був тебе любити, я повинен був тебе любити і був би спасений. Але я тебе не любив“. Вже сюжет першого оповідання говорить про вплив Унамуно в моральній проблематиці сучасної літературної творчості.

Можна б ще згадати інші народи, які в 1956 році внесли до загальної літературної скарбниці нові твори, але це не були твори, які звернули на себе широку увагу. В англійському перекладі появилсь кілька книжок японських письменників, між ними нова книжка письменниці Кіку Ямата про життя гейш із психологічним розписом сюжетного полотна.

З-поміж загальних, т. зв. „світових“, письменників треба згадати **Артура Кестлера**, автора славних у світі книжок „Вік туті“ і „Темрява опівдні“. Він видав нову книжку п. н. „Суд Діносавра“. Колишній комуніст Кестлер дуже добре знає методи нищення людини комуністичним режимом і про це пише. Хоч ідеологічно він далекий письменником Заходу, то все ж він здобув місце між ними. Він визнав, що боротьба між капіталізмом і соціалізмом в сучасну пору не суттєва; важнішою є боротьба між свободою і тиранією, і він одверто станув по стороні борців за свободу. (Док. буде)

Поезія молодих

Видані майже одночасно Об'єднанням українських письменників „Слово“ три збірки поезії трьох молодих авторів (варті уваги з кожного погляду.*) Збірки ці своєю формою і частинно тематикою досить відмінні від тієї поезії, що її культивують головні її представники на еміграції. Всі три молоді поети культивують вільний вірш, за винятком Рубчака, в якого частина віршів оформлена строфами й римами. Вільний вірш, звичайно, для української поезії ніяка новина, пригадати б тільки цілу повільну дискусію і спорів навколо нього в 20-их рр. Для української поезії форма ця така добра, як і інші. Інша справа, що з тодішньої великої верлібрестської творчості справді цінного залишилось дуже мало, — творчість та потонула або в пропаганді, або в індивідуалістичних вибриках семенківсько-поліщуківського типу. Також з погляду впливів, то вони були радше з другої руки, через російську поезію (Вєргарн, Вітмен — у перекладах Бальмонта), творчість справжніх основоположників нової поезії, напр., Аполінера, була майже невідома, — чи не перші переклади з цього поета на українську мову належать авторіві цих рядків спочатку щойно 30-их рр. Різні теорії українського верлібру (хочби згаданого Поліщука) мали ще ту хибу, що вони на силу хотіли бути революційні і відкидали здобутки минулого; це позбавляло цей напрям органічності, і він вироджувався в те, що медичним терміном називають „новотвором“.

Той факт, що молоді поети в новому світі у своїй поезії відбивають характеристичні риси поезії американської, зовсім природні. Ці зв'язки і впливи є не з поезією Е. А. По, Емерсона чи Вітмена, а з сьогочасною. Можна б доказувати не один стилістичний чи психологічний засіб поезії перейнятої від Езри Павнда чи Еліота, особливо імажизм (у нас був старіший термін — імажинізм, за французьким зразком). Стиль цей, що змагає, як це видно з самої його назви, до образности, до твердої і сухої ясности, прецизії у віддачі речей і ідей, протиставиться більш вибухливій творчості поромантичній, особливо символічній, хоч своїми коріннями імажизм виріс саме із символізму. Сам Езра Павнд оформився не без впливу імажистів французьких, це легко спостерегти тим, хто знає поезію хочби Корб'єра чи Ляфорта, що немалою мірою вплинули й на Еліота. Рух імажизму в Америці датується роками ще до I-ої світової війни, Павнд видав першу антологію імажистів ще в 1912 р. Вільний вірш, який культивували згадані поети, стояв на межі т. зв. поетичної прози і не був, зрештою, ніякою новиною, бо до перфекції довели його і Емерсон і Вітмен — поет, що випередив свою добу на більш як півстоліття. Протиставляючись класичним формам вірша, вони культивували ритм, зумовлений віддиховими паузами замість правильного метру, і цей засіб уповні використовує нова поезія.

Мабуть не помилимося, коли скажемо, що поезія Еліота і його школи відбилася найбільше на збірках наших молодих поетів. Притаманне для Еліота, це шукання духового спокою в боротьбі з десперацією, підо впливом, як думають критики, англійської церкви. Проте головне в Еліота — сміливість нових поетичних образів, що давніше зважались „непоетичними“. Його поезія тісно пов'язана із структурою англійської мови, з прецизністю і дотепністю, з якою вона спосібна висловлювати всі спостереження, почу-

*) Ю. О. Тарнавський: Життя в місті. Поезії. „Слово“, Нью-Йорк, 1956.

Богдан Рубчак: Камінний сад. Поезії. „Слово“, Нью-Йорк, 1956.

Богдан Бойчук: Час болю. Поезії. „Слово“, Нью-Йорк, 1957.

вання, ідеї. При цьому варто згадати ще й новість Еліотових ритмів та, особливо, певний інтелектуалізм, притаманний сьогочасній вирафінованій культурі. З цих усіх рис у наших поетів може найсильніше висловлене пошукування поетичного в „непоетичнім“. Ця риса притаманна і сучасному мalarству (Kitchen sink school — назва, що її можна перекласти тільки образливо — „школа помийного зливу“).

Але що саме мають, що хочуть висловити наші молоді поети? Вони, передусім, зірвали з традиціями нашої поезії, в них немає навіть відгуку пісенної народної творчості, що так позначилася на всій українській поезії. Ось **Юрій О. Тарнавський**: вигадливість поетичних образів, часто звуково добре оформлених (моя любов банальна як смак банана, сочить солодким соком моє тіло) при певному десператському, чорному погляді на життя, притаманному радше старій людині з розбитими надіями. Життя для нього — будинок повний **пустих** кімнат, з дівчиною хоче він розійтись — у смерть, дні для нього — фальшиві монети, які він перебирає в пальцях, не знаючи сам, чому він це робить, то знов — людина чується в нього „порожня темрявою, як глечик“. Ця життєва філософія здесперованого екзистенціаліста здається нам дуже немудра. Часом автор просто немилосердно демаскує себе самого:

я примушую себе
відвестися
і робити речі,
які є непотрібними,
і яких я не розумію,
в моєму черепі
в'ється білий дим
не як гадюка,
а як рештки зіпсутого повітря...

Що автор хотів цим сказати, функцією яких почувань, ідей є вищенаведені рядки? „Коли б я вмів ходити на голові — я ходив би“ — пише він у фіналі одної поезії, і читає мимоволі питається: ну, і що? Чи це має бути постава поета до світу, доби, відповідальності до всіх проблем, серед яких товчється людське серце? Той „чорний“ погляд на все можна виловити мало не з кожної його поезії. Ось „Г і м н м і с т у“: зовсім як у символістів, місто стає якимсь спрутом, в'язницею, що дурить людей надією і робить їх рабами, це місто — „божевільних людей“, місто „мільйонів невільників“, „смертних людей“. Добре, а деж місто конкістадорів, місто тих, хто його буде і здобуває і, між іншим, „в кулак“ сміється з усіх песимістів і невдачників, що неспроможні відчуті в вості в його життєрадісний, експансивний ритм? Інша поема: „І с н у в а н н я“. Тут дні автора „помальовані фарбою“, вони спонукують його думати, „повертати клубки вати в мозку і шукати відповіді на питання“. Але безконечні ряди днів зроджують в автора тільки „переконання про правильність моїх думок — про непотрібність думання і блукання і шукання місць, де пахне життям“. В результаті, автор „іде як годинник, що стоїть на місці...“

Ми не будемо казати, що ця вся життєва філософія — декадентська, але факт, що тут щось невлад, незаперечний. Автор хоче щось висловити і робить це не раз дуже культурно й цікаво з погляду поетикального, але така поезія запускає свої токсини не тільки в душу її автора, але й читача, і він просто вимогою свого життєвого інстинкту їй противиться. В нашій поезії Плужник, який заторкає подібні мотиви, робив це далеко краще і глибше. Він теж брав на свій верстат буденні речі, почуття, нюанси, але домислював і переживав їх до кінця і, в висновку, збагачував людську свідомість і почуття новим відкриттям. Тарнавський — просто рекордує стани своєї душі методом майже натуралістичною, і читач нічого, крім марності

людських почувань, у нього не знаходить. У висновку, поезія молодого автора, що повинна б бути теж молода, виходить дуже і дуже стара.

У збірці **Богдана Рубчака** є кілька бездоганних строфічних віршів, яскраво символістичного характеру, ось як „Поки весінньонаскронях“, „Учитель своїм учням“, „До Гамлета“ або „Нагадує квітень червні“:

Нагадує квітень червні
І серпні спілих корон.
З думок виростають первні
Золотодайних грон.

Прадавно, древню данину
Принесиш вікам і ти,
І шуму, мов голуб злинув,
Пильнуєш, щоб він не втих.

Аж потім, потім, як віти
Нестимуть серпня плоди,
Згадуватимеш квітень
І схочеш з вина води.

Вірші ці мають певну індивідуальну інтонацію, якої здебільшого зовсім повзбавлені інші, написані різними формами верлібру. Проте Рубчак має змисл до суто-поетичного вислову і його образи назагал вдалі і вигадливі: на дні моря „молюск вишіптує скелетові свій гріх“, „позбуте значення небо, воно не співає блакитну присутність Бога“, „мутний непогляд сіроокого трупа“, „згорблений сміх“ тощо. До кращих речей збірки належить „Проект до балету в трьох актах“:

... За вікном: Казка.

За вікном ходять монахині, фіолетно усміхаючись,
під галузками, що носять чорні помаранчі.

В кімнаті
прикрасна маленька поема:
ти,
я.

Лопотять балерини трепітних хотінь.
Хочу
Чудотворними кінчиками пальців
Слухати мелодії мандолін
У твоєму шаленому волоссі...

Враження тут суто поетичне, що впарі з незвичними, але свіжими поетичними образами й епітетами (фіолетно усміхатись, чорні помаранчі, шалене волосся) дає зовсім модерну поезію. Одначе автор часом занадто нагромаджує подібні образи, і в висновку дістаємо заплутаність або вправи в поетизуванні, замість повноцінних творів (Праооінь, Іскри мене). В „А р с п о е т і к а“ автор хоче бути „німим, безпристрасним, як завжди зачинені двері“, бо світ має забагато нюансів — кохання, бажання, страждання, які закрили життя мрякою сумів і втіх. В результаті поет хоче шукати лиш „голе життя — суть буття“. Це — вже проблема, але шлях до тієї розв'язки автор частинно сам собі замикає, хочаби бути „безпристрасним“. Куди динамічніше і життєво правдивіше поклав цю проблему Маланюк: „все чути, всім палать, єдиним боєм бути...“, тобто, шлях до пізнання життя-буття йде не лінією втсчі від нього. Проте Рубчакова життєва філософія (те, що було і є суттю поезії) назагал приємлива, хоч і досить статична, з нахилом попадати в надмірну розніжненість.

Кілька слів про обкладинку К. Милонадіса до цієї збірки. Обкладинка повинна бути функцією даного твору. Дві абстрактні форми, зображені на обкладинці, взагалі нічого не сугерують, вони — просто геометрична вправа. Такі шкільні задачі ми робили в школі Ф. Леже в Парижі ще в 1929 р. Поезія Рубчака має певну ліричну температуру, якої суха геометрія неспроможна віддати.

Збірці **Богдана Бойчука** бракує деякого елементу мелодійності, що його культивований ним тип поезії повинен би мати хоч у малій мірі. Настрій поезій викликає якесь мимовільне похоронне почуття: життя — повільне умирання, смерть, самотність, вічність, порожнеча — оце головні теми його поезій. У них трохи несподівано врізуються мотиви наче характеру соціального — голод, життя в селі, жнива, селянин, усі сприйняті очима минулого (селянин — просто стефаниківський фетишизм землі-скиби), що всі разом не дуже згоджуються з тією модерною формою, в якій автор подав свої вірші. Авторів песимізм, що прозирає з багатьох рядків, не був би ще ніяким мінусом, якби це, власне, не був „старий“ песимізм, безконечну скількість разів переспіваний у минулому різними життєвими невдачками, які відчували органічну конечність передати іншим своє життєве безталання чи нещасливу любов. Але тих передумов в автора нашої збірки зовсім не видно і тому його песимістичні настрої („і скапує життя в холодну вічність“) якось зависають у повітрі, мало переконують своєю щирістю, вони якись авто-сугестивні. Тут становище критика буває часом подібне до становища лікаря, який намагається вплинути на уявно хворого, що йому, властиво, нічого не бракує і його хвороба — вмовлена ним самим, уроена. Подібний комплекс знаходимо, як нам здається, в Бойчука. Такий молодій людині бракує просто поштовху під бороду, щоб вона тримала голову простіше і дивилася не під ноги, а вище і веселіше. Тоді вона не буде писати рядків вроді:

неси свій біль
в тендітних грудях
смітником життя,
аж поки біла смерть
не відбере його
ласкавими руками...

Дуже характеристичний тут вірш пристячений колишнім львівським студентам. Автор закінчує його фіналом, що, мовляв, вони, ті студенти (очевидно на еміграції), — „окрадені життям“. Це зовсім не так, окрадені життям тільки невдачники і лінивці, для багатьох еміграція стала прекрасною нагодою виявити себе, здобути новий життєвий досвід та почуття, що світ належить і їм і що майбутнє буде ще їхнє Тут автор зовсім неспотрібно намагається сугерувати власні настрої іншим.

Певна скількість Бойчукових поезій позначена еротизмом, але знову ж не сонячним, радісним, тільки якимсь похмурим, сказати б — фізичним. Любов для автора — одна з форм життєвого страждання, на кінці якого прийде вигашення почуттів і старість. Подібні мотиви в інших поетів мають куди більше динаміки і життєрадісності, стають великою містерією життя. Ось перед нами збірка молодого (в 1946 р.) французького поета, католицького напрямку, — П'єра Еммануеля „Tristesse o ma Patrie“. Там читаємо:

О, нервів смолоскип, жага вогниста, крик,
Крик безумовности, що жар згушає в жилах,
Що перестрибує забору мислей! Кров
Хай тілом потрясе в його кліщах камінних!
Стикаються віч-на-віч два обличчя,
Що межі ними вічність лиш, гігантне
Завіщення всього понад проваллям: блиск

Оркану, скритого у глибі віч! Так, рви,
Екстазо, риси всі спустошуючи: двое
Уст, дві безодні пристрасти в зударі
Зубами й язиком просвердлюють свій шал,
Де, вплутані у моря рин, тіла
Ідуть на дно.

Тіл Океан іграє,
Пробиваних жалом фосфорним духа.

Це — справжня молода поезія, що свій мотив поширює на космічну міру, поезія в повноті того слова — не-матеріалістична. Всі її сміливі образи перелущені через фільтр почуття, живого й гарячого, щось, що ми хотіли б бачити і в наших молодих.

Як це читач напевно зауважить, ми поклали спеціальний натиск на життєву філософію наших молодих авторів. Нам бо цікаво, які нові і змірені мірою життя почуття й ідеї принесли вони в нашу нову поезію, — не тільки самі форми, що завжди є лише шкаралушкою того живого, чим вони фактично сповнені. Повертаючись до всіх можливих впливів американської поезії, про які була мова спочатку, ми б сказали, що вони, ті впливи, вибрані не найліпші. Почуваємо вплив поезії не тієї гарячої і стихійної, а радше переінтелектуалізованої, щоб не сказати — бюркової, тобто писаної за бюрком. Поза увагою — як це не дивно — залишився такий поет нової і молоді Америки, як Вітмен, поезія якого впливала з його безко-нечного досвіду і пізнання життя, поезія, в якій відчувається непереможний ритм пульсування мас і нового міста, поезія ентузіастична, стихійна, як рухи океану; Вітмен — інтерпретатор об'явлені, пошукувач чудесного і магнетичного, завжди вільного і радісного, що міг би запліднити українську поезію новими поетичними мотивами й інтонаціями. Нам бо зовсім не маловажно, коли ми в молодих наших поетів, які мають змогу до справді вільної творчості, знаходимо бацили вибуялого песимізму і знечулення життєвого нерву, ще й до того сприйняті як якийсь нормальний стан, без намагання (а яке воно, з погляду поетичного, було б цікаве!) з того стану вирватися. Якщо б такі настрої і справді були в частині нашого суспільства на еміграції, власне, завданням поетів, які бачать далше і ширше, було б не тільки їх рекордувати, але й їм протиставитись устєю силою своєї життєвої стихії.

М. Ситник

МАТІОЛИ

Як вечір опускає чорні поли
Свого убору — з зорях світл, —
Розплющуються сині матіоли
На грядочках, під вікнами хатин.

І дивляться вони, немов уперше,
На зорі, що мов рибки золоті,
Невинно попадають в хитрі верші
Наставлених хмарин на їх путі.

І дивляться жадібно і привітно
На цей казковий вечоровий світ,
На огники, що миготять у вікнах,
На дівчину, що вийшла до воріт,

На двері, що без скрипу відчинила
Чиясь уміла і міцна рука,
І на уста, що мов до лету крила,
Можливо вперш, розкрились в юнака

Хай вечір низько опускає поли,
Любов видюща навіть і без зір,
Коли так п'ярко пахнуть матіоли
І щастю молодих немає мір.

Лютий, 1957 р.

Роман Пачозський
На другий бік

(Спомин про побут батька в Перемишлі)

Молодомузець і найближчий друг батька Володимир Бірчак добачав у його постаті тип княжого дружинника, що завжди вірно служив своїй батьківщині і йшов своїм гордим українським шляхом. Це дуже злучна характеристика життєвого шляху мого покійного батька.

Коли в червні 1929 року Д-р Льопур, чеський директор гімназії в Берегові на Закарпатті, вручив моему батькові вимову договору праці, батько прийняв її мовчки. Вправді директор радив внести прохання на реституцію, але батько знав, що на його місце призначили москвофіла д-ра Фенцика, і йому не вдержатись без громадянства. Він видержав на цьому пості серед економічного визиску ворожого режиму аж до часу, коли закарпатська мо-лодь почала виразно схилитися в український бік.

„Нерадо б я назад просився, — читаємо в однім із його листів, писаних до матері до Галичини, — зірвано мости, треба раз люкнчити. Отже вертаю до краю, хочби на зелений пас! Хоч як тяжко мені, але зовсім не сумно, чогось рад я, що вирвусь з того зачарованого кола; грошей на громадянство тут не маю, бо треба дванадцять тисяч корон, а платити за пустий горіх, який не має верна — не на мої фінанси! Отож так воно краще, навіть якби мені відмовили державну посаду, то треба старатися на приватну до Львова. Провадь так діло, аби було найкраще, моя кохана дружино! Не журися довгами, може треба буде внести прохання о реституцію для успокоєння солодких гостей, але то справи не змінє! Тепер собі докоряти не можу, що покинув позицію. Я стояв на сторожі, доки міг, тепер маю розв'язані руки і мушу перейти через кладку на другий бік.

Справді діти не мають тут ніяких виглядів, тому не жалій, що сталося! Для Романа найкращий час до переходу, бо він легко зможе нострифікувати матуру. Святополк не хоче, і так мусить кінчати в Празі. Хоч нерадо пішов би я до Перемишля з огляду на пригноблення з матер'яльного і морального боку, та для Дзвінки я готов перенести й те. Перемишль покищо для нас кращий, як Львів, бо там сила всіляких підлесників, тому пишу прохання, як казав д-р Лукіянович.“

Старання до повороту до Галичини почалися задовго перед тим і впали повним тягарем на плечі матері. Йї довелося частенько їздити через гори, щоб розвідати про можливості повороту. Вправді ще в 1923 році в Польщі проголошено амнецією, та батько не міг рішитися на скорий поворот, побоюючись інтернування. Одні з батькових давніх знайомих настоювали на тому, щоб батько повертався, другі відраджували. Не диво, що справа повороту затягнулась аж до 1929 року.

Здавалось, що в 1927 р. настане така нагода. Тоді виділ товариства „Український Інститут для Дівчат“ у Перемишлі оголосив конкурс на посаду управителя гімназії, який мав бути географом, а при тому вчити теж української мови. Батько мав формальні кваліфікації для першого предмету, а для другого був „ідеальною силою“, на думці виділу, але з уваги на строгі вимоги польських шкільних властей, щоб лише формально кваліфіковані учителі вчили даного предмету, йому відмовили. Це була перша невдача батька на перемиському ґрунті.

Доба українізації в советській Україні потягнула не одного з українських емігрантів на Україну. З Берегова поїхали туди полк. УСС Гриць Косак з ріднею, учителька пані Г. і інші. В 1927 р. за посередництвом оцих людей батько дістав працю на Україні. Нар. Ком. Освіти вислав наказ на руки

повпреда в Празі, щоб батькові видати документи для подорожі на Україну. Йому запевнювали працю при музеї Печерської Лаври і катедру мистецтвознавства в Києві. Батько почав громадити найкращі книжки з історії мистецтва, доручив матері остаточно продати все хатне устаткування, крім книжок, в давньому передвоєнному мешканні у Львові. Книжки мати привезла до Берегова разом із скринючкою рідної землі, цього найбільшого скарбу для батька, що з ним він думав їхати в дальшу мандрівку. Це був фантастичний плян батька, який, на щастя, закінчився поїздкою до Праги тільки, бо батько змінив своє рішення з невідомих мені причин, а до того, з початком 1928 р. вже почалися переслідування інтелігенції на Україні, що остаточно відобрало йому охоту до поїздки.

В 1929 р. знову почалось „хождение по мукам“ для матері. Для цього потрібно було надзвичайного терпцю і витривалости. Вона тоді нераз наслухалась всяких „поученій“ від тверезих людей, які сиділи на теплих посадах і не мали ніякого зрозуміння для невідрадного становища батька. Батько писав тоді: „Кохана моя! Будь спокійна, не журися тією хуртовиною, що знов несе нас. Може аж тепер долинемо до рідного краю, бо всюди нам зле, а на рідній землі таки найкраще! В чужій сторонці кланяйся й воронці, — каже пословиця, — та мені вже остогидло те кланяння всляким новим панам на своїй землі. Мені теж ніяково, що дружина мусить скитатися від людини до людини і шукати помочи! Ці наші листи будуть довічним пам'ятником лихоліття нашого народу, що на своїй землі має місце для всіх заволон і чужинців, тільки для найвірніших і найкращих синів місця не знаходить і спихає їх в болото нужди і прокляття! Це вічна доля всіх, що віддали все найкраще на службу нації, яка не має гідности. Але ми мусимо переїхати, поки в нас сила й добутиися зо дна, аби потім на старість не витягати рук під тином. Ще наша доля повернеться на кращі дороги, аби тільки перейти кладку, що ділить нас від минулого життя з-перед п'ятнадцятьох років. Тому не журися, а кріпися, все переможемо за Божою благовійною рукою!“

Божа рука дала таку поміч. На прохання матері митрополит Кир Андрей Шептицький без вагання уловя особисто до куратора Львівської Шкільної Округи, щоб добитися дозволу навчання й праці для батька. Він не пожалів ніяких трудів і своєю інтервенцією в польських властей добився обіцянки позитивного полагодження справи. Одначе шкільні власті узалежнювали справу повороту батька до праці в гімназії від становища політичної поліції. Мати сама в першу чергу ходила до поліції, щоб приспішити справу видачі пашпорту. Надкомісар поліції Івахів, про якого говорили, що був перевертнем, поставив досить толерантно до справи повороту, але вказуючи на стіс заборонених „Українських Скитальців“ та інших писань батька, які казав принести з архіву, сказав до матері: „Я не читав ще творів так пересичених ненавистю до ворогів, як у вашого мужа, але я його знаю ще з-перед війни. Він передовсім страшний фантаст, що хмарах більше ступає, як по землі, і пише під вражіннями хвилі, а по холодній розвазі напевно не бачив би причини аж до такої ненависти. Те, що було в Станиславові, нас не обходить, це часи української держави, але болять нас вірші, друковані в „Скитальці“ і „Визволенні“. Але ми не хочемо йому загороджувати дороги, хоч це було б достаточною причиною, аби потягнути його до відповідальности.“

Помимо всіх обіцянок і запевнень польської влади справа повороту протягнулася до літа 1929 року. Пашпорт застряг в урядовій цорозі через Варшаву, а чеські власті теж не спішилися продовжувати права на побут в ЧСР. Становище батька стало нестерпне, довжники довідалися про звільнення з праці і поспішилися забезпечити свої належності з останньої платні батька. В половині серпня пашпорту не було ще, а дальше ждати було годі. Батько перебував тоді востанне серед своїх учнів у Великому Бичкові. Тоді

влаштували йому прашальний вечір, дякували за майже десятилітню працю для Срібної Землі; після цього батько рушив у дорогу до Ясеня. Не мав ясного плану, вправді взяв зі собою звиток мап і невеликий наплечник з найкращими речами, але це все треба було оставити на тому боці. Зовсім випадково в Ясені гостювало товариство галицьких учителів, яке взяло батька з собою і вручно перевезло через кордон на основі загальної туристичної перепустки. Серед товариства було декілька учнів і учениць батька з-перед війни. Вони запросили його на оселю в Ворохті, а далше до Дори. Там батько стрінув людей з різних сторін краю, тому вістка про його поворот скоро розійшлася по Галичині. Подув рідного краю додав йому нової сили, бо ж вертався мов Одисей після довгої мандрівки, втративши все на Закарпатті. Через спізнений переїзд посада в Тернополі, назначена польською кураторією, пропала. Оставала ще тільки надія на Перемишль, де директором гімназії був прихильний батькові д-р Лукіянович. В тому часі рідня і рештки майна, яке складалося головню з книжок, оставали в Берегові, бо не було грошей на переїзд до Галичини. Українська емігрантська громада вирішила зібрати між собою трохи грошей на підмогу батькові, але ця збірка йшла дуже пиняво.

31. серпня 1929 р. батько писав уже з Перемишля до Берегова: „По дорозі зауважив я в світлі сонця красу Галичини і мало не розплакався, йдучи з Ворохти до Львова. Нині я дуже вдоволений номінацією в Перемишлі. Таке красне місто, краще як Львів, здоровше. Тішусь, хоч праця буде тяжка, але за крилами Лукіяновича, — як казав прсф. Загайкевич, — буде, як у Бога за дверима. Лукіянович має великий вплив у рішальних крутах, і його гімназія прийшла до себе знов після станіславівського сатрана, але й на нього були доноси, дуже підлі з боку рутенців, до кураторії. Демчук радив мені старатися о місце педагогічного надзирателя бурси, де я цістав би помешкання. Отже нині зачну ходи по патріотах, знаючи вже своє призначення . . .“

1. вересня писав далше: „Був в голови „комітету“ п. Білінського, аби дав помешкання в інтернаті за догляд. Казав внести прохання, може воно щось з того вийде, але він сам трактував мене, як чужого, а „ми маєм своїх“! Мушу шукати других комітетових, від яких залежить рішення. Я підняв свої аргументи, які ще напишу! . . . Найгірше, що тут громадянство ділиться на правих і лівих, і що просить лівий, відмовляють праві, напр., Демчук є лівий, а заряд інтернатів правий . . . Проте я не журюся, я такий радий, що вирвався зі зачарованого кола в Берегові, я спинився в чудовому місті, повітря, ріка, чудові жінки на корсо, свої люди, своє право у рідній землі!“

В своєму спогаді про батька д-р Микола Рибак („Америка“ чч. 88, 89 з 13. і 14. травня 1953) представляє побут мого батька в Перемишлі з точки зору перемиського громадянства, яке було прихильне батькові, але, видимо, не знало життєвих обставин батька. Я не хочу тим зменшувати заслуг перемиського громадянства, але годі промовчати перемиські межиусобиці вже вгорі згаданих відламів громадянства, бо ця обставина спричинила багато горя моему батькові за час його побуту. Опинившись на перемиському ґрунті в обличчі тієї „війни двох рож“, батько не знав, як йому поступати. Зв'язок з д-ром Лукіяновичем і дир. Михайлом Демчуком, які були давніми друзями батька, а тепер головними протекторами, зразу став сіллю в оці противної партії правих. Демчук сподівався тоді усунення з Дівочого Інституту, дарма, що він стільки заслужився для економічної відбудови цієї установи після воєнного занепаду. На його місце виділ Товариства почав просувати свого нового кандидата в особі проф. Леоніда Бачинського з Ужгороду, який прибув сюди майже в тому самому часі, що й батько. Батько знав Демчука ще зі спільної праці в Берегові, як незвичайно чесну і простолінійну людину, тому не міг зрозуміти такого несправедливого рі-

шення виділу. Сам теж запам'ятав до кінця життя оцей епітет „не свій“, яким його привітали.

Нова праця зразу забрала весь вільний час батька. „Цілий день проходить на тій скруті між інтернатом і школою, так що маю вільного часу хіба стільки, що кіт наплакав“, — писав батько. Все складалось сяк-так. Виділ товариства „Бурса св. Миколи“ іменував його педагогічним настоятелем. В державній гімназії він став договорним професором і одержав декілька годин в Українській Інституті для Дівчат. Справу поліційного зголошення теж зручно обійшов, подаючи себе за професора з Тернополя. Польська поліція ніколи не довідалася про нелегальний перехід батька з Закарпаття, мабуть, тому, що дозволила видати паспорт. Цей документ прийшов до Берегова вже по переході батьком границі і як такий не міг служити доказом, хоч батько наказував матері берегти його і привезти з Берегова на всякий випадок. За цей час матері вдалося полагодити всі справи в Берегові і з початком жовтня 1929 р. сім'я зібралася в Перемишлі.

Пригадую собі перше незабутнє враження з Перемишля. Після десятилітнього побуту в граничному змідяризованому Берегові, де була невелика українська колонія, тільки, Перемишль очарував нас своїм українським характером. Ми приїхали ранком і зразу пішли гористою Баштовою вулицею до Інституту, щоб привітати батька. На кожному кроці доводилось споглядати вгору. Українські установи стояли довз замки на перемиських горах. Перемишль не тратив нічого з вигляду української граничної твердині.

В першому році ми замешкали при сул. Словацького в п. Демчуків, а з бурси одержували харч. Справа нострифікації моєї матури з української гімназії в Ржевницях показалася доволі складною. В Перемишлі мені пропонували йти до восьмої, ба навіть до сьомої класи, але д-р Лукіянович не був радий цьому і відрадив батька від цього пляну. Все таки мені довелося цілий рік вивчати дома польську літературу й історію. Батько мав тоді багато праці в школі, я не раз мусів помагати йому виправляти задачі учнів. Вірителі з Берегова не переставали упоминатися за своїми належностями, а батько платив, що, безумовно, підривало його матеріяльне становище в Перемишлі. Треба було удержувати брата на студіях у Празі, а згодом і мене, бо нострифікація матури не повелася у тому часі, хоч не минула мене за чотири роки пізніше, вже після університетських студій у Празі! В березні 1930 р. батько читав перед численною публікою в Народному Домі свою драму „Світло Срібної Землі“. Він був дуже підбадьорений успіхом, думав видавати друком цей твір із Закарпаття, але через недостатки не спромігся на це. Остаточне звільнення Демчука з Дівочого Інституту не остало без наслідків і для батька. Треба було віддати мешкання при вул. Словацького назад нашим добродіям. Про винайм іншого мешкання годі було думати без грошей, бо навіть п. Демчуки подарували нам залеглий чинш за кілька місяців.

В серпні 1930 р. виділ товариства „Бурса ім. св. о. Николая“ іменував батька лектором української історії, літератури й мистецтва для молоді обох інтернатів. За це батько одержував цілоденний харч і мешкання, одну кімнату, в якій прожив чотири роки. Наше хатне устаткування складалося з чотирьох залізних ліжок, позичених з Дівочого Інституту і дешевеньких, найкращіших меблів, куплених на сплату. Виглядом ця кімната мало чим різнилася від інших бурсацьких заль. Тричі вдень бурсацький сторож Федько тягав залізну ручку доволі галасливого дзвінка, щоб візвати бурсаків до їдальні в Інституті. Після цього повставала метушня і дерев'яні сходи, біля нашої кімнати, гуділи від тупоту голодних бурсаків. Світлою сторінкою були виклади для молоді. Це було найкраще заняття для батька. Від самого початку батько помітив, що наука в державній школі не давала національного виховання молоді. Історію викладали майже виключно польську, і то поль-

ською мовою, тому батько запропонував виділові свої виклади для молоді. Батько не обмежився до самої тільки історії, нераз балакав з учнями про актуальні проблеми, які виходили поза рамці передбачених викладів. Взаємини між батьком і молоддю були щирі, його любили й шанували за його молодечий підхід до життя. Але батько не завжди був обережний у словах, висказуючи свої думки про різні прикрі справи. Серед молоді, на жаль, внайшлись донощики. По відході дир. Лукіяновича, гімназія знайшлась під орудою Ст. Шаха, який був типом окупаційного кар'єриста. Треба було багато такту, щоб заховати нейтральність серед розсвареного громадянства. Батька нераз остерігали залякані професори, але батько не змінив своєї поведінки, що вкінці і довело до конфлікту із шкільною владою та звільнення з праці в гімназії, в серпні 1933 р. Вже в 1933/34 шк. р. виділ бурси доручив батькові подавати кожний виклад до перегляду виховній комісії під головуванням дир. Шаха. Це, мабуть, стало причиною занехання дальшої праці, бо батько болюче відчув це обмеження.

Перемишське громадянство не знало всієї правди про важке життя в бурсі в Перемишлі. Він ніколи не нарікав на своє невідрадне становище, все життя неначе б остав вірний життєвій максимі з молодих літ:

„Ніхто не знатиме, ніхто,
Що в серці ніч з моїх пісень,
Бо в оці — день, як золото,
В устах моїх огонь!

(На стоці гір)

Відчуваючи недостатки, батько потерпав кожного року, чи виділ продовжить йому працю в бурсі на слідуєчий рік. Це ніколи не відбувалося автоматично, треба було просити протекції впливових людей за поміч. Звичайно тією справою займалася мати під час перебування батька на вакаціях на селі у гостях родин учнів. Рідня ніколи не змогла виїхати разом з батьком на вакації, бо на це не дозволяло матеріальне становище. Оставши без гроша, без ніякого забезпечення збоку польської кураторії, батько надіявся знайти захист у приватному українському шкільництві. Тоді він вніс прохання до Українського Інституту для Дівчат. Тоді теж дир. Кузьмович з „Рідної Школи“ старався вплинути на прихильне поглядження цієї справи, вказуючи на неможливість одержання праці для батька у Львові. Тим разом не було перепон з боку польської шкільної влади, яка заявила, що не має заміту проти батькової праці в приватному українському шкільництві. Про це батько виразно говорить у своїй заяві. Проте, прохання стрінулось з відмовою, з невідомих мені причин.

Праця в школі не давала батькові можливості зайнятися літературою. Щоправда, він перевидав свої „Розсипані перли“ в 1933 р. з допомогою прихильного йому проф. А. Яцкова, але надія на зрушення з місця видавничої справи завела. Творити міг тільки на селі під час вакацій. Так у 1930 р. в Липі б. Бірчі в домі о. Л. Гаська написав драму „Храм дітей сонця“, в наступних 1931/2 рр. постав ряд історичних пісень „Дзвін слави князям“ Врешті в 1933 р. на вакаціях у Тисовій в о. Трешневського написав містерію „Гетьман Мазепа“ і того ж року видрукував її на борг у друкарні Блюя в Перемишлі. В післяслові тієї книжки висловив подяку двом священикам, а при тому необачно згадав про своє невідрадне становище після повороту: „Як вернув до Галичини, як „не свій“ дістав я від заряду Бурси ім. св. Николая в Перемишлі лишень одну кімнату разом з дітьми, де годі було писати драму, що вимагає самопосвяти для концентрації духа . . .“

Це речення мало великі наслідки. Батько, може, не думав ображати товариство, але фактично так сталося, йому цього не подарували. В квітні 1934 р. виділ товариства одноголосно рішив розв'язати всякі службові зв'язки з батьком. Тому помиляється д-р М. Рибак, коли каже: „По довшій

нарадї під проводом тодішнього голови постановлено перейти над тою справою до денного порядку, бо всі були однозгідні, що ходить про людину прибиту горем...“ („Америка“). У відповідь на письмо віділу батько написав вяснення свого кроку, подаючи дійсні факти: „З боку літературних кругів у пресі підносили заміт, чому я „води в рот набрав“ („Діло“ з 16. лютого 1938). Я мусів подати оправдання, хоч маю ряд творів, але не міг друкувати їх несправленими в подробицях, згідно вимог теперішньої літератури, через брак відповідного спокою серед гамірної рідні в одній кімнаті.“ Після повороту з Праги в 1932 р. я теж замешкав у тій кімнаті в бурсі і знаю, що становище батька, як письменника, там було незавидне, а надто, що в 1931 р. наша рідня в Перемишлі побільшилася, на світ прибув гамірливий братік Борис. Письмо батька не допомгло і тим самим вкоротці довелось покидати бурсу.

Драма „Гетьман Мазепа“ не тільки приспішила відхід батька з Перемишля, але й стрінулася з неприхильною оцінкою львівських критиків. Вони не добачили головної ідеї твору і вчепилися мовних помилок, браку акції, тощо. Вражений до глибини серця, батько написав оборону своєї творчости в „Дзвонах“ під заголовком „Моя сповідь“. Тоді батько переписувався з проф. Огієнком у Варшаві і признавав свої недостачі в літературній мові. Перемиські обставини не давали йому змоги зайнятися студією нового пра-вопису, через те багато помилок залишилось у перемиських виданнях.

„Мушу писати без огляду на дрібні недостачі в мові, аби списати все, що душа моя творить, бо мало життя остало мені, а дум багато в голові твориться і марно пропадає, невітлених у постаті творів мистецтва. Пишу їх як смертний заповіт, а їх мову хай виправляє видавець по моїй смерті“ — писав до проф. Огієнка. Сповідь наробила трохи шуму, але справедливо писав проф. Огієнко до батька в травні 1933 р.: „Кров'ю написана Ваша сповідь львівських бессервісерів не переконає, дасть тільки зайвий матеріал блазнювати!“ І дійсно, якийсь безіменний дописувач „Назустрічі“ накинувся на редакцію „Дзвонів“ за поміщення „сповіді“. Батько не вражувався критикою, бо вірив, що „така критика спливе як олива по воді, а твір остане в скарбниці національної культури“.

Таке саме трапилось із „Сонцем Руїни“, драмою ще з 1911 року. Після слушної оцінки драми в історії театру, писаної Степаном Чарнецьким у „Новому Часі“ (1933), драму „Сонце руїни“ поставили на сцені по двадцяти роках. Навіть Михайло Рудницький написав у „Ділі“ рецензію з признанням для твору після вистави у Львові. В Перемишлі молодь зробила батькові овацію на виставі (20. березня 1934 р.) в залі, заповненій по береги публікою, яка дивилася на виставу із запертим віддихом. Тоді вручили батькові лавровий вінець, на якому були карточки з прізвищами його учнів. Пам'ятаю, яке радісне було обличчя батька по повероті з вистави. Він беріг перемиський вінець, як скарб, до самої смерті і наказав вложити собі його до труни по смерті.

Літом 1934 р. батько опинився в безнадійному матеріальному положенні. Польське міністерство скаргу в Варшаві відмовило йому признання будьякої емеритальної платні. Проф. Р. Смаль-Стоцький, який бажав батькові допомгти, радив ще внести прохання до президента Польщі через письменника Каден-Бандровського в Польській Академії Літератури. Батько опісля написався досить багато прохань і ніколи не вірив, що зможе добитися прихильного полагодження тієї справи. В серпні покидав непривітний Перемишль із важким серцем. Сім'я і дальше залишалася в бурсі, бо нізвідки було взяти грошей на перевіз речей до Львова. Нова праця урядовця Головної Управи Р. Ш. не давала батькові змоги вдержати численну рідню у Львові. Виділ Бурси св. Миколи вже навіть погодився дати гроші на перевіз речей до Львова, але загрозив експісією в разі дальшого перебування

в бурсі. Для батька зразу постали труднощі винайму мешкання, бо всюди жадали річного чиншу. На щастя, в тому часі мене покликали до військової служби в лічниці в Перемишлі, і вже одної туби було менше. Старання за прийняття сестри до Дівочого Інституту не обійшлись без задержки, бо не було ніяких виглядів, що батько зможе платити за її удержання. Ця справа стала великою журбою батькові; він писав зі Львова: „Дай, Боже, аби це все на добре повернулося, але я боюся дуже, бо нас у кожному ділі переслідує доля. Не вірю нікому і боюся данайських дарів нашої інтелігенції, яка мене в ложці води утопила б, якби могла, зі зависти, що я ходжу по світу. О, горе тому, що відав життя за ідеали при такій суспільности!“ (з листа 20. вересня 1934 р.).

Виділ Інституту прийняв тоді сестру безплатно на біжучий шкільний „піврік“, але лише на випадок, коли б її не прийняли СС. Василянки у Львові до інтернату. Для цього виділ написав окреме письмо до СС. Василянок, а батько добачував у тому хитрий викрут. Він перестав вірити в добру волю перемиського громадянства помогти йому. Врешті прийшла відмовна відповідь від СС. Василянок, і сестра залишилася в Інституті. Побут її продовжувався до кінця шк. р. 1937. Матеріальне становище батька у Львові не покращало, рік-річно йому доводилось писати прохання до Інституту, при тому все обіщувати, що незабаром заплатить залеглі оплати. Між батьком і дирекцією гімназії чи інтернату нераз поставали конфлікти, але ці справи все поладнали.

Коли в квітні 1936 року впав найтяжчий удар долі на батька, і він із зломаною ногою лежав у міській лікарні у Львові, його бувші учні обізнавались з різних сторін. Серед важких терпінь він читав із сльозами радості оці рядки перемиських студентів:

„Ми, бувші Ваші учні, пам'ятаємо недавні ще часи, коли Ви, Високоповажаний Пане Професоре, виголошували нам свої виклади. Ми вдячні Вам за ці глибокі думки, що Ви кинули між нас. Пригадується нам лекція української літератури в осьмій класі, коли ми заслухані у Ваш виклад просиділи надобов'язково шосту лекцію. Пам'ятаємо й ці вечори в читальні гімназії, де Ви викладали нам рідну історію, гарними словами змальовували дні слави й величі нашої минувшини. Пам'ятаємо Вас в інституті, коли з любов'ю Ви відносились до молоді. Так! З вдячністю згадуємо Вас. Ось цією дорогою пересилаємо Вам співчуття у фізичному болю, а цих кілька слів хай буде доказом пошани до Вашої особи. Бажаємо Вам якнайскорішого видужання, щоб Ви, повні життєвої сили, збагатили ще українську літературу цінними творами свого духа“.

В 1942 р. вже не було зелених лаврових листочків на вінці, подарованим учнями в Перемишлі, остали тільки пожовклі карточки з іменами. Коли у Воскресні дні важке груддя посипалось на труну батька, воно прикрило теж рештки тих лаврів, що дарував Перемишль.

ШУКАЙТЕ ЛЮДЕЙ, які б хотіли подарувати всі різники „Кисва“ університетським бібліотекам в Америці, Канаді й Європі. Маємо ще кілька комплектів, які зберігаємо виключно для слов'янознавчих університетських бібліотек.

Дмитро Гонта

Отаманщина

(ОТАМАН БОЖКО)

II.

В 1918 р., під час гетьманщини, з'явився в Катеринославі військовий старшина (підполковник), призначений на посаду начальника залізничної охорони Запорізької залізниці на місце дотеперішнього начальника полк. Осмоловського (старшого). Цей старшина і був Юхим Божко. На цьому місці хочу спростувати твердження різних „знавців“, начебто Божко не був старшиною. Що це неправда, вказує той факт, що підстаршина не міг мати старшинської уніформи, по-друге, я мав нагоду власними очима бачити посвідку австрійської імперії, видану капітанові, командирові пішого куреня, оскільки пригадую, північного фронту.

Була це людина середнього росту, плечиста, з енергійно закреним підборіддям, стиснутими устами, енергійним поглядом і сивим волоссям та з дуже слабим віком на обличчю.

Всіх нас, які були замішані в протигетьманську діяльність, а властиво не так протигетьманську, як протинімецьку, поява Божка досить насторожила, бо нам здавалося, що це саме і присланий фахівець з Києва, щоб нас розшифрувати. По якимсь часі зібралося нас декілька осіб на сходинах, щоб обміркувати положення і призначити нагляд за нашим новим начальником.

Поселився він на Провіянтській 10., де був штаб охорони залізниць. На збірках і сходинах він цікавився всім, кожному приглядався, зазиравав в душу. Робилося ніяково, коли він так приглядався і балакав гарною українською мовою, що рідко траплялося між вищими старшинами у тих часах. Мурашки лазили по хребті, коли він прищурював свої півазіятські очі, і, не моргаючи, придивлявся. А коли людина мала щось на совісті, або, взагалі, коли ми пару місяців тому робили нальоти, як у нас тоді казали, на карні загани, чи ліквідували невеликі німецькі частини, що грабували чи карали наших селян, тоді особливо було неприємно, і ми думали, чи зараз втікати в ліс і збирати хлопців, чи ще почекати?

Слідкуючи за Божком, ми переконалися, що він часто відвідує комісара залізниць, який був нашим однодумцем. Він власне протегував усіх нас до охорони відділу ліквідації партизанських загонів, які треба було розпустити перед вирішним організованим повстанням, бо вони робили багато клопоту німцям, за що німці жорстоко мстилися на наших селянах. От ми й вирішили поінформуватися в нього про особу Божка. Яке ж було наше здивування і радість, коли ми довідалися, що Божко є нашою людиною і висланий сюди з Києва нашими людьми для певної організаційної праці. „Автім, — сказав комісар, — я вас, тих непевних, зберу і представлю всіх йому особисто“.

Ждати довелося недовго, за деякий час всі „непевні“ дістали запрошення зібратися увечері в одній із кімнат штабу. Коли ми зібралися на означену годину, виникло питання, що це могло б значити, що зішлися якраз ті, які не зовсім добре чулися в мурах міста, в оточенні німців та державних варт. Може нас зібрали на те, щоб зліквідувати? Але буде видно, зброя з нами, ми мусіли ходити озброєні, побачимо!

В означену хвилину входить інж. К. і з ним, о жаж, Божко. Не встигли підійти з рапортом, як Божко наказав зачекати. Інж. К. почав кожного з нас представляти Божкові, а той, підсміхаючись, із кожним привітався. Далі К. говорить: — Оце, Юхиме, люди, на яких ти можеш ставити свою ставку, в цім я тобі ручусь головою. А ви, — звертаючись до зібраних, — можете

довіритись йому, як рідному батькові, за нього я також ручуся, як і за вас всіх. Цим свою місію вважаю за скінчену і бажаю успіху, — з тим і відійшов.

Коли ми залишилися сами, Божко казав нам, що знає нас усіх із слів інж. К. Приїхав сюди, як ми знаємо, з Києва, з наказу отамана Осецького, начальника залізничного корпусу, організувати з охоронників військову частину, але нашу, не кацапську, яка в скорому часі буде потрібна Україні, а ми всі мусимо йому помагати, бо ми переважно місцеві, знаємо тутешні обставини, людей і мусимо бути приготовані на боротьбу, може й криваву та затяжну.

Контактуватися з нами, як буде потрібно, буде особисто, викликаючи до себе, а що він наш безпосередній начальник, це не буде впадати в очі непокликаних.

По деякому часі почалися зміни в складі залізничної охорони, шукалося приключки до різних чужинців; звільнялося їх, а на їх місце набиралося людей, яких ми давали і які знали, чого вони йдуть в охорону залізниць. Так було не тільки в Катеринославському вузлі, а по всій майже Запорізькій залізниці, а вона тягнулася по великому просторі — майже цілий південь України.

Коли до основ був вичищений катеринославський відділ від чужинців, на одних сходинах, які відбувалися при штабі, були покладені основи ордену „Запорізька Січ“, тут відбували присягу на вірність Україні і боротьбу за неї аж до смерті. Після цього почалося масове промадження зброї в різних місцях залізниці, а що державна розвідка також не спала, то щоб показати лояльність супроти влади, була зроблена легенда і викрито охороною невеликий склад зброї на даху дирекції залізниць. Цим до деякої міри відтягнулося підозріння з відділу, а Божко дістав похвалу за пильність.

Але недовго довелося чекати, щоб перевірити слова, складені під час присяги.

Увечері 14. листопада 1918 р. впадає до вартівні охорони на станції Катеринослав начальник державної варті з вартівниками й обеззброює охоронників, які находилися в той час у вартівні, далі виходить на перон і тут обеззброює ще тих, що мали службу на пероні. Дають знати про це Божкові, він наказує арештувати цього начальника варті, далі висилає зі штабу 20 озброєних козаків з двома старшинами на станцію з наказом взяти живого, або мертвого.

Проходячи біля товарової станції, діляться на дві групи, одна прямує вулицею до головного входу, а друга, з товарового, між возами до головного перону. Була година 8. вечора, на першому пероні стояв потяг, який за декілька хвилин мав відійти на Бердянське, а що освітлення в той час не грішило своєю справністю, то групі, яка йшла з товарової станції, між возами, легко було дістатися непомітно, зрештою, вона й не мала чого критися, бо це була якраз година зміни варт. Коли підійшли до потягу в противної сторони від перону, побачили як державна варта бігала по пероні із зброєю готовою до стрілу. Привели якраз якогось охоронника до начальника варті, який стояв у дверях вартівні. Той дав підзатільника охоронникові і нагнав додому. Старшина побачив, що взяти його без бою неможливо, тому присківши за колесами потягу і вибравши момент, коли не було поблизу нікого, хоч цивільні люди і так поховалися, сподіваючись авантюри, за яку в той час не було важко, старшина скомандував огня по начальникові і державній варті. Начальник упав, заюшений кров'ю, а з ним і декілька вартових, далі огня по німецькій вартівні, яка була в сусідстві біля вартівні охорони, зчинилася страшна паніка та стрілянина, все почало тікати, хто куди міг, а в суматосі скрилися й ті, що почали стрілянину. Це було початком повстання проти гетьманської влади. Виступила охорона, озброєна до зубів, за нею катеринославський кіш під командою от. Гулого, і розіслано гінців в поблиські села. Німці збиралися ставити опір, але на ранок, побачивши наші

сили, зрезигнували. В них почався розклад ще перед тим, і вояцтво відмовило послуху старшинам та погодилося на неутралітет. Тільки нова влада мала їм дати потяги із зброєю й майном, награтбованим на Україні, і відпустити їм „фатерлянд“.

Державна варта ставила завзятий опір, укрившись в харчових складах недалеко дирекції залізниць. Два дні відбувався з ними бій, нарешті, коли побачили, що це безцільно, склали зброю. Сердюцькі частини, які стаціонували у Теодосійських касарнях на окраїні міста, також об'явили неутралітет. Хоч їх старшини хотіли допомогти державній варті зліквідувати повстання, та козаки відмовилися вступати в бій, і тоді старшини самі зорганізували декілька десятків добровольців, переважно москалів, і заняли горішню частину міста, густо обставивши кулеметами. Зразу пробували робити наступ на центр міста, та коли побачили, що там було порядне забезпечення, бо їх акцій сподівалися, рішили обороняти підступи до касарень.

В промисловій частині, в Брянському та Трубопрокатному заводах, зорганізувалися большевики, і коли ми билися проти державної варти та добровольців і просили їх допомогти нам битися проти контрреволюції, вони відмовилися, а коли ми зліквідували варту і взяли за німців, вони вдарили на нас і хотіли захопити головний двірець. Нам довелося битись на три фронти, але треба признати, що найлегше було давати собі раду з большевиками, бо то була неорганізована банда і ми стріляли їх як зайців.

По кількох днях боїв проти добровольців, почалося поміж сердюками дезертирство, і одної ночі вони вийшли в степи та розбрелися по селах хто куди, а деяка частина пристала до українського війська. Далі взялися ліквідувати большевиків, а що це була збиранина невишколена, не важко їх було зліквідувати.

І коли ми вже остаточно опанували місто, лишився „камінь преткнове-нія“ — німці. На них ми мали найбільший зуб, бо залили вони всім сала за шкіру. Одного дня, по нарадах у спільному штабі, ми вирішили вислати до німців досить гострий ультиматум скласти зброю, інакше кинемо всі сили на них і за наслідки не ручимо. Коли ж вони добровільно складуть зброю, то дістануть вагони і поїдуть додому. Старшини не хотіли погодитися на такі пропозиції. Лякали нас, що збомбардують місто і силою возьмуть потяги. Але ми їм сказали, що до „фатерлянду“ досить далеко, та й ми вже не ті, що були три тижні тому, і ми маємо змогу скорше за них обставити їх касарні й гарматами зробити такий баль, що їм навіть не снилося. Вояцькі ради, які в них уже тоді були зорганізовані, перемогли старшин і погодилися скласти зброю. Були випадки щри складенні зброї, що старшини пускали собі кулю в чоло, решту ми навантажили в товарові потяги, але без українського майна, і відправили додому.

Врешті почало налагоджуватися нормальне життя в місті, коли в половині грудня одної глухої і темної ночі несподівано з-за Дніпра налетіла нова орда, тисячні маси Махна, а з півночі, з промислових осередків, кинулися наново большевики. По запеклих боях українські частини мусіли залишити місто, де почалася махнівська вакханалія, грабунки, пожежі. Грабували всіх і вся, описати все, що робилося в той час, просто неможливо, це треба бачити, як виглядала та банда. Мешканці забарикадувалися в своїх хатах, ніхто не показувався на вулицях, а махновці, повзбірані в жіночі хутра та капелюхи, літали як татари на конях по місті та бігали з криками й ревом і грабували.

Українські частини відійшли на захід від міста, там згуртувалися, підсилюлися свідомими селянами, до того підійшов ще на поміч полк Січових Стрільців під команду Самокишина, і по кількох днях почали наступ на місто.

Під час боїв з державною вартою, большевиками, добровольцями і, нарешті, махнівцями, Запорозька Січ приймала бойове хрищення, а з нею

її отаман Божко. Тут ми побачили, що ця людина була без нервів, для нього не існувало ніякої небезпеки, хоч смерть чигала на кожному кроці; де було найбільш загрожене місце, там обов'язково був він, з кісом в руках, з насадженням на нього багнетом і торбою набоїв через плече. Завжди усміхнений, ходив він під градом куль і вибирав собі ціль. Хоч не раз ми просили його, щоб не наражував себе, він не звертав на те уваги.

Січ перша прийняла на себе вогонь махнівців, бо місце її поствою було в 100 метрах від залізничного мосту, через який проходила ця орда. Гори їх наклали наші кулемети на мості, але і в нас були великі втрати, бо махнівці, які переїхали міст бронепотягами, натискали на нас з запілля. Треба було повертати кулемети назад і пробиватися до штабу, а в штабі забарикадуватися і відбиватися до ночі, цебто цілий день. Вночі, дахами сусідніх кам'яниць, ми залишили штаб.

Частина козаків Січі приєдналася до катеринославського коша і разом з ним та СС. по двох днях відбивала Катеринослав, а ті, яким не вдалося вибратися з міста, затягалися до головної вартівні в дирекції залізниць. Махнівцям пояснювали, що наступ застав їх на варті, і вони не мали змоги вибратися додому, А зібралися в цій вартівні, бо знали, що тут є частина охорони, яка пильнує головної каси та бюр дирекції. Між махнівцями було багато наших селян, зібраних тимчасово, щоб тільки допомогти розгромити контрреволюцію, яка засіла в губернії, і роздобути трохи нафти та соли.

Махнівці поставили варту біля зброї, яка находилася у вартівні, і наказали, щоб ніхто з охоронників не виходив надвір, щоб не нарватися на неприємність. Так сиділи там наші весь час, з тим, що вночі довідалися від наївних дядьків гасло і пішли на полювання, роздобули харчів з розгромлених махнівцями крамниць, принесли навіть вина, яким частували махнівців, і почали агітувати, щоб дядьки втікали додому, бо є чутка, що на місто суне велика сила війська. Коли третього дня почалася гарматна стрілянина, вони шокорше залишили вартівню і пустилися через міст додому. Взагалі, коли почали падати на місто наші гарматні стрільна, між махнівцями настала страшна паніка, бо кожний придбав собі багато різного майна і тепер йому байдуже було все, думав, якби то найскорше вибратися за Дніпро, де кожний почував себе спокійніше, ніж у чужому місті.

Коли стало чути крисі й кулемети, з десяток Січовиків вибратися з вартівні, захопивши з собою зброю, заняли одну з наріжних кімнат на другому поверсі, що виходила вікнами найближче до мосту, а солідно забарикадувавши її шафами та столами, відкрили вогонь по махнівцях, які гурмами втікали через міст. Віддаль через площу від дирекції залізниць була мінімальна, а вони втікали як вівці, тому часто одна куля валила кількох. В короткому часі почулася стрілянина в районі Озерного базару, що сусідує з дирекцією, а далі показалися наші перші козаки, які йшли в наступ. З дирекції густо сипалися стріли, махнівці держалися втікаючи до мосту протилежної сторони площі, а тоді січовики вийшли з будинку і залягли біля Покровської церкви, в яких 100 кроках від мосту і звідси сипали градом куль по махнівцях. Побачивши великі втрати перед мостом, махнівці кинулися втікати праворуч мосту, через Дніпро, льодом, а що серединою Дніпро не був замерзлий, багато знайшло смерть у водах Дніпра.

Нарешті надійшли головні наші сили, поставили гармату на мості і почали посипати гранатами й шрапнелями тих, що бігали по льоду. До вчора місто було вільне, бо махнівці різними стежками старалися вибратись на лівий берег, де починалася їхня „республіка“. Залишили вони багато коней, гармат та іншої зброї, а що Січ сусідувала з мостом і Дніпром, багато цієї здобичі дісталася Січі.

По похороні з великою парадом поляглих козаків, з дозволу командира коша отамана Гулого, почалося формальне формування Січі, як військової одиниці. Багато селянської молоді і військовиків, які пристали до україн-

ського війська, як ті йшли відбивати місто, зголосилося до Січі. Це переважно ті, яких вів у наступ от. Божко. Він заїмпонував їм, як потім казали, своєю відвагою. Разом з тим зголосилося кілька десятків студентів гірничого інституту та мірничої школи.

Тоді заплановано було сформувати чотири сотні: пішу, кінну, гарматну, кулеметну й господарську частину. Кадрами стали, силою факту, охоронники, які працювали з Божком в охороні залізниць ще за гетьманських часів, і до того дістали добре бойове хрищення під час повстання, а потім у боях з махнівцями. За відвагу дозволено їм пришити на шапки червоні шлики, на висоту шапки і оселедці, хто хотів. Далі мали бути сині жупани і широкі шаравари, але ще в проєкті, така мала бути уніформа Січі.

Почали стягати різне військове майно та зброю, а що Січ була господарем залізничного двірця, а там маса всякого військового майна, починаючи московським, а кінчаючи німецьким, австрійським і нарешті махнівським, то в дуже скорому часі був сформований потяг з 80 возів і двома найсильнішими паротягами сибірських залізниць. У возах маса різного майна, до прожекторів включно, а до того військова майстерня до направи зброї, навіть з токарними станками. Все це зібрано впродовж кількох тижнів, до того з 50 коней до гармат і кінної сотні. В міжчасі відбувалася безконечна муштра, в якій більшість козаків знайомилася з усіма родами зброї, бо, як казав от. Божко, кожний козак мусить уміти обходитися з усякою зброєю, а прийшовши до моря, мусить стати моряком.

Виглядала ця маса досить різношерстно, нічого не було спільного із Запорізькою уніформою, і всі мали російські військові плащі, а більшість чорні шапки, старі запорожці носили оселедці і червоні шлики.

Чуючи про муравлину працю Січі, почали нею цікавитися наші політичні провідники. Часто можна було бачити от. Божка в товаристві цивільних панів, яких він водив показувати своє господарство. Аж одного вечора, під час вечірньої перевірки й молитви, з'явилася делегація від міської управи і принесла в дарунку для Січі прапор, вишитий членами катеринославської „Прогресу“. Прапор малиновий, вишитий золотом, з одного боку напис: „Запорізька Січ“, а з другого „За Рідну Україну, за Землю і Волю, життя віддамо!“. По середині тризуб з трьома літерами УНР.

І почала Січ своє строге ізольоване життя, вдень муштра, пильнування коней і майна, вечорами теоретичні заняття, до того ж освітня праця. Кожному втовкмачувалося в голову, що він добровільно взяв на себе обов'язок служити Україні, а як буде треба, життя за неї покласти. За зломання присяги — смерть. Всі козаки служать Україні, але запорожець мусить бути зразком для всіх, під кожним оглядом. Мусить забути за батька, матір, дівчину, поки не виженемо всіх ворогів із свого краю і поки не станемо твердою ногою, сталевим муром на наших кордонах. Тоді будемо думати про своє особисте життя, а поки цього не буде, живемо тільки для України. А тому, що ми новітні Січовики, то приймаємо те, що було і в старих, наших прадідів, яких благородні кістки лежать навкруги нашого міста. Вони казали так: „Вийшов у похід, горілки не пий і з бабами не в'яжися!“ А як не додержав хто цих обітниць, лягав під кий. Так мусить бути і в нас, хто не додержить цих добровільних взятих обітниць, покусить нагайок, бо ми не маємо часу шукати за киями. Над таким козаком буде товариський суд, і скільки суд присудить кий, стільки порушник присяги дістане, лиш не кати його будуть карати, а товариші, скільки товаришів стільки буків, а потім ще має подякувати за науку. Ми мусимо так заховуватися, щоб не треба було до цього звертатися. Так ходячи по залі говорив от. Божко.

Деся у половині січня довідалися запорожці, що якась вища влада порадила Січі виїхати до Києва і там дістати своє затвердження. І 19. січня 1919 року, коли дзвонили дзвони в усіх церквах міста, народ хрищений ішов з коругвами до Дніпра святити воду, Січ вирушила в напрямі на Київ, щоб гідно

стати перед лицем Головного Отамана, потім повернутися знову до Катеринослава і продовжувати працю. Але як поїхала Січ до Києва, то й досі не вернулася.

Ще й досі стоїть мені перед очима той ешелон, який їхав на північ до столиці України. Довгий, якому кінця не видно; вози тягарові, закриті, бо зима, щось два чи три клясові вагони. Їхав якийсь могутній, таємничий, у кожному разі не такий, як інші військові потяги, з яких на станціях висипалися люди. Тут інакше. Коли затримувався потяг на станції, виходив тільки вартовий старшина і певна кількість призначеної варті, решта сиділа в возах і не мала права виходити, хіба лише у випадку, коли потяг затримувався на довший постій, тоді упорядковували коней, поїли, діставали харчі тощо. Коли ж надходив вечір, на голос сурми всі виходили на відправу й молитву, а потім по місцях.

Ще за часів гетьманщини Запорозька Січ, в той час залізнична охорона, потаємно зводила свої порахунки із старшинами-москалями, які їхали на Дін до Денікіна, а тому, що штаб Січі був у сусідстві моста, який вона охороняла, то траплялися випадки, що якийсь загонистий москаль, замість на Дін, їхав у Дніпро. І хоч це робилося з великою обережністю, все таки шила в мішку, як то кажуть, не сховаєш, і в часі повстання, а особливо бійок з добровольцями, через неувагу варті вдалося декому висмикнутись. А що на Дін важко було дістатись, то такий шанок зголошувався до української частини, удавав українця, який не вміє балакати по-нашому, і розпускав різні провокації про Січ. Певні чутки про це доходили до Січі, тому була заряджена певна обережність.

І як потім, дуже скоро, виявилось, обережність була не зайва. Коли поїзд Січі приїхав до станції Крюків (це на правому березі Дніпра напроти Кременчука), затримався на довший постій. В Кременчуці в той час стояв Запорізький Корпус, яким командував уже от. Волох. От. Божко вирішив звернутися до штабу корпусу за деякими інформаціями в справі нашої дальшої мандрівки до Києва; разом з тим треба було закупити в Кременчуці трохи потрібних річей.

Ранком 21. січня вибрався от. Божко в товаристві трьох старшин і декількох козаків до штабу корпусу. Разом з ним виїхав начальник постачання Січі. Приїхали до станції Кременчук кіньми, бо це було лише через міст переїхати, а штаб був у потягу на станції. От. Божко зголосився до начальника штабу, довідався про справи, які його цікавили, виєднав гарматних набоїв і, передавши вимогу старшині, наказав зголоситися до начальника постачання корпусу, щоб полагодити дальші формальності. Коли старшина зголосився до начальника постачання штабу, той подивився на старшину, далі на папір, залишив папір на столі, а йому наказав іти за ним. Коли вийшли на перон станції, побачили групу озброєних гайдамаків, що йшли їм на зустріч. Коли наблизилися до групи, один питає:

— Ви з Січі?

— Так! — відповідає старшина. І вмить наставили гайдамаки багнети до грудей старшини.

— Руки догори! — крикнув один з них.

Обеззброєного старшину повели на двірць до вартівні. Подорозі чує він репліки: — Ми вам покажемо, як розстрілювати гайдамаків!

— Це провокація! — відповідає старшина.

У вартівні вже сиділи старшини і козаки Січі. За хвилину привели і от. Божка.

Як довідався от. Божко, гайдамацький полк дістав відомості, невідомо, від кого, що Січ під червоним прапором розстріляла 70 гайдамаків. Це їх обурило, і вони зараз же хотіли покінчити з тими, які посміли розстрілювати їх товаришів.

Кімната, в яку замкнули січовиків, лучилася із залю 1-шої класи, малесенька, з одним вузьким вікном угорі. В ній уже сиділо перед тим декілька військових дезертирів. В це товариство посадили от. Божка з його старшинами та козаками, поставили зміщену варту.

Гайдамаки намагалися зараз же зробити самосуд над Січовиками, такого ж наставлення були і їх старшини. Сипалися неймовірні репліки в сторону Січовиків, ніякі переконання не помагали. З'явився начальник пересування військ і, не дивлячись на переконування от. Божка, що це московська провокація, з криком погрожував розправитися по-гайдамацькому.

Коли січовики побачили, що всякі вияснення не мають ніякого успіху, закликали вартового старшину і просили випустити хлопчину, який був з нами — тринадцятилітній Василько — мотивуючи тим, що не можна вбивати зовсім невинну дитину. Цей хлопчина пристав до Січі в початках повстання проти гетьмана. Хоч він був ще справді дитина, але був незвичайно хоробрий, і не було завдання, якого б він не виконав. Тож вирішили рятувати Василька, доручивши йому пробратися до Січі і повідомити де ми і що з нами.

І Василька випустили, наказавши йому мандрувати додому. Він обіцяв, але таки добрався вночі до Січі, хоч на мості ставили на ніч варту і нікого через міст не пропускали, та розповів усе, що сталося з от. Божком та старшинами й козаками.

Коли вранці хтось із старшин переходив під вартою через залю, побачив, що в почекальні, біля вартівні, вешталися озброєні Січовики. Хоч виглядів на визволення не було майже ніяких, все ж присутність вірних козаків, немало всіх підбадьорила.

Василько з'явився вночі в Січі і розповів все, чого був свідком. Зараз заряджено гостре поготівля і на всі сторони полетіли телеграми, не минаючи й Головного Отамана. Військовий слідчий, який був при Січі робив заходи в Запорізькому корпусі про звільнення. В Січі повне поготівля, а разом із тим ультимат до штабу корпусу, що коли до години 4-ої по полудні не будуть звільнені заарештовані, Січ відкриває вогонь по станції. В міжчасі на станції Крюків, по заарештуванні от. Божка, з наказу штабу, робилися певні розпорядження, а саме: потяг Січі пересунули на запасні рейки і „випадково“ заставили порожніми возами.

Завдяки заходам і переконуванням слідчого, чи завдяки домаганням слідства й суду чи, може, якимсь інших обставинам, десь коло 12-ої години з'явився відділ гайдамаків у почекальні. Старшина зайшов до вартівні і наказав виходити от. Божкові зі старшинами й козаками. Вивівши із станції й оточивши густим кільцем, повели їх у невідомому напрямі. Під час ескорти пробуємо довідатися, куди нас провадять, але гайдамаки дивляться вовками і не відповідають на запити. Довелося йти досить далеко, ми думали, що ведуть нас десь за місто, щоб там зробити кінець. Звертаюся до гайдамаки, який іде поруч і кажу йому:

— Коли ви нас постріляете, то повкидайте в Дніпро!

— А хіба вам не однаково, що буде з вами по смерті? — питає він.

— Видно не однаково, коли прошу. Ми молоді, новітні запорожці, а Дніпро-батько нераз приймав у свої обійми наших прадідів, отже хай прийме і нас. А до того ще й розстріляних невинно — нашими братами-гайдамаками!

Він підозріло подивився і каже:

— Ми не ведемо вас розстрілювати!

З'явилася іскорка надії. По деякому часі зупинилися ми перед будинком криміналу. Коли гайдамаки залишили нас, обличчя їхні набрали вже були іншого вигляду, не такого ворожого, як передтим, видно, переконування під час подорожі зробили своє. Побажавши нам успіху, відійшли.

Залишаємося в коридорі в'язниці з її начальником, якимсь качапом, і декількома вартівниками-інвалідами. Під стіною стоїть у кізлах ряд рушниць.

Підсуваємося непомітно до них і заслонюємо плечима, поки начальник записує хто й чого. Проходить якийсь час, от, Божко дає відповіді на запити за що заарештовано і т. п.

Поки от. Божко полагджував формальності, ми порозумілися поглядами, щоб опанувати в'язницю, а це для нас молодих, нас було семеро, до того рішених на все, не представляло труднощів, бо з інвалідами ми могли справитися в кілька мінут, а гайдамаки мусіли бути вже досить далеко. На дворі тиснув великий мороз, ситуація була добра, а до того тут десь недалеко мусіли бути і наші козаки, які напевно пильнували, куди нас повели? Коли от. Божко скінчив справи з начальником, питаємо чи можемо починати. Він зрозумів і категорично заборонив.

Виходить з кімнати начальник в'язниці і каже: — „Отаман Божко, камера число один, решта, число два!“ Відмикаються двері, отаман каже нам: „До побачення!“ і камера зачиняється, потім те саме з нами.

Коли ми опинилися під ключем, у неопаленій порожній камері, тільки тоді зрозуміли, яку ми зробили дурницю, що дозволили цим інвалідам замкнути себе окремо від отамана, але тепер було вже запізно про це говорити. Полягали на голих дошках і заглибилися в думках. Та з уваги на холод лежати було важко, тож почали ми скакати по досить обширній кімнаті, щоб загарітися. Разом з тим запрацювала думка, як нам дістати сюди отамана, або нам дістатись до нього? І видумали. В кімнаті була мурована піч, яка опалювалася з коридору. Щоб запалити в ній, треба було відкрити каглу, яка є в камері, отож ми вирішили зробити авантюру, — домагатися, щоб нам нагріли камеру, а коли скажуть відкрити каглу, то ми відмовимося. Тоді вони мусять відчинити двері, щоб відкрити каглу, а коли відкриють двері, то ми вийдемо на коридор і поки нас не поведуть до Божка, або його до нас, не підемо до камери.

Цей плян нам удався вповні. Коли ми не знали як відкрити каглу, відчинилися двері, і за мить ми всі були на коридорі. У в'язниці зчинився переполох, інваліди вхопилися за рушниці, прибіг перестрашений начальник, але ми сказали, що поки нас не посадять разом з отаманом, ми до камери не підемо, а коли це буде тягнутися довше, почнемо авантюру на правду. Рушниць нам не страшно, і ми можемо показати, що за хвилину в цих камерах сидітиме сам начальник із своїми вартівниками.

Видко, наш вигляд був досить переконливий, бо начальник в'язниці дрижав разом із своїм наганом, який держав в руках, і погодився на наші умови. Та ми не пішли до камери, поки не відкрилася камера отамана. Тоді ми всі ввійшли до нашої камери, де вже були приготовані дрова до палення. Наша камера виходила вікнами на вулицю, а це для нас було дуже важне.

По якомусь часі чуємо якийсь рух на площі перед в'язницею, ніби проходить військова муштра. Спинаємося на вікна, хухаємо на замерзлі шиби, щоб побачити, що робиться на світі, і бачимо багато війська, яке маршує по площі. Викликаємо начальника, щоб довідатися, що це має значити ця парада. Він каже, що сюди має приїхати Головний Отаман Петлюра, і тут має відбутися парада. А що от. Божко був знайомий з от. Оетлорою ще з Москви, то значить — близьке вияснення нашої справи й, очевидно, звільнення.

І коли ми тишімося, визираючи через замерзлі шиби, бачимо, як під'їздять два екіпажі, в яких сидить наш військовий слідчий у товаристві начальника пересування війська, комісар осадного корпусу СС. Карась, старий знайомий от. Божка, і ще якийсь старшина, а на другому два наші старшини і два козаки, значить, визволення скорше, ніж ми сподівалися.

Незабаром відчиняються двері і до камери входять ці делегати, і комісар Карась читає наказ Головного Отамана про звільнення от. Божка разом із старшинами й козаками та бажає дальшої праці для добра України. Карась

приступає до от. Божка і просить якнайскорше злишити ці мури — Карась з Божком були приятелями ще з університету.

Залишивши в'язницю, ми поїхали на двірць збирати нашу зброю, коней і інше майно, яке по нашому арештуванню забрали гайдамаки і розпарцлювали між собою, як військову здобич. Нараз чуємо з-за Дніпра гарматний постріл. За хвилину прибігає якийсь старшина і просить от. Божка йти скоро до телефону, почувитися з Січчю і сказати, що він вільний, бо Січ відкриває вогонь по Кременчуці, тому що минула 4-та година, на яку вони призначили ультимат про звільнення. По гарматних стрілах можуть почати наступ на міст і місто і непотрібно може поллятися кров. Січовикам уже сказали, що ми вільні, але вони не вірять і просять когось до телефону. Божко зараз пішов і заспокоїв Січ.

Насправді справа виглядала так, що коли з'явився Василько, Січ зарядила гостре поготівля, вислала ультимат і поробила інші старання в справі звільнення от. Божка. Але гармати були набиті і скеровані на Кременчук, і коли о годині 4-тій змінювся вартовий при гарматах, то забув сказати, що гармата набита. Новий вартовий випадково потягнув за шнурок і гармата вистрілила. Це наробило паніки, а коли дали знати з Кременчука, що отаман і всі, що з ним, вільні, Січ прийняла цю вістку з недовірям. Але, зорієнтувавшись, що повідомлення зв'язане з пострілом гармати, переказала, що тимчасом здержує вогонь поки сам отаман не дасть знати, що він вільний. Коли ж ні, то за хвилину відкриває вогонь на місто.

Увечері всі ми вибралися до Січі, де з ентузіазмом вітали козаки свого отамана з товаришами. Рано вибралися ми знову до Кременчука по наше майно, яке забрали гайдамаки. Звідси зв'язався от. Божко з Головним Отаманом і з його штабу одержав призначення в м. Балту. Там мав перевести мобілізацію на поповнення Січі, а потім відходив у розпорядження Південно-Східної групи, якою командував от. Янів, бо Київ був загрожений більшовиками, і уряд мав його залишити.

Так Січі не пощастило дістатися до столиці.

Події в Кременчуці переконали Січ лишній раз, що не сплять вороги України як червоні, так і білі, і роблять юдину роботу, цькуючи брата на брата. Це ще більше насторожило Січ, але разом із тим зцементувало її.

І вирушила Січ з Крюкова в напрямі на Балту, місце свого постою і поповнення. По дорозі шарпали її партизани Григорієва-Тютюнника, але з невеликими втратами все таки вдалося їй добитись до Балти. Штаб Січі заквартирував на станції Балта, а в місті, віддаленому від станції яких п'ять кілометрів, стала сотня залоги. Терен тут був підмінований більшевицькими партизанами, організованими місцевими ватажками, братами Дячишинами та Кіршулом, до того в повіті було багато московських сіл, переселенців-старовірів, то й ґрунт для протиукраїнської пропаганди був сприятливий. Багато клопоту мала тут Січ під час свого майже двомісячного постою. Мобілізація йшла дуже пиняво, молодь була збільшевичена, а московських сіл взагалі не бралось до уваги в ці бурхливі часи. Та Січ підсилася тут найбільше катеринославцями, бо як більшовики захопили Катеринослав, то багато свідоєї української молоді залишило місто і шукало Січі. Багато в той час приєдналося до Січі старшин різних рангів, масово відвідували Січ наші політичні провідники, а спеціально вищі урядовці залізниці. Довший час перебував тут як гість покійний полковник Кудрявців. Він захоплювався цією частиною, її дисципліною, національною свідомістю та її бойовим духом. А коли виїздив до Головного Штабу, подарував от. Божкові срібну кавказьку зброю на пам'ятку свого перебування в Січі. Дуже рідкі були випадки, щоб хтось із старшин, побувши тут проїздом деякий час і побачивши життя й працю Січі, вирушав далі, більшість залишалася тут.

(Далі буде)

Борис Гомзин

Данило Скоропадський

(Замість квітів на свіжу могилу)

Був 1935 рік. Я був тоді вже дійсним членом Українського Союзу Хліборобів-Державників*) і був у постійному листовному зв'язку з гетьманичем Данилом, як Начальником Організаційного Відділу Гетьманської Управи, але особисто з ним ще не був знайомий.

Влітку згаданого року я одержав від гетьмана Павла запрошення відвідати його в Ванзее (Берлін). Отак я вперше познайомився з гетьманом Павлом і його родиною. Мене дуже гостинно прийняли — жив я тоді в гетьманській віллі на Альзенштрассе 17.

Другого чи третього дня мого побуту в Ванзее ми з гетьманичем пішли на прогульку в ліс. Він дуже уважно розпитував мене про моє давнє й ближче минуле, про мої погляди на різні справи, про Чехословаччину та про життя в ній.

Гетьманич Данило дуже припав мені до серця. Гарний на вроду (він мав у собі щасливе поєднання рис обоїх батьків), стрункий, міцної будови, з елястичними опанованими рухами. При праці і в ділових розмовах зосереджений, уважний до думки інших, завжди з нахилом дійти до ядра проблеми, вмів аналізувати й доходити до синтези; мав тверезу думку, яку вбирав у ясну й прецизну слівну форму. Поза працею, в колі близьких людей, був веселий, жартівливий і товариський. Я був дуже радий, бо кращого продовжувача розпочатого гетьманом діла бажати не доводилося. А це особливо для молодого українського монархістичного руху мало велике значення.

Треба думати, що тоді і я склав іспит у батька й сина, бо гетьман запропонував мені участь у гетьманській Управі**), а саме, реферат начальника Відділу Преси і Пропаганди, з одночасним виконанням обов'язків Представника Гетьманської Управи на Чехословаччину.

По відході М. Кочубея з посади голови Гетьманської Управи, гетьман Павло перебрав у свої руки провід. Управа складалася з трьох відділів. Організаційного, Спортивного (прихований військовий) і Преси та Пропаганди. Перший був у руках гетьманича, другий — підполковника інж. С. Лощенка, третій — у моїх. Так почалася моя співпраця з гетьманичем, що тривала аж до його виїзду в подорож по ЗДА й Канаді, де він мав відвідати організаційні осередки. Ця співпраця йшла листовним порядком, бо я вернувся до Чехословаччини і, звичайно, раз на рік, улітку, приїздив до Ванзее. Хоч такий спосіб зв'язку мав у собі більше негативних боків, як позитивних, усе ж вона проходила гармонійно, бо ми з тієї слова розуміли один одного. А треба сказати, що саме тоді молодий гетьманський рух переживав не одну внутрішню кризу; започаткувала їх спроба В. Липинського, далі слідувала спроба М. Кочубея з т. зв. „клясократами“, а кінцем їх було саморозв'язання в 1937 р. Ради Присяжних, під проводом Й. Мельника.

Всі ініціатори тих криз намагалися здійснити в еміграційних умовах засаду, що гетьман репрезентує, але не керує, що саме в тих умовах була

*) УСХД мав три ступені членства: члени присяжні, члени дійсні й члени одноступені. Кожний член одноступені мав свого старшого товариша з числа членів присяжних. Моїм старшим товаришем був небіжчик бл. п. Олександр Скоропис-Йолтуховський.

**) Виконний орган гетьманського руху. Ідеологічним органом була Рада Присяжних УСХД, на той час під проводом Йосипа Мельника.

нереальною. Інша річ на своїй землі, але й це хіба по стабілізації й упорядкованню держави та громадянства. Гетьман одначе прямував до зосередження проводу гетьманського руху в своїх руках, а саме через гетьманську Управу. Гетьманич Данило і я поділяли думки й плян гетьмана. Спільними зусиллями остання криза 1937 р., що про неї я вище згадав, була зліквідована. В 1938 р. мене чеський уряд по двократному арешті викинув з Чехії, як небажану персону і я знайшов собі захист у гетьманському домі, де жив у кімнаті гетьманича, який тоді був у подорожі за океаном. Пишу про це, щоб показати, як по-спартанськи жив: кімната мала яких 4×2 м., в ній містилися: ліжка, невеличкий стіл і велика полиця з книжками. Тоді я виконував обов'язки ще й Начальника Організаційного Відділу. На провесні 1939 р. по-звернувся гетьманич Данило, але вже участі в Гетьманській Управі не брав, бо готувався виїздити до Англії із спеціальним дорученням гетьмана — майже напередодні вибуху 2. світової війни.

Він виїхав. Це був останній раз, що я бачився з ним. По закінченні війни мені пощастило нав'язати з ним зв'язок з допомогою Ст. Яворського, що служив в англійській армії й був у Німеччині. З того часу ми були в постійному листовному зв'язку.

Перед ним розкрилися інші, ширші перспективи, як це було в гетьмана Павла, бо він не мав тієї гіпотeki, що тягарем лежала на його батькові. Мова про нещасливе проголошення „федерації“. Вчора (а дехто часом і сьогодні!) ще запеклі федералісти, на завтра новоспечені самостійники в один дзвін били про „зраду“. Поза тим гетьманичеві аніжк не можна було пришити „російське минуле“, як це залюбки робили соціалісти і, на жаль, націоналісти щодо гетьмана Павла, бо, мовляв, він був „російським“ генералом. Ніби щіла низка його супротивників не була до революції в російській службі і не лобирала „жалування“ з російської скарбниці, включно з от. С. Петлюрою, що під час 1. світової війни служив урядовцем у „Союзі Земств і городов“. Маляри, нпр., ніколи не додумалися робити закиду своєму Горті, що він свого часу був австрійським адміралом. Так само Фіни — марш. Маннергайміві, пізнішому президентові Фінляндії. У нас безрідність та низьке походження — найкраща легітимация, щоб грати ролю в політичному чи громадському життю. І саме тоді, коли нарід наш у своїй масі прагне бути паном, а не вічним полатайком та комірником-наймитом.

Гетьман і гетьманський рух муслі насамперед здобути право прилюдности в українській еміграційній громаді; треба було здобувати позицію за позицією. А це значило поширити ряди гетьманців, звертаючи головну увагу не на кількість, а на якість нових членів.

Сам гетьман був матеріально незалежний, а тому був у стані присвятити свої сили цілковито й виключно гетьманському рухові; в поміч собі він мав особистого секретаря, інж. С. Шемета, що жив у гетьманським домі, поза тим багато допомагала батькові в різних справах гетьманівна Єлисавета. Внутрішні справи гетьманського руху були в руках членів Гетьманської Управи з її представниками на місцях. У закордонних справах відпоручниками гетьмана були*): в Англії — д-р В. Коростовець, у Франції — полк. І. Дубовий, у Польщі — граф Адам Монгрезор, у Галичині — д-р О. Назарук, у Литві — М. Форостенко, в Югославії — І. Грищинський (кол. секретар прем'єр-міністра Лизогуба в 1918 р.), у ЗДА — полк. О. Шаповал, у Канаді — ред. М. Гетьман, у Туреччині — сотн. М. Забелло, в Румунії — Б. Шемет, в Аргентині — інж. Білопольський, у Швайцарії — інж. П. Ковалів, у Голляндії й її заморських колоніях — інж. М. Скрипник, у Болгарії — полк. Козинець.

*) На 1939 рік, перед 2-ою світовою війною.

Скільки часу треба було, щоб піддержувати звичайний листовий зв'язок лише із згаданими особами! А внутрішні справи, а піддержування особистих контактів з визначними особистостями німецького світу, прийняття, тощо! Це все вимагало великого духового й фізичного напруження, а найголовніше — часу. Поле діяльності в гетьманіча, коли він перебрав на себе, згідно з заповітом батька — від своєї матері гетьманової Олександри провід гетьманського руху, в порівнянні з таким у гетьмана, не зменшилося, а збільшилося і на зовнішньому, і на внутрішньому відтинку (бо еміграція численно зростає й багато установ та окремих людей почало шукати зв'язку з гетьманічем), словом, все стало складнішим, а темп політичного і громадського життя неймовірно прискорився, рівночасно активність ворогів української справи посилювалася. А той, хто покликаний був обробити те поле, не мав тих умовин для праці, які мав його батько. Гетьманіч мусів працювати в чужому підприємстві, щоб мати змогу працювати для рідної справи... Праця на життя відбирала $\frac{3}{4}$ дня, а для праці на рідному полі лишалося небагато часу, надолужувати його брак доводилося за рахунок годин сну й відпочинку... І це перевантаження працею перемогло його фізичні спроможності.

Огляди і рецензії

Валеріян Підмогильний. Невеличка драма. Вид. І. Української Друкарні у Франції. Париж, 1956, 8°, 342 ст.

Наше читацтво вже знає трохи цього письменника і має до нього деяке „упередження“ за повість „Місто“, яку видало кілька років тому НТШ-УВАН, і яку публіцистика гостро осудила. Але на основі однієї повісті важко собі виробити правильний погляд на такого письменника, як Підмогильний, що в своїх творах часто порушує поважні життєві проблеми. В тому ж „Місті“, яке публіцистика так гостро лаяла, поставлена все таки дуже важна для нашого народу проблема — здобуття і посідання міста, без якого неможливе здобуття власної держави. Місто має для нації величезне значення, а ми його не посідаємо, бо не вміли здобувати. Це Підмогильний і показав, як ми майже одинцем приходимо із села до міста і попадаємо відразу в завулки, замість на головні вулиці, в самий центр міста. І замість опанувати місто, ми даємося йому проковтнути. Це дуже поважна проблема, але не будемо тут над нею зупинятися, бо перед нами інша, ще важніша — проблема національного відступництва, порушена власне в „Невеличкій драмі“.

Темою цієї повісті є справді невеличка любовна драма, яку переживає двоє молодих українських людей, які репрезентують два протилежні світогляди — як у науковому, так і в практичному та національному розумінню.

Один світогляд репрезентує молодий український науковець, професор біохемії **Юрій Славенко**, що досліджує можливості створення життя науковим способом, при помочі білка. Це матеріалістичний світогляд, ідеалістичний — репрезентований у повісті українською дівчиною **Маргою з Канева**. Обидва ці образи автор розкриває на тлі любовних взаємин, які кінчаються розривом, отже невеличкою, як каже автор, драмою. Драма справді невелика, але в ній захована велика трагедія нашої нації, трагедія, яка переслідує націю впродовж багатьох століть. Це відданість українських людей, зокрема визначних людей Москві і служба інтересам Москви — посередна або безпосередна, свідома, або підсвідома, добровільна або й вимушена власним розумом. Скільки наших визначних людей, не говоривши про звичайних, перейшло на службу Москві впродовж нашої історії, ми не тільки підрахувати, але й збагнути не можемо.

Український науковець **Юрій Славенко** не тільки комуніст, він і москвофіл, формально-інтернаціоналіст, „щасливий, що живе в ту добу й у тій країні, де розум

гостро протиставлено всьому кволому, нікчемному, чуттєвому...". Нація, для нього, „незрозуміле явище, яке нібито існує, хоч насправді існують тільки його складові й суперечні частини". Нація, каже він, подібна до білка, що вмиль розпадається, коли його серйозно аналізувати. Але білок все таки існує, як цілком визнана речовина, завдяки якій точиться життя на землі (ст. 160), а „нація — це слогад". „Ми вийшли з минулого й сумуємо за ним і до нації прилучається тільки той, хто психічно з'єднався з минулим. Через те не має значення, хто ким народився. Це момент чисто механічний". „Належним до нації, не родяться, а робляться". (ст. 162). Національне відродження для Славенка — відсталість і обмеженість. Національна ознака не має значення, бо це ознака чуттєва, а „розум ставить на порядок дня культуру інтернаціональну". Українізація — це шовінізм, „російська мова нам рідніша" (ст. 304).

Щодо світогляду Славенка, то він абсолютний раціоналіст, що признає розум за єдину вартість у життю. До чого можна розумом дійти, те має реальну вартість та існування, чого розумом (мізковими клітинами) не збагнути, те не існує. Що розум диктує, те й треба робити. „Раціоналізація, каже він, цілком покриває поняття комунізму, бо вони є тим самим процесом, названим з різних поглядів" (273).

Славенко без застережень приймає засаду, що наука повинна працювати „на соціальне замовлення", і науково стверджувати, те, чого бажать замовники, бо так наказує робити розум. Мистецтво й поезія не мають ніякої вартости, бо вони є витором почувань, які „нічого не розв'язують у життєвих проблемах і нічого не викривають, як наука, що обдаровує нас новими теоріями й винаходами". Всякі почування Славенко відкидає, бо вони хлам, який перешкоджає людині раціонально жити. Любов, яку він пережив до моменту фізичного зближення — це „нісенітниця", „нікчемне почуття", „даремна витрата часу", „руїниницький чинник" ¹⁾ і т. п.

Протилежний тип Славенкові, це українська дівчина Марта. Її любов до Славенка не має в собі нічого матеріялістичного („задоволення фізіологічних потреб" у Славенка), навпаки, вона переживає її всією своєю шляхетною душею. Навіть не минуло в таких умовах фізичне зближення має глибоко чуттєвий характер. Вона прагне, щоб це відбулося як велике свято, не буденно, на її батьківщині, де вона народилася, росла і була щаслива.

„Її очі зайнялися тим блиском, де світиться минуле, де горять мрії, з якими зріднилася душа, ті мрії, що пориваються в майбутнє, але все ж до минулого належать. І голос її бринів урочисто, висловлюючи глибокі, сховані бажання, шукаючи на них луни, відповіді зрозуміння. Такою Марта завжди Юрія хвилювала, скоряла його волю, збуджувала щось співзвучне, але забуте в його серці — незмірний порив у далечині і великі радісні передчуття".

І на якийсь час Марта своєю духовістю перемагає раціоналізм Славенка, він навіть захоплюється її думками й поглядами, під її впливом починає „українізуватись" і читати університетські лекції українською мовою. „Вона пройшла в його душу й опанувала її, вона примусила його інакше глянути на життя з своєї кімнати, стала йому за сочку, де зір його діставав нового заломлення. А більшої перемоги годі уявити" (ст. 167).

Ця перемога однак тривала недовго. Славенко відчував її як своє упокорення, після фізичного зближення з нею, і намагався якнайскорше від неї відірватись. По-збувшись „скупченої статевої енергії", він розумом почав перемагати почування, які на короткий час заволідали ним, і „лобачив", що „кохання так само старе, як і всі почування, що розкладають людську психіку і не збагачують нас". Це він і почав толкувати Марті, яка зміркувала, що вже його любов вироджується. І хоч її любов до нього не тільки не ослабла, але й зміцнилася, вона все таки вирішила зробити перший крок. Цим автор підкреслив не тільки високу моральну вартість дівчини, але й свої цілковиті симпатії для неї, як виразника своїх поглядів. Марта дає почин до розлуки (щоб не тріюмфував матеріялізм над ідеалізмом). Славенко був з цього

1) Пригадуються при цій нагоді ідентичні думки одного т. зв. „католицького критика" **О. Моха**, друківані свого часу в „Америці".

вдоволений, але не менше упокорений. „Такий спосіб розлуки здавався йому просто бридким“, каже автор. „Вона пошила мене в якісь Дон-Жуани, чорт бери!“ думає Славенко.

Це був болючий хід Марти, але він був конечний, бо зберіг її від пониження і компромітації. Марта залишилася незмінена й сильна. Здавалося, що вона була близька упадку, заломання, але духові сили не опустили її, хоч останньої хвилини посипалися на неї ще й інші невдачі, як сплетні й наклепи сусідів, викинення з квартири, звільнення з праці... Марта видержує всі ці удари долі і „починає жити спочатку“, як каже вірний її поклонник, ідеаліст Льова Роттер.

Коли шукати алюзій, натяків, чи символіки, то немає сумніву, що в образі Марти Підмогильний зображує духову силу української нації, яка залишається сильна й здорова, скільки б Славенків Москва не взяла від неї. Навіть у своєму терпінню вона сильна своїм ідеалізмом, ідеалістичним світовідчужанням і світоприманням, і по всіх ударах та невдачах наче б то „починає жити спочатку“.

Інші постаті автор вивів теж по-мистецьки, особливо переконливою є Ірен, московська інтелігентка, яка уособлює московську притягальну силу, оту принаду на яку ловляться різні українські Славенки. Коли Славенко почав під впливом Марти читати університетські виклади в українській мові, Ірен теж почала вивчати цю мову — для конкуренції з Мартою. Вона пізнала, що Марта, це „українка того покоління, яке вже не задовільняється українською школою на селі, виданням українських книжок, театральними виставами, як це було в батьків їхніх, їм хочеться більшого... По крамницях вони запитують усе по-українськи, до того ж голосно, демонстративно і вимагають, щоб їх розуміли...“ Для Ірен це „смішно чути в могутній російській стихії оцей явний український голосок“, але вона все таки розуміє психологію „тутешніх мешканців“, в яких, на її думку, десь там у душі лишилися ще якісь спогади („нація — це спогади“ — каже Славенко) „про запорожців, Мазепу, Хмельницького, Дорошенка та інше старе манаття...“ (ст. 220). „Досить, каже вона, ці спогади підігріти, щоб їх обпала національна романтика і щоб вони відчували себе нащадками запорожців і т. п. Цієї романтики вона не боїться, бо „тутешні мешканці“ мовою, культурою, політичною свідомістю росіяни — вона має на думці типи Славенків — зате вона боїться „українізації через кохання“, тобто **справжньої широкі любові до батьківщини**, бо тільки така любов для Москви небезпечна. Отже, для евентуального змагання з Мартою, Ірен вивчає українську мову, бо „...українці дуже наївні. Їх досить потішити якоюсь українською фразою, і вони тануть від задоволення“. Вона не тільки готова вживати української мови для Славенка, але й „бути йому за розмовницю, коли йому захочеться помріяти про своїй славних предків“. Та для Славенка цього не потрібно, він і так „не шовініст і російська мова йому рідніша“. Проте він „оцінює великий розум Ірен і цілує їй руку“.

Не згадуємо дуже типові і майстерно виведені постаті, які оточують Марту, здебільша негативні з погляду авторового відношення до них, як до типів протилежного Марті світогляду, за винятком хіба Льови Роттера, справжнього приятеля Марти. І це єдина постать, що видається нам придумана — не життєва а не типова. Льова Роттер жид, а жида в советських умовах відіграли наскрізь негативну роль у відношенні до українського народу. І жидам прикметний грубий матеріалізм, а Льова романтик та ідеаліст, єдиний союзник Мартин і вірний друг її у важких хвилинах — постать цілковито фантастична. Та вона була потрібна авторові з інших міркувань, радше політичних, як мистецьких.

Про майстерність Підмогильного в цій повісті не треба й говорити. Глибоке знання психології постатей, наскрізь мистецьке їх виявлення, особливі композиційні засоби й ходи із строгою дощільністю кожного компонента, повне використання найглибшого і найсуттєвішого змісту слова, яке має своє виразне призначення і точно визначену роль, — справляють глибоке враження і живе сприймання повісті як у деталях, так і в цілості. Повість треба вважати за один із найцінніших творів не тільки 20-років, але й узагалі пореволюційної української літератури.

Друга книжка з подібною проблематикою, Україна — Москва, це гідна уваги повість Ольги Мак „Чудасій“ на тему з підсоветського життя. Предметом уваги й зацікавлення авторки є не стільки саме реальне підсоветське життя, змальоване вже досить багато в творах інших українських письменників, скільки сама проблема панування Москви над Україною. На тлі реального підсоветського життя авторка виводить низку персонажів, з-поміж яких особливу увагу звертає на себе постать героя, „дивака“ Олекси Вуха. Це постать наскрізь оригінальна, позбавлена будь-яких дипових рис, тому вона не зображує реальної підсоветської дійсності, тільки втілює певні погляди й думки, світоглядові й ідеологічні, самої авторки. Ті погляди й думки авторки можна звести до простої формули, що, мовляв, не такий чорт страшний, як його малюють, або не така Москва сильна, як виглядає. Москва сильна слабкістю України, і не така вона сильна, як нахабна. Нахабністю і терором вона параліжує силу України, яка ще не спромоглася „випхати коліном з хати нахабну мамашу під три чорти на батьківщину“. „Тут не допоможуть, як каже О. Вуха, ні галюцинації, ні жалісні слова“ з приводу голоду, ні зовнішній світ, який не хоче вмішуватись у чужі внутрішні справи, тільки pomoже дія. Та покищо Україна не спроможна на таку дію, бо вона ще не відчула своєї сили. Кожний й боїться за свою власну шкуру, тому, в результаті, воліє „загинутися як пес, ніж умерти, як людина“. Коли й трапляються одиниці, готові на все, то вони так і залишаються самотніми, бо загал, спаралізований терором, не сміє піднести голови. Вони тільки мріють якби то добре було збити „мамаші роги, але чужими руками . . .“ „А світ ніби осліп і оглух, бабрається у своїх власних справах і байдуже йому до того, що під боком відітрається трагедія, перед якою спекло блідне“ (ст. 83). Висновок отже такий, що український нарід під советами повинен усвідомити, що краще гинути в боротьбі за визволення ніж від голоду чи внаслідок московського терору; що викинути Москву з України треба власними спільними силами, бо світ не pomoже, і що, врешті, Москва уступає тільки перед силою, а не перед пасивністю і словним патріотизмом.

Не можна сказати, щоб усі ці ідеї та думки, виражені в повісті, були чимсь новим і невідомим, та вони висловлені літературним твором, мають силу впливати на психіку читача своїм мистецьким втіленням у мистецьких образах. Їх носієм чи виразником у повісті є постать Олекси Вуха, свідомої, активної і вольової людини, яка здібна свої думки перетворювати в дії. Щоб виправдати можливість існування такої людини в підсоветських умовах, авторка вирішила змалювати його не як нормальну людину, але як своєрідного дивака, який своєю поведінкою й висловами викликає враження ненормального, а тому ніхто йому й не дивується, що б він не робив.

Можна не погоджуватись з авторчиною концепцією, що ніби вольовою й активною людиною в советських умовах може бути тільки людина „придуркувата“ чи „дивацька“. Здається, ніхто б цій постаті не відмовив правдоподібності й природності, якби вона була не диваком, а людиною нормальною, з тими ж рисами характеру, тими поглядами, тим світосприйманням і т. п. Бо в характері чудасія Олекса Вуха нічого такого не робить, чого не могла б робити і нормальна людина. Та коли авторка задумала його в такій формі і наділила такими особливими рисами, яких нібито в нормальних людей і советських умовах немає, то, певно, вона призначила йому відіграти якусь особливу роль, призначила його до якоїсь такої дії, якої нормальна людина в тих умовах виконати б не могла, бо, мовляв, „кожний розумний уже й підозрілий“, а дурному, як каже сам же чудасій, минеться. Однак нічого такого особливого, що виправдувало б його чудасійство, Олекса Вуха, не робить, бодай авторка нічого такого в повісті не показує. Він собі живе здебільша, як і всі інші люди, з тим тільки, що він і стриманіший, і хитріший, і активніший від інших, і тільки повірникові своєму звірюється, що він тільки прикинувся дурним, бо таким легше жити. Він „інколи скаже таке слово — каже він про себе — що нормального чоловіка за нього б давно заслали . . .“ (ст. 17), а йому байдуже, бо дурному ніхто не дивується. Чи він справді колинебудь таке слово сказав, ми не

знаємо, бо авторка цього не покаже, а що він сам про себе так говорить, то ми, звичайно, не схильні в те вірити, бо це автохарактеристика, яка не має ніякої переконливої сили в літературнім творі. Це наліпка, що може бути і зовсім неправдива. Правда, із своїм повірником і приятелем він дуже отвертий, але від нього йому нічого не грозить, і він може висловлюватись довірливо й отверто. У відношенню до інших людей він буває досить „грубуватий“, через що його й назвали чудасієм, але чим ця риса вмотивована і чому саме він мусить бути такий гострий і „безпосередній“, важко сказати. Та коли навіть і прийняти, що він цю маску одягає тоді, коли хоче комусь правду в очі сказати — маємо на думці таку правду, з якою він звірюється тільки перед своїм другом — то щільковито сумнівне, щоб ті, які можуть нормальну людину за це заслати, повірили в його „дивацтво“ чи „дурацтво“, коли він водночас робить те саме, що нормальні люди — студіює, вчиться на інженера... Придуркувата людина якій би не слід дивуватись, цього не могла б робити. А друге, що советська влада не така то вже й делікатна й уважлива, щоб зважати на дивака, коли він їй щось таке скаже, за що в Сибір висилають.

З цього погляду постать чудасія з усіма тими рисами, якими його авторка наділила, з мистецького боку мало правдива й обрахована радше на зовнішній ефект.

Правда, справжнім диваком Олекса Вуха показується в любовних справах, і то настільки дивачним, що аж неймовірним, коли мати на увазі всі оті його високопозитивні риси. Але це можна ще виправдувати тим, що нераз і найрозумніша, найпрворніша та найвідважніша людина в любовних справах тратить відвагу і глузд, і розум, і все інше, хоча в усі ті „комедії“, які „вчинняє“ чудасій таки не дуже хочеться вірити, а надто, що авторка його трошки і підсолодила незвичайною шляхетністю, якої в любовних справах (між конкурентами) звичайно не буває. Проте, особливих застережень це не викликає, так що з усіма цими любовними історіями чудасія можна й погодитись; коли вже він чудасій, то мусить чудаськи і поводитись.

Та одна справа мистецька правда постаті і її можливість у таких умовинах, а друга — її особливість на тлі загальної пересічності. Те, що робить цю постать, а через неї і всю повість, дуже сприйнятною, це її відмінність від інших людей в умовинах втрати власного „я“. Читачеві можуть тут подобатися дві головні речі: постава героя повісти до життя існуючих умовин та її відмінні від інших людей погляди на такі то політичні чи ідеологічні справи. Правда, вони не нові й не оригінальні, але правильні, а їх значення в тому, що вони висловлені в літературній формі, через що набувають більшої суґестивної сили. А що повість написана живо й цікаво, що авторка вміє розгортати цікаво сюжет, живо розвивати акцію, не гребуючи часом і засобами пригодницького жанру, що вміє зав'язувати вузли інтриги тощо, то повість читається одним духом. І читачеві лишається довго в пам'яті постать чудасія, як сильної, активної і вольової людини, яка знає хто вона і чого хоче та вміє свої хотіння реалізувати. Лишаються теж у пам'яті її погляди на певні національно-політичні справи, які хвилюють всякого українського читача, якому не чужі справи рідного краю та рідного народу. Врешті лишається в пам'яті і головна ідея, що **краще згинуть в боротьбі з Москвою за визволення народу, аніж від організованих Москвою народовбивних засобів, як голод, терор, заслання...** І хоч би для самої цієї ідеї таку книжку варто видати й читати. Вона помагає читачеві уформувати свої погляди в єдиноправильному напрямку.

Накінець ще кілька слів про жанр цього твору. Автор передмови Б. С. каже, що „Чудасій“ не повість, а „роман зі всіма клясичними прикметами, що його характер визначають“. Шкода, що автор не назвав ні одної такої „клясичної прикмети“, тоді б ми знали конкретно, що він розуміє під романом та під „клясичними прикметами“, і могли б із ним сперечатися, а так мусимо трактувати авторове категоричне, але голе твердження, як звичайну необізнаність із справою і перейти над нею, як то кажуть, до порядку денного. Насправді „Чудасій“ аніґогісінько романічного в собі не має і є типовою (не клясичною) повістю — переходною чи посереднім жанром між творами короткого розміру, як новеля та оповідання, і романом, який дає, звичайно, „широке полотно“, тобто широко роробку теми, нераз і кілька

покоління, велику кількість персонажів та широку їх характеристику в повному розвитку, опрацьовану дуже детально. Рормір роману, очевидна річ, необмежений, він може розростися до х томів, але він ніколи не може обмежитися до якихсь там двох сотень сторінок, бо на стільки сторінок автор не має часу навіть добре розігнатись. Коли ж він уміститься на двох-трьох сотнях сторінок, то це буде лише повість, не роман.

О. Мак. Бог вогню. Пригодницька повість з бразилійського життя. I том. В Сан Антонію, 334 ст. II. том. Драма на Гваїрі, 297 ст. III. том. В Мото Гроссо, 336 ст. Українське видавництво, Мюнхен 1955-56, м. 8°, разом 967 ст.

Коли ми вже при О. Мак, то згадаємо і знамениту її пригодницьку повість для юнацтва „Бог вогню“, яка появилася в роках 1955-56 (у трьох частинах), але ми не обговорювали її раніше, поки не познайомились із останньою частиною, що виїшла досить недавно. Це одна з найкращих наших повістей для доросту, виданих на еміграції. Якби таких повістей у нас було більше, то легше було б заохотити молодь до читання рідної літератури.

Темою цієї повісті є пригоди українського хлопчини Богдана Сокола серед бразилійських індіан, а індіанці, відома річ, дуже приваблива тема не тільки для юнацтва, але й для старших, а надто, що головним персонажем повісті, її справжнім героєм, є український чотирнадцятилітній юнак. Впродовж усієї повісті він переживає стільки „самовитих“ і несамовитих пригод, що аж дивно стає, як такий хлопчина міг стільки видержати, не мавши ніякої життєвої, а тим більше пригодницької практики. Зовсім просто — все відбувається ступнево, від одної пригоди до другої, а кожна пригода, як каже наша приказка, до мудрости (і до мужности) дорога. Одна пригода підготовляє його до другої і зроджує відвагу, загартовує, призвичаює до холоду, голоду, невгод та інших несподіванок. До того ж глибока віра в Божу поміч і шира молитва в важких хвиликах додає йому сили, відваги, розуму й витривалости.

Авторці треба признати, що вона опанувала свій матеріал, який склався на повість, і дбайливо вибирала те, що було важне й потрібне для вияву повного образу персонажів, укладаючи в причинний зв'язок усі ситуації. А це вказує на авторчин серйозний підхід до того рода літератури — т. зв. „легкої“ — яку більшість авторів трактує чомусь другорядно, думаючи, що нпр. пригодницька, чи, скажім, „легка література“ не мусить мати літературної вартости. І дуже часто такі автори підходять до твору не із становища письменника, якого завдання творити мистецтво, але із становища читача, який любить якнайбільше пригод, що дають сильні емоції. Тому вони видумують всякі більші й менші пригоди, не дивлячись зовсім на їх мистецьку важність і доцільність, на їх функцію і цілеспрямованість. Вони накопичують пригоди одні на одні, яких єдина функція — захопити читача і розважити його, дати йому сильні емоції і більш нічого.

В нашій авторки помітно інший підхід. Самі собою пригоди, їх емоціональність, не є для неї самоціллю, а засобом, для вияву характерів. Вона створює такі ситуації, які не тільки розвивають акцію, ускладнюють сюжет, але й виявляють завжди якусь нову рису цієї чи тієї постаті. В доброму літературному творі важна не стільки жива акція сама собою, скільки ті персонажі, які в ній беруть участь. Найголовніше в літературному творі — це постаті (не конечно тільки людські, а всякі), довкола яких обертається вся акція. В акції виявляється постать, а в вияві постаті виявляється мистецька вмільсть автора.

Ця мистецька вмільсть О. Мак помітна навіть у деталях. Перш усього вона не надуживає пригод і створює їх не для заспокоєння читача, а для наміченої цілі — для вияву такої чи такої, але завжди нової риси головної чи інших постатей. Тому її постаті від найголовнішої до найбільш епізодичної, не дерев'яні фігури на шахівниці, а живі, т. ск. повнокровні люди, які в кожній ситуації показуються нам з якимись новими, хочби й незначними, рисами, яких ми передтим не бачили. В цьому і криється приємність мистецького переживання твору. Ми маємо можливість спостерігати розвиток постаті, її щораз повніший і п'ястичніший образ. Творити чи там змальовувати образ постаті, це не тільки оперувати загально відомими й прийнятими

психологічними засадами, але й вичувати найнепомітніші порухи людської душі. А з другого боку, вміти ці порухи реєструвати, тобто показувати їх у властивих їм зовнішніх виявах.

Цією тайною авторка володіє бездоганно, тому її постаті вражають своєю правдивістю, природністю і живучістю. А це вирішує їх літературну вартість.

Та повість, очевидна річ, не без хиб і недоліків. Деякі сцени невиразні, деякі образки замазані, деякі пригоди, чи, скажім, ситуації, неправдоподібні, логічно невияснені, а деякі натягнені і може, навіть, непотрібні. Їх небагато, то правда, але вони є. Можна б на них і не звертати уваги, та коли говорити про позитиви, не можна промовчувати недоліків, бо вони, як-не-як, а таки якоюсь мірою псують гармонію цілості.

Не будемо їх тут вичислювати, бо на те замало тут місця, але стверджуємо тільки, що авторка не завжди перевіряла себе, і допускала в твір то сумнівні, то навіть зайві елементи, які варто було селекціонувати, або бодай уточнити й умотивувати.

Та про повість у цілому треба сказати, що вона цікава і задумом, і темою, і посталями, і акцією, і сюжетом, і, зокрема, багатими відомостями про країну, її життя й звичаї. Її літературна вартість безсумнівна, хоч це пригосницький твір, і становить певне досягнення авторки в її літературному доріжку. Можемо тільки побажати авторці далі вдосконалювати свою творчість і висунутися на одне з перших місць в сучасній українській літературі.

І. Качуровський. Шлях невідомого. В-во „Дніпрова Хвиля“, Мюнхен 1956, 8°, 155 (+5) ст.

В черзі стоїть ще одна повість пригоди. характеру, але не для юнацтва, а для старших. Це „Шлях невідомого“ — 12-тиепізодна повість **І. Качуровського**, що вправляється не лише в поезію, тобто віршописання, але й у прозу. Повість написана з притаманною авторові легкістю, погідністю і з певним іронічно-гумористичним забарвленням, тому й читається з неабияким інтересом. Автор оповідає і про найнеприємніші пригоди із таким філософським спокоєм і байдужістю, начеб доля його власного героя була йому зовсім чужа. Це навіть добре, бо звичайно письменники люблять переплітати прозу з поезією, тобто з лірикою, а це трохи перешкоджає розвиткові акції. Та замість лірики автор воліє філософські міркування й сентенції, якими часто пересипує розповідь. Це настільки добре, що ті міркування показують авторове обізнання з філософією, або бодай з певними філософськими сентенціями, але настільки погано, що ті думки й сентенції виголошує не автор, а герой повісти, який, мабуть, не має такої освіти й філософського начитання, що автор, — принайменше автор про те нічого не говорить — тому й ті сентенції в його устах звучать трохи фальшиво. Але Бог з ним, не будемо за це сперечатись.

Темою повісти є своєрідні воєнні пригоди, або переживання „дезертира“ совєтської армії після вибуху німецько-совєтської війни в 1941 р., який, не маючи найменшої охоти воювати „за рідину і Сталіна“, перевів „чистку“ своїх документів і примудрився залишитись дома, коли патрістичні бійці пішли „захистити рідину“. Але що й дома, на квартирі, сидіти було не дуже безпечно (та й не вигідно, бо шоразу треба було ховатися в підвалі), то він втіхав до свого земляка в іншу місцевість і... попав відразу в совєтські „ополченці“. Звідси й починається його „одисея“, або більше і менше цікаві пригоди, яких вірогідність хитається між правдоподібністю і неймовірністю, залежно від авторового настрою і мотиваційної спроможности. Але що в реальному житті відбуваються нераз дуже несамовиті події, яких жаден поет не придумав би, то чому вони не могли б відбуватися і в літературі, яка й так здебільша є видумкою. Біда тільки, що в літературі навіть найбільш правдоподібні факти потребують солідного обґрунтування, інакше виходить, як кажуть поляки, „буйда на ресорах“, яка переслідує не одного письменника. Не кажемо цього про нашого автора, борони Боже, але часом все таки здається, що він не зовсім ясно усвідомлював, як така або така подія могла б, або повинна б відбуватися, щоб збудувати довір'я. Інколи читач таки мусить зупинитися над якоюсь подією чи вчинком

героя і думати, як це можливо, щоб таке або таке сталося. Часом читач аж сердиться на героя, що він робить непотрібні дурниці, але ми читача заспокоїмо, що коли б герой не робив дурниць, то автор не мав би про що писати. Дуже часто на таких дурницях і тримаються пригодницькі твори. Але тут знову ж зробимо застереження, що ми цього не думаємо про нашого автора, тільки ж ота сцена вночі в хліву з голою дівкою і заціпками напютемки виглядає на цілковиту „буйду на ресорах“. І це не єдина того рода сцена, їх знайдеться більше, тільки ж не будемо тут переповідати повісти. Скажемо все таки, що повість читається цікаво, але спокійно, без зайвого хвилювання, бо спокійна авторова розповідь, з легким подекуди гумором настроює погідно хочби якого хвилювистого читача. І це чи не єдина її особливість.

Але ще дрібне зауваження до видавництва. На двох останніх сторінках находимо перелік видань цього видавництва з рекламною „довідкою“ про кожну книжку. В рекламі прийнявся звичай хвалити товар і заохочувати до купня. Це зрозуміле, товар треба рекламувати, але не можна пускати читачам тумана в очі і вважати їх за цілковито неграмотних, що на літературі зовсім не визнаються. Бо чим же як не „туманом в очі“ є така реклама, що, мовляв, „повість написана з великою майстерністю“ і „ставить автора в ряд найкращих наших прозаїків на еміграції“. Такою рекламою видавництво, з одного боку, обдурює читача, бо з звичайного автора робить генія, а з другого — дає і про себе погане свідчення — що цілковито не визнається на літературі, коли так оцінює кожного письменника. Але ні, не кожного бо нпр. Леонід Полтава, це тільки „відомий український поет і письменник“ хоч Полтава має вже певний літературний стаж, зате Олена Звичайна — „чільна письменниця українського літературного Олімпу!“ А тимчасом кожний знає, що Олені Звичайній так далеко до Олімпу, як і Качуровському до „найкращих прозаїків“, а видавництву до розуміння літератури. Ми не відбираємо Качуровському літературного хисту, але нема потреби робити з мухи вола, а з Качуровського першорядного письменника, коли ця книжка — перша його спроба в ділянці прози.

Хай нам будуть вибачні видавці й редактори за це терпке слово, але і в рекламі треба вдержати міру пристойности. Не треба передавати куті меду! **Б. Романенчук**

Ігор Качуровський: В далекій гавані. Поезії. Об'єднання українських письменників „Слово“. Нью-Йорк — Буенос Айрес. 1956. Ст. 87. З портретом автора.

Качуровський належить, безперечно, до наших технічно найдосвідченіших поетів. Вірші його бездоганні з кожного погляду, вони різноманітні своєю формою, а прозорість його вислова вказує на те, що він засвоїв собі досвід наших неокласиків. Сам він — під сильним впливом поетичної лектури, з тих впливів, мабуть, найсильніший Зерова. Усі олександрини Качуровського мимохіть нагадують подібні вірші майстра неокласичної школи. З цього погляду Кравців, що в своїх деяких олександринах теж відбиває вплив Зерова, куди оригінальніший, не просто наслідувач, як Качуровський. Крім Зерова, немало впливів можна знайти і від Блока, і від Гумільова. І тематично, і інтонаційно, зовсім по-блоковськи звучать такі строфи, ось як:

І, може, зустріч ця — остання,
Твоя любов померкне теж.

Але в безумнім проминанні
Для мене ти не проминеш.
Підвладний силі непоборній,
Навіки відданий тобі,
Я все шукатиму в юрбі
Самотню жінку в сукні чорній.

Знову ж вірш „Пам'яті Гамсуна“ інтонаційно й образово дуже гумільовський. Те, що в поета здається власне й оригінальне, це вірші з південно-американськими мотивами, часто пересипані чужими словами, для вияснення яких автор навіть додав при кінці збірки словника.

При всьому намаганні втриматися в межах клясичного стилю, автор часом попадає в грубий реалізм, що тому стилеві нераз суперечить. Зеров ледве чи описував би в своїх клясичних олександринах „смердюче болото“ або „ослизле падло псяче“. Також Зеров ніколи не дозволив би собі вжити рядка в роді „І заховати лице між персами твоїми“. Тут автор явно недоцінює собі читача, який теж має право на увагу: що йому шкодить увияти собі ті „перса“ — футболь-

но-гарбузового масштабу і поета на їх тлі? Існують певні вимоги поетичного стилю і смаку, які не дозволяють змішувати „ліричний тон“ з образами, добрими до бурлескних віршів. Більше уваги до того, що пишеться, не пошкодило б.

Одна четвертина збірки — переклади, переважно з російських поетів, деякі з них, ось як з Буніна, мабуть перші українські переклади з цього поета. С. Г.

Київ. Держвидав УРСР, 1956. Ред. А. Гаршанов. Тираж 200 т. Kiev. Foreign Language Publishing House. Moscow, 1956, 79 ст.

Перед нами два довідники про Київ, один український, проспект-складанка на 4 картки, другий англійською мовою, призначений, очевидно, для туристів. Український проспект має кольорові репродукції, м. і Софійського собору, але головний інтерес має плян-схема Києва. З нього якнемога краще бачимо сучасне обмислення Києва, столиці, за словами „прем'єра“ Кальченка, „суверенної держави українського народу“. З давніх назв вулиць залишилося небагато: Хрещатик, Володимирська, Велика Житомирська, Цитадельна... Назви українські мають: бульвар Т. Шевченка, вул. Саксаганського і Гоголівська. Це все. Можливо, українських вулиць є більше, але їх на мапі українського довідника немає. Зате всі головні артерії столиці України засмічені назвами московськими: Леніна, Свердлова, Толстого, Федорова, Дмитрова, Жданова, Чекістів, Жовтневої революції, Менжинського, Воровського („Злодійська“, за терміном київлян), Ворошилова, Комінтерна, Чакова, Енгельса, Лібкнехта, Тургенєва, Червоноармійська і т. д., і т. д.

Дбайливо ротографурною технікою такі розділи: Історія Києва, Археологічні й історичні пам'ятки, „Місця революційного інтересу“, Музеї й заповідники, Пам'ятники, Архітектура деяких адміністративних, наукових, культурних і виховних заведень і: Театри і стадіони. Історія Києва втримана в пляні загально-російської, тут дбайливо повизбирувано все, що могло б єднати Київ з Московщиною, напр., ширша згадка про Переяслав, який „відограв важливу прогресивну роль в політичному й культурному розвитку українського і росій-

ського народів. Він дав почин до розвитку пригожих умов для швидкого економічного і культурного розвитку України.“ Скільки тут правди, відомо кожному. Дбайливо визбирано в цьому довіднику такі факти, як побут у Києві Петра I, „великого російського вченого М. Ломоносова“, А. Пушкіна, декабристів та, очевидно, діячів большевицького руху, далі місця большевицьких підпільних друкарень і под. В описі подій 1918-20 рр. досить широко згадано „українських буржуазних націоналістів“, Центральну Раду, Петлюру, Скоропадського та двічі пригадано те, що тільки російська військова поміч допомогла українському народові „звільнитися“.

Стан київських музеїв на основі цього довідника сьогодні такий: 1) музей Леніна згаданий на першому місці, він міститься в кол. будинку Центральної Ради при вул. Володимирській ч. 57; 2) Київський Історичний Музей знаходиться при вул. Володимирській ч. 2. Музей має в своїх збірках археологічні знахідки з Мізиня (30 т. р. до Хр., з Кирилівської вулиці (20 т. р.) та збірку В. Хвойка з доби трипільської культури в Україні. Є деякі предмети з Ольбії, зброя і вироби часів Київської Русі, зброя козацька та „збірка подарунків українському народові від народних демократій“. 3) Музей Т. Шевченка при Українській Академії Наук, при бульварі Шевченка 12. В цьому музеї 22 залі показують коло 4 тисячі експонатів, зв'язаних з Шевченком і його добою — в советському освітленні. 4) Меморіальний дім Шевченка, в якому поет жив у Києві в 1846 році. 5) Державний музей українського мистецтва при вул. Кірова 29, обіймає українське до-советське і підсоветське мистецтво від 16 в. починаючи. Цей музей — це колишній (1940 р.) Київський Музей мистецтва, індустрії й науки. 6) Державний музей російського мистецтва при вул. Чуднівській 9, обіймає твори від 13 в. досьогодні, виставлені в 24 залах. 7) Державний музей західного і східного мистецтва при Чуднівській вул. 15, обіймає „знаціоналізовані“ колекції Ханенків. Тут є твори із старого Єгипту, Греції, Риму, Близького і Далекого Сходу. 8) Державний архітектурний і історичний заповідник — Софійський музей. Довідник описує ширше Софійський со-

бор і його мистецькі цінності як твори російського мистецтва. 9) Державний Заповідник і музей при Києво-Печерській лаврі. В цьому резерваті, крім будинків самого монастиря, знаходиться і церква Спаса на Берестові. Про знищену в 1941 р. церкву Успення довідник говорить у часі минулому, але не приписує її знищення німцям. Очевидно, історія знищення цієї церкви вже занадто відома і тому краще цю справу промовчати. В іншому місці так само дипломатично промовчано те, де зник Золотоверхий Михайлівський собор, хоч сам опис його подано. Зате не забули згадати, що під мурами лаври поховані Кочубей і Іскра, „скарани в 1708 р. зрадником Мазепою, що тоді був гетьманом України“, за те, що „вони противилися намаганням відірвати Україну від Росії і підчинити її Польщі“.

Серед пам'яток сучасного Києва довідник вичисляє, за порядком: пам'ятник Леніна на розі Хрещатика і Шевченківського бульвару, пам'ятник Т. Шевченка напроти університету, пам'ятник Б. Хмельницького на Софійській площі (з 1888 р.), пам'ятник бійцям за советську владу, які впали в листопаді 1917 р., напроти колишнього Мар'їнського палацу, пам'ятник арсенальцям, забитих у боротьбі з українською владою в 1917-18 роках. Написи на монументі, як і слід сподіватися, по-московськи. Пам'ятник М. Щорсові на Шевченківському бульварі (пляг'ят пам'ятника Коллеоні в Венеції); пам'ятник Ватутіна з написом „від українського народу“ (який, саме, і вкоротив життя московському генералові) та, вкінці, пам'ятник св. Володимира на Володимирській гірці з 1853 р.

З театрів згадано такі: **Шевченківська державна академічна опера і балетний театр** (з репертуару на першому місці подано Івана Сусаніна, Царську наречену, Бориса Годунова), **Державний драм. театр ім. Франка** (на першому місці теж п'єси Островського, Пушкіна і Чехова), **Російський драм. театр ім. Лесі Українки** (спеціальність п'єси Горького), **Держ. музичний театр комедії і Зелений театр** на 4 тис. місця на схилах Дніпра. Стадіон Хрущова при Червоноармійській вул. має 50 тис. місць.

Серед дуже добре виконаних репродукцій звертає увагу панорама відбу-

дованого Хрещатика, знищення якого записано на conto німців. Ця репрезентативна вулиця Києва забудована сьогодні палатами для советської буржуазії в стилі будов 1900 р.

Така сьогодні столиця підсоветської України.

М. Борисівський

„Записки Чина Св. Василя Великого“, Серія II. Секція II. т. II (VIII). Вип. 3-4. 306—577 ст. Рим 1956. В-во ОО. Василіян.

Українська наука поза межами рідних земель має два незвичайно важливі завдання: 1) перебороти опінію чужинної науки у відношенні до України та її самостійного й окремого культурного життя впродовж віків, відтворюючи правдиве обличчя нашого народу і його змагань і 2) підсилити своїми науковими силами протикомуністичний фронт. Ці завдання української науки незвичайно важкі, бо як з одного боку наші „приятелі“ віками старалися переконати світ, що „Українців не було, нема й не буде“, так з другого боку т. зв. „страшний брат“ якщо не нищить культурних надбань давньої України, то фальшує її минуле до тієї міри, що далі-далі т. зв. „переджовтневої“ України не стане і початки України будуть рахувати від „жовтневої революції“.

Поза межами України найшлися чотири центри української науки, які є для всього вільного світу наче візної картою її непереможності. Два з цих центрів, це чернечі Чини: ОО. Василіян (Рим) і ОО. Редемптористів (Канада).

Третій центр, це Наукове Тов. ім. Шевченка, найстарша й широко відома в світі українська наукова установа, яка охоплює своїми відділами всі культурні країни, де тільки нашлася хочби невеличка група українських науковців.

Четвертий центр, це одна з наймолодших наших наукових установ, створена вже поза межами України — Українська Вільна Академія Наук (Нью Йорк, ЗДА і Вінніпег, Канада).

Завдяки цим центрам чужинні наукові установи мають можливість не тільки познайомитись з науковими дослідженнями, які промовчує або фальшує окупаційна влада України, але й у дечому справити свої твердження, сперті на „сусідських наукових дослідів“. І цю роботу для історії роблять такі цінні видання, як „За-

писки ЧСВВ“, „Логос“, „Записки НТШ“ та „Збірники УВАН“.

Остання книжка „Записок ЧСВВ“ (II, 3-4) є дуже цінним вкладом у нашу сучасну науку. Низка таких авторів, як Ю. М. Левицький, В. Січинський, Л. Соневицький, О. Оглоблин, оо. І. Назарко ЧСВВ, М. Ваврик ЧСВВ, М. Марусин, А. Великий, І. Боршак, О. Домбровський та інші вказують на різноманітність матеріялу, поміщеного на 272-ох сторінках цього об'ємистого тому. Матеріал цей, не тільки цікавий для історика (статті й замітки Ю. М. Левицького про Білих Хорватів, І. Боршака про псалтри гетьмана Пилипа Орлика й т. ін.), не тільки для історика Церкви (Л. Соневицький про український єпископат перемиської і холмської єпархій в XV—XVI, о. М. Ваврика ЧСВВ про Лаврівську хроніку, чи О. Оглоблина про лист митр. Потія з 1603 р. або о. Великого ЧСВВ документ „Переписка о графѣ Шептицькомъ“), але також і для пересічного читача, як напр. дуже цікава статейка о. Назарка ЧСВВ „Доброніга — дочка св. Володимира Великого“ (жінка польського короля Казимира I), або О. Оглоблина „Українські політичні пляни 1730-их рр.“ і ін. Це, між іншим, є одною з най-

більш сприймливих сторінок сьогоднішньої наукової літератури (в цьому випадку „Записок ЧСВВ“), що вона хоч і ширить правдиву науку, обговорює при помочі наукового апарату цікаві питання, але подає це в легкій приступній для широкого читача формі.

Саме „Записки ЧСВВ“ як і інші наші наукові видання, повинні бути масово поширені серед нашого громадянства. З цього була б подвійна користь: широкі круги громадянства познайомилися б з найновішими дослідями наших науковців, а з другого боку, наші наукові видавництва мали б матеріяльну підтримку від громадянства. Не треба забувати, що вільна українська наука здана тільки на власні сили.

Гр. Лужницький

СПРАВЛЕННЯ ПОХИБОК

В рецензії на поезії О. Ольжича в попередньому числі „Кієва“ просимо справити такі друкарські похибки:

Ст. 44, рядок 5 згори: передає найсуттєвіше й елімінує все побічне (а не „найчуттєвіше“);

рядок 16 згори: Цей комплекс майбутніх катастроф... — не типова для Ольжича риса (а не „це типова“).

Бібліографія

Бойко, Юрій, д-р проф. Творчість Тараса Шевченка на тлі західноєвропейської літератури. УВУ, Мюнхен, 8° 80 ст.

Мищенко, М. д-р, проф. На послугах „єдиного принципу“ (Критичні зауваження). Незалежна Асоціація Дослідників Сов. Теорії і Практики в Національних проблемах. Накл. Укр. Вид. Спільки. Лондон 1956, 8°, 32 ст.

Онацький, Є[вген]. Очима душі — голосом серця. Переспіви. В-во „Перемога“, Буенос Айрес 1956, 8°, 103 ст.

Онуфрійчук, Федір. Хатні рослини. Світлина Міністерства Хліборобства в Оттаві. Вінніпег 1957, 8°, ст. 48.

Мірчук, Петро. Українсько-московська війна (1917—1919). Вид. Ліги Визволення України, Торонто 1957, 8°, ст. 80.

Пасічник, Т. Петро Гордієнко. Епопея. частина II: Рідний гомін. Обкладинка П. Холодного. Нью-Йорк 1957, 8°, 240 ст.

Франко-Ключко, Анна. Іван Франко і його родина. Спомини. Вид. Ліга Визволення України, Торонто 1956, 8°, 132 ст.

Франко, Іван. Панські жарти. Клюб Приятелів Укр. Книжки, кн. 30. Вид. І. Тиктор. Вінніпег 1956, м. 8°, 132 ст.

Оборона Замостя VI. Січовою Стрілецькою Дивізією Армії УНР у 1920 р. Український Воєнно-Історичний Інститут, кн. 10. Торонто 1956, 8°, 32 ст.

Бойчук, Богдан. Час болю. Поезії ОУП „Слово“, Нью-Йорк 1957, 8°, 60 ст.

Донцов, Д. Від містики до політики. Спілька Визволення України, Торонто 1957, 8°, 64 ст.

Скоп, П. Кілька місцевих назв українського походження в Румунії. УВАН, Серія: Назвознавство за ред. Яр. Рудницького, ч. 13. Вінніпег 1957, 8°, 16 ст.

Рудницький, Яр. Канадійські місцеві назви українського походження. Третє видання УВАН. Серія: Назвознавство, ч. 2. Вінніпег 1957, 8°, 96 ст.

Скорупський, Володимир. У дорозі. Поезії. Обкладинка І. Кейвана. Накл. автора. [Едмонтон] 1957, 16°, 56 ст.

Франко, Іван. Вибір поезій. З передмовою Євгена Маланюка. Обкладинка М. Левицького. Вид. І Укр. Друкарні у Франції. Париж 1956, 8°, 128 (+2) ст.

Юрченко, О. Проблема міжнародного й національного в большевизмі. Незалежна Асоціація Дослідників Сов. Теорії й Практики... Публікації з Наукової конференції, Березень 1955. Накл. Укр. В-ва в Мюнхені. [Без року видання]. 16°, 24 ст.

Сулмаф, Олександр). Етапи розвитку радянського імперіялізму та Україна в рр. 1941-54. Незалежна Асоціація Дослідників... Накл. Укр. В-ва в Мюнхені. Публікації з Наукової Конференції, Березень 1955 [Без року вид.] 16°, 23 ст.

Krupnyckyj B[orys], Dr. Prof. Die Sovjetische Theorie über die nationalstaatlichen Beziehungen zwischen der Ukraine und Moskau im Dienste der Politik des Kreml. Die Ukrainische unabhängige Association der Forscher der Sovjet-theorie... Die Wissenschaftliche Konferenz im Marz 1955. [München] 1955, 16°, 22 S.

Boyko, Jurij, Dr. Prof. Die Russischen historischen Wurzeln des Bolschewismus. Unabhängige Association zur Erforschung der sovjetischen Theorie... Die Wissenschaftliche Konferenz im Marz 1955. [Без року вид.] 8°, 16 S.

Boyko, Yuriy, Ph. D. Prof. The Russian historical roots of Bolshevism. Reprinted from "The Ukrainian Review", Vol. II, No. 4, 1955, Independent Ukrainian Ass'n... 1955, 8°, 22 p.

Die Nationalitätenpolitik Moskaus. Ukrainische unabhängige Ass'n... München 1956, 8°, 48 S.

Крупницький, Б[орис]. Федералізм на Сході Європи. (Роздумування з приводу праці Г. Ф. Равха „Росія державна єдність і національні своєрідності“). Незалежна Асоціація Дослідників... Вид. І Укр. Друкарні у Франції. Париж 1956, м. 8°, 36 ст.

Бойко, Юрій. Російське історичне коріння большевизму. Незалежна Асоціація Дослідників... Публікації з Наукової конференції, Березень 1955. Накл. Укр. В-ва в Мюнхені [Без року вид.]. м. 8°, 24 ст.

Квітковський, Д. Бриндзан, Т. Жуковський, А. Буковина, її минуле і сучасне, під редакцією... В-во „Зелена Буковина“, Париж — Філадельфія — Дітройт 1956, 8°, 965 ст. Додаток: 1. Етнографічна карта Буковини, 2. Фізична карта Буковини.

Деснянський, Іван. Українські історичні балади. Накладом автора, Лондон, 1956, м. 8°, 64 ст.

Деснянський, Іван. Шерех історії. Легенди, міти та балади. Накладом автора. Лондон 1952, м. 8°, 64 ст.

Деснянський, Іван. Аргонавти. Міт про золоте руно. Накладом автора, Лондон 1955, м. 8°, 64 ст.

Dokumenty. Zeszyt II Przemówienie i Sekretarza KC PZPR Władysława Gomułki na VIII Plenum 21. X. 1956. Komentarz J. Mieroszewskiego. Instytut literacki, Paryż 1956, 8°, 36 str.

Звернення

до українських видавців, авторів, літераторів в Америці й Канаді

Редакція новооснованого славістичного журналу „Славік енд Іст Юропіен Джорнал“ підготовляє окремий том, присвячений бібліографії слов'янських, а в тому й українських, книжок, брошур, статей на теми мови, літератури й фольклору, що появились в ЗДА й Канаді в 1956 році. Сюди входять теж і важливіші газетні й журнальні статті з української преси на американському континенті.

Тому, що це перша спроба повної бібліографії української мово- й літературної продукції в Північній Америці, а з другого боку тому, що започатковується важливе діло теж і для української документації в діаспорі, підписаний як член Редакційної Колегії згаданого журналу звертається до українських видавців, авторів і літераторів з проханням допомогти справі й переслати дані про свої публікації в 1956 році або самі публікації (книжки, окремі відбитки, тощо) редакторові нового журналу, на

адресу: Prof. J. T. Shaw, University of Indiana, Bloomington, Ind.

або на адресу: Prof. J. B. Rudnyckyj, University of Manitoba, Winnipeg, Man.

**Просимо шановних передплатників по-
давати нам кожнoгaснy змiну адреси (разом
iз новою подавати й стару) та додавати
10 центiв.**

ВЖЕ ВИЙШОВ З ДРУКУ i незабаром буде в продажi
великий, на 1000 ст. друку, збiрник

**„БУКОВИНА
її минуле i сучасне“**

за редакцiєю д-ра Д. Квiтковського, проф. Т. Бриндзана
та А. Жуковського. — В-во „Зелена Буковина“.

Цiна книжки \$10.00, в твердiй оправi \$12.00.

ВСI УКРАЇНСЬКI ВЧИТЕЛI — активнi й неактивнi — виховники дiтей
i молодi та батьки повиннi передплачувати єдиний у вiльному свiтi
учительський журнал-мiсячник

УЧИТЕЛЬСЬКЕ СЛОВО

присвячений справам навчання українознавства й національного вихо-
вання української дiтвори i молодi. В журналі знайдуть фаховi поради
всi, хто цікавиться вихованням дiтей. — Адреса:

39 Indiana Rd., Toronto, Ont. Canada

В в-вi „Київ“ можна замовляти

НАШI ВЛАСНI ВИДАННЯ:

Слово о полку Ігореві	\$13.00
„Львів“ — літературно-мистецький збірник	\$9.00
Д. ЯРОСЛАВСЬКА — Поміж берегами, повість (в тв. опр.)	\$3.00
В. МАРСЬКА — Буря над Львовом, повість	\$2.20
Л. ОЛЕНКО — Зелені дні, повість	\$1.20
Б. ПОЛЯНИЧ — Генерал W, повість	\$2.50
Р. ГАГГАРД — Дочка Монтезуми, повість	\$3.00
Б. А.-ДАВИДОВИЧ — Землею українською (в тв. опр.)	..\$1.70

Хто замовить усi наші видання, одержить 20—25% знижки.

Замовляючи, висилайте відразу гроші — всi або частину.

Замовлення слати на адресу:

KYIW, 838 N. 7th St., Philadelphia 23, Pa. — Tel. WA 2-1699

— — — — — Витніть i перешліть — — — — —

До Видавництва „Київ“!

Оцим зголошуюся на передплатника журналу „Київ“ i висилаю річну передплату
\$3.60, піврічну \$1.80. Журнал висилати на нижче подану адресу:

Підпис (читко): .....

Адреса: .....

.....

.....